

KOOPERATİFÇİLİK

SAYI: NUMBER: 91

OCAK - ŞUBAT - MART 1991

JANUARY - FEBRUARY - MARCH 1991

TÜRK KOOPERATİFÇİLİK KURUMU

KOOPERATİFÇİLİK

ÜÇ AYLIK KOOPERATİF İNCELEMELER DERGİSİ

Sayı: 91

Ocak-Şubat-Mart 1991

Türk Kooperatifçilik Kurumu Tarafından
Üç Ayda Bir Yayınlanır
Fiyatı: 6.000.-TL
Yıllık Abone: 24.000.-TL
Yurtdışı: 48.000.-TL

Yazışma Adresi: Türk Kooperatifçilik Kurumu
Mithatpaşa Caddesi 38/A - 06420 Kızılay/ANKARA
Tel: 131 61 25 - 131 61 26, Faks: 134 06 46

Türk Kooperatifçilik Kurumu Adına Sahibi
Hüsnü POYRAZ

Yazı İşleri Müdürü
Prof.Dr. Rasih DEMİRCİ

Yayın Kurulu
Başkan: Prof.Dr. Celâl ER
Raportör: Prof.Dr. Orhan ASLAN

Üye: Erol DOK
Üye: Alâaddin KORKMAZ
Üye: Dr. Kemâl GÖRMEZ

Yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

İÇİNDEKİLER

Başyazı.....	3
Sosyalist Sistemin Çöküşü ve Kooperatifler	
<i>Prof.Dr. Rasih DEMİRCİ</i>	5
Kooperatiflerde Sosyal Kapital	
<i>Sinan VARGI</i>	16
Ahilik ve Esnaf Ahlakı	
<i>Dr. Yusuf EKİNCİ</i>	24
Yönetimde Sorumluluk Bilinci ve Kalkınma	
<i>Yrd.Doç.Dr. Remzi FİNDİKLİ</i>	37
Türkiye'de Köyden Şehre Göç ve Şehir Yapısında Ortaya Çıkan Değişmeler	
<i>Dr. Kemal GÖRMEZ</i>	43

CO-OPERATION

A QUARTERLY PUBLICATION ON COOPERATIVE WORKS

NUMBER: 91

January-February-March 1991

Quarterly Published by the Turkish Co-operative Association

Correspondence Address:
Türk Kooperatifçilik Kurumu
Mithatpaşa Caddesi 38/A - 06420 Kızılay/ANKARA
Tel: 131 61 25 - 131 61 26, Faks: 134 06 46

Proprietor on behalf of the Turkish Co-operative Association
Responsible Editor
Hüsnu POYRAZ

(The opinions expressed in the articles belong to the authors)

C O N T E N T S

Editorial.....	3
The Collapse of Socialist System and Co-operatives <i>Prof.Dr. Rasih DEMİRCİ</i>	5
Social Capital of Co-operatives <i>Sinan VARGI</i>	16
Akhism and Morality of Tradesmen <i>Dr. Yusuf EKİNCİ</i>	24
Consciousness of Management Responsibility and Development <i>Assoc, Prof.Dr. Remzi FİNDİKLİ</i>	37
Migration into the Cities from the Rural Areas of Turkey and Variations Evidenced in the Structures of Cities <i>Dr. Kemal GÖRMEZ</i>	43

Baskı: THK BASİMEVİ İŞLETMECİLİĞİ
Tel: 341 90 60
ANKARA

Başyazı

TÜRK KOOPERATİFÇİLİK KURUMU 60. HİZMET YILINI İDRAK EDİYOR

Değerli okuyucularımız.

Türk Kooperatifçilik Kurumumuz, toplumumuzda kooperatifçilik fikrini geliştirmek ve yaymak için Büyük Atatürk'ün direktifleri ile 20 Mayıs 1931 yılında İstanbul Üniversitesinin öğretim üyeleri tarafından kurulmuş ilmi bir dernektir. Kurum 1934 yılında Genel Merkezini Ankara'ya nakletmiş ve çalışmalarına burada devam etmiştir. Bilindiği gibi Türk Kooperatifçilik Kurumumuz Kızılay Cemiyeti, Türk Hava Kurumu, Türk Ocakları ve Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu gibi kamu yararına çalışan ve hizmet veren bir kuruluştur.

Türk Kooperatifçilik Kurumu 20 Mayıs 1991 tarihi itibarıyla 60 yaşını idrak etmiş olacaktır. 60. yıl bir derneğin yaşı için hiçte küçümsenecek bir süre değildir. Kurum 60 yıldır toplumumuzda kooperatifçilik eğitim, öğretim, anlayış ve yaşayışını gerçekleştirmek için büyük gayretler sarfetmiş ve bu çabalarına bugün de büyük bir azim ve istiyakla devam etmektedir. Türk Kooperatifçilik Kurumu merkeziyetçi bir müessese olup herhangi bir şube veya kolu yoktur. Kooperatifçilik kurumunun üyeleri kooperatifçilik ilkelerini benimsemiş, onlara candan gönül vermiş ve inanmış insanlardır. Türk Kooperatifçilik Kurumu 60 yıllık hizmeti süresince daima politika üzeri kalmış ve hiç bir şekilde herhangi bir ideolojik görüşe alet olmamış, çalışmalarında mütevazı bir üslup içinde kendi meşguliyet alanı olan kooperatifçilik fikrinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması istikâmetine yönelmiştir.

Geçtiğimiz 60 hizmet yılında, Türk Kooperatifçilik Kurumu, kooperatifçiliği toplumların maddi ve manevi kalkınması, sosyal yardımlaşma ve dayanışması için etkili bir araç olarak görmüş ve çalışmalarını bu temel anlayışa aykırı olmamak kaydıyla gerçekleştirmiştir.

Türk Kooperatifçilik Kurumu hedeflerine ulaşabilmek için daha ziyade yaygın eğitim metotlarını benimsemiş ve daima bu metotları en etkili bir şekilde kullanmıştır. Yaygın eğitim metodunun araçları ise başta her türlü toplantılar olmak üzere, muhtelif şekillerde yayınlar yapmaktır. İşte, şu anda elinizde bulunan Kooperatifçilik Dergisi bunlardan biridir. Türk Kooperatifçilik Kurumu hiç ara vermeden kuruluşundan bugüne kadar popüler kooperatifçilik dergisi "Karıncı" kooperatifçilik postasını, son yıllarda ise 13. sayısını idrak etmiş olan ve yılda iki nüsha çıkan "Co-operation in Türkiye"yi yayınlamaktadır. Bu dergi ile, hem Türkiye'deki kooperatifçilik konusunda yapılan seminer, sempozyum, kongre ve diğer toplantıların kitapları nesredilmekte, ayrıca kooperatifçilik konularını inceleyen ve içeren araştırmalar yaptırılmakta ve yayınlanmaktadır. Bütün bunların yanında uluslararası kooperatifçilik etkinliklerinde bulunularak dünya kooperatifçiliğindeki gelişmeleri ve yenilikleri ülkemize taşımak için büyük çabalar gösterilmektedir.

Türk Kooperatifçilik Kurumumuzun öncülüğü ve büyük çabaları ile Türk Kooperatifçilik Kurumu Eğitim Vakfı kurulmuş ve kooperatifçilik konusunda önemli faaliyetler göstermektedir. Bunların başında her yıl küçümsenmeyecek sayıda ülkemizin çeşitli yüksek öğrenim kurumlarında kooperatifçilik eğitim ve öğretimi gören gençlerimize burs verilmesi gelmektedir.

Değerli okuyucularımız,

Yukarıda çok özet bir şekilde açıklamaya gayret ettiğimiz 60 yıllık faaliyetler arasında şu anda elinizde bulunan ilmi araştırma dergimiz kooperatifçiliğin gerçekten özel bir yeri ve önemi vardır. Kooperatifçilik ilmi araştırma dergimiz çok uzun yıllardan beri yayınlanmaktadır. Bu dergide genç bilim adamlarımızın başta kooperatifçilik konusu olmak üzere diğer konulardaki çalışmalarının yayınlanması da sağlanmaktadır. Yayın yapmak ve makale sahibi olmak özellikle akademik çalışma yapan gençlerimiz için fevkalade önemlidir, işte bu durum gözönünde bulundurularak kooperatifçilik dergimiz gençlerimiz için önemli bir fırsat ortamı olabilmektedir. Kooperatifçilik dergimizin bu nüshası 1991 yılının ilk sayıdır. Bu vesile ile elinizdeki nüshada neler var neler yok bir nebzecek de bunun üzerinde durmak yerinde olacaktır.

Dergimizin bu nüshasında değerli kooperatifçi kardeşimiz ve genç bilim adamı Yard. Doç. Dr. Remzi FINDIKLI'nın Peri ve Japonya'yi örnek alan "Yönetimde Sorumluluk Bilinci ve Kalkınma" konulu bir incelemesi yer almaktadır. Remzi FINDIKLI bu çalışmasında bir Latin Amerika ülkesi olan Peru ve bir uzak doğu ülkesi olan Japonya'yi ele alarak yönetim ve kalkınma mevhumlarına önemli açıklamalar getirmeye gayret etmektedir. Bir başka kooperatifçi ve aynı zamanda sendikacı sayın Sinan VARGI ise kooperatiflerde ve kooperatifçilikte yeni bir kavram olan sosyal kapital üzerinde durmakta ve bu konuyu irdelemektedir. Bilindiği gibi son yıllarda dünyanın sosyal, siyasi ve iktisadi düzeninde, daha doğrusu dengelerinde önemli değişiklikler meydana gelmiş bulunmaktadır. İşte bu cümleden olarak dergimizin yazı işleri müdürü, değerli bilim adamı ve kooperatifçi Prof. Dr. Rasih DEMİRCİ "Sosyalist Sistemin Çöküşü ve Kooperatifler" konulu incelemesi ile doğu bloku denilen ülkelerde kooperatifçilik konusuna yeni bazı anlayışlar teklif etmektedir. Nihayet bu nüshanın son makalesi değerli eğitimci arkadaşımız Dr. Yusuf EKİNCİ'nin "Ahilik ve Esnaf Ahlakı" üzerindeki bir çalışmasıdır. Bilindiği gibi toplumumuzdaki tarihi devrelerde başta ahilik, loncalar ve odalar konusundaki teşkilatlarımız ve yardımlaşma sistemlerimiz olmak üzere bir çok müessesemiz hala bugün kooperatifçilik anlayışımız için en önemli yerli kaynaklarımızdır. İşte, Dr. Yusuf EKİNCİ bu konuları dile getirmektedir.

Değerli okuyucularımız,

Geçtiğimiz Şubat ayının (1991 Şubat 23) 23'ünde Türk Kooperatifçilik Kurumumuzun 59. Genel Kurul toplantısı yapılmış ve yönetim kurulumuz üç yıllık bir süre için yeniden seçilmiştir. Daha önceki zamanlarda olduğu gibi bundan sonraki üç yıl içinde, yeni seçilen yönetim kooperatifçilik konusundaki büyük aşk ve heyecanı ile çalışmalarına devam edecektir. Bu konudaki en büyük güvencemiz üyelerimizin destek ve teşvikleri olacaktır. Bu duygu ve düşüncelerle cümlenize kooperatifçi selamlarımızı gönderiyor ve Yüce Allah'tan sağlık ve başarılar diliyoruz.

Hoşça kalınız!

Kooperatifçilik

SOSYALİST SİSTEMİN ÇÖKÜŞÜ VE KOOPERATİFLER

Prof.Dr. Rasih DEMİRCİ*

Son yıllarda, özellikle 1989 ve 1990 yıllarında Doğu Avrupa ve Sovyet Birliğinde meydana gelen sür'atli değişiklikler bütün dünya'da gerçekten hayret ve şaşkınlık uyandırmıştır. Bütün Dünya'da bu olayların derin tarihi sebepleri ve son dönemde bu hareketleri meydana getiren ana sebepler üzerinde geniş bir tartışma başlamıştır. Bu yıl Milletlerarası Kooperatifler Birliği Merkez Komite toplantısında, Batı Avrupa'da ve Türkiye'de yapılan Milletlerarası kongrelerde sunulan tebliğ ve tartışmalarda burada zikredilebilir. Değişimler için yalnız dış dünya'da değil, bizzat Sovyet Birliği ve Doğu Avrupa'da da gayet yoğun bir şekilde arayış devam etmektedir. Batı dünyasında, bu gelişmeler kapitalizmin zaferi kazandığını, sosyalizmin ve marksizmin artık yenik düştüğünü ve bunun tarihi olaylarla tescil edildiği şekilde yorumlanmaktadır. Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliğindeki son olayların Komünizmin ölümcül bir bunalımı olduğunu, bu ülke politikacıları beyan etmektedirler. Bunun anlamı, artık marksist, sosyalist ve kolektivist sistemin tam bir iflâsın içinde olduğunu belirtmesidir.

Doğu Avrupa'da 1989 yılında meydana gelen olayları kısa özetlersek: Sovyetler Birliği'nin dış halkası sayılabilecek uydu devletler, yani Doğu Avrupa ülkeleri, birer birer ve arkasından Sovyetler Birliğini de sürükleyecek şekilde önemli gelişmelere sahne olmuştur. Sovyetlerin kendi sınırları dışında Doğu Avrupa ülkelerinde kurmuş olduğu hakimiyet birbiri arkasından meydana gelen olaylar sona ermiş görünmektedir. Başta Polonya olmak üzere Macaristan, Doğu Almanya, Çekoslovakya, Romanya ve Bulgaristan'da yöneticilerin peş peşe halk hareketleriyle görevlerinden uzaklaştırılması, yerine geçen yeni yöneticilerin, eski düzeni köklü bir şekilde değiştirmek üzere işe başlamaları son derece önemli bir gelişmedir. Tabii Sovyetler Birliği içinde de, biraz farklı olmak üzere aynı istikamette bazı hareketleri ortaya çıkarmıştır. Baltık Cumhuriyetlerinden Azarbaycan'dan Uzak Doğudaki Moğolistan'a kadar Sovyetler Birliğinin iç halkasını teşkil eden, Rus olmayan milletler arasında özerkliğe ve tam istiklâl'e doğru bir hareket başlamıştır.

Bu gelişmeler Sovyetler Birliğine hayat veren 1917 ihtilâlinin ne kadar istikrarsız temele dayandığını göstermektedir. Lenin'in kurduğu komünist rejimi ihtilâlcı bir siyaset takip ederek, rejime karşı çıkan çeşitli milletlere mensup halkların ayrı ayrı devletlerin kurduğu cumhuriyetleri, Kızıldordu, Baltık sahillerinden Sibirya'ya, Kazakistan'a kadar uzanan bölgelerde ortaya çıkan çeşitli idareleri teker teker berteraf ederek istilâ etmiştir.

(*) G.Ü. İktisadi İdari Bilimler Fakültesi İşletmecilik Bölümü Öğretim Üyesi.

Finlandiya, Letonya, Litvanya, Estonya, Polonya, Beyaz Rusya, Ukrayna, Kırım, Kafkas Bölgesi, Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan, Dağıstan, Kazan, Başkırdistan, Türkistan ve Kazakistan gibi ülkelerin çeşitli bölgelerinde de meydana gelen yönetimleri, Bolşevikler saf dışı ederek birliği kuvvet yoluyla sağlamıştır. Bazı bölgeler, Bolşevik yönetiminden kendilerini kurtarmış ve istiklallerini kazanmıştır. Finlandiya, Baltık Cumhuriyetleri, Polonya Bolşevik yönetiminin dışında kalmışlardır. Fakat ikinci Dünya Savaşında, Rusya ile Baltık Denizi ve Kıta Avrupası arasında girmiş bulunan Finlandiya, Estonya, Letonya, Polonya, Çekoslovakya, Macaristan (Çarlık döneminde Avusturya-Macaristan) -Romanya, Bulgaristan hattı, Rusya için ciddi siyasî hedef teşkil etmiştir. 23 Ağustos 1939'da imzalanan Nazi- Sovyet andlaşmasında, gizli bir madde ile Finlandiya, Estonya, Letonya ve Polonya'nın doğu kısmı Ruslara bırakılmıştı. Naziler Romanya'ya ait bulunan Besarapya'nın da Rusya'nın eline geçmesine razı olmuşlardı. Hitler'e karşı Sovyetlerin ileri sürdüğü ve kabul ettirdiği bu şartlar, onların Doğu Avrupa konusundaki Çarlık siyasetinden vazgeçemedikleri ve emperyalist emeller beslediğini ortaya koymaktaydı. Peyklerin kurulmasından önce cereyan eden bu olaylar, Rusya'nın Doğu Avrupa'ya her devirde hâkim olmak istediklerini göstermektedir. İşte Doğu Avrupa'nın peykleştirilmesi, bu siyasetin devamından ibarettir.

Tekelci kapitalsit emperyalizmi, özellikle gelişen ülkelerde, dış ticareti, banka ve sanayi sermayesini iktisadî bağlarla kendine bağlayarak yürütmektedir. Böylece kapitalist dünya, hem milletlerin büyük etkiye sahip kesimini kendisine bağlayarak, hem de bu kesimi bir nevî istismar acentası veya komisyoncusu gibi kullanarak ülke ekonomisinden büyük paylar koparmaktadırlar. Komünist emperyalizmi de, kendine has iktisadî ve siyasî hakimiyet mekanizmasını, her ülkedeki komünist partiler vasıtasıyla uygulamıştır. Doğu Avrupadaki Rus hakimiyeti sadece konumist partilere de dayanamaz, aynı zamanda bu hakimiyetin temellerinde iktisadî, askeri ve siyasî sebepler de mevcuttur. Sovyetler Birliği Doğu Avrupa milletlerini, kendi millî din ve partilerine karşı gösterdikleri geleneksel sadakatları yerine, netice olarak, Sovyetler Birliğine sadakat göstermelerini sağlamış; bu milletlerin Rusya'nın siyaseti için gönüllü birer araç olmayı kabullenmelerine çalışmıştır. Kısacası, Doğu Avrupadaki, Rus hakimiyeti, Kızılordu'nun iktidara getirdiği Moskova'ya bağlı komünist partileri vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Milletlerin iktisadî varlıkları ve gelişmeleri, Rusya'nın güçlenmesine tahsis edilmiştir. Bunun da ideolojik gerçeği de hazırlanmıştır.

Komünizm, özel mülkiyetin toplum mülkiyetine dönüştürülmesini (malda, mülkiyet ortaklığı) öngören; maddeci, beynelmilelci ve ihtilâlcî bir toplum rejimidir. Dar anlamda, komünizm bütün üretim ve tüketim vasıta ve mallarını kamu mülkiyetine almayı öngören ekonomik ve sosyal bir doktrindir. 19. cu yüzyıla kadar mühim bir pratiği ve tatbikatı olmayan bu ideoloji, yine bu yüzyılın sömürgeci kapitalizminin yarattığı vasat içerisinde bir kısım aydınlarla kitlelerin ilgisini çeken ihtilâlcî bir doktrin hüviyetini kazandı. Komünizm çağdaş bir kullanım tarzı olarak, 1917'den beri Sovyetler Birliği Komünist Partisi gibi komünist partilerin politika ve doktrinleri anlamındadır. Terim, başlangıçta mülkiyetin topluma ait olduğu, servetin vatandaşlar tarafından ihtiyaçlarına göre paylaşıldığı, her türlü basının ve mahiteyi icâbı, bir baskı aracı olan devletin ortadan kalktığı bir toplum sistemi demektir; sosyalizmin son merhalesini teşkil edecektir. Komünist partiler bu merhaleye ancak uzun sürecek bir geçiş safhasından sonra ulaşabileceğini iddia ediyorlardı ki, bunun bir hayâl olduğu ortaya çıkmıştır. Fiilî ve gerçek durum koyu bir devletçilikten ve komünist partisi yöneticilerinin teşkil ettikleri oligarşinin istibdâbından ibaret olduğu bugün artık anlaşılmıştır.

Genel olarak komünizm ve sosyalizm tâbirleri eş anlamlı olarak tasarlanmış ve kul-

lanılmıştır. Marksistler, komünizm ile sosyalizmi aynı mânada anlar ve kullanırlar. Ancak Marks'ın sosyalizmini önceki benzerlerinden ayırmak, bu sisteme bir itibâr temin etmek üzere marksizme ilmî (bilimsel) sosyalizm demişlerdir. Bilimsel sosyalizm veya komünizm ile diğer sosyalist çeşitlenmeler arasındaki başlıca fark, iktidâra geliş tarzı ve metodu ile ilgili görünmektedir. Komünizm dışındaki sosyalistler evrimci, komünizm ise devrimcidir. Evrimler, iktidâra halk oyunu olarak demokratik yoldan gelinebileceğini, komünist veya devrimciler ise iktidâra ancak (silâhlı ayaklanma) ihtilâl yoluyla kan dökülerek gelinebileceğini iddia etmişlerdi. Halk oyunu ve demokrasi prensiplerini kabul eden sosyalistlerde zaman içinde, daha başka değişmeler, doktrinden ayrılmalar meydana gelmiştir. Bâzi batı ve kuzey Avrupa sosyalist ve işçi partilerinin sosyalizmi ise, marksizmden mülhem siyasî ve sosyal sistem anlamından fazla, sosyalistlik özelliği göstermez. Fransız ve İtalyan komünist partileri faallerdi. Ancak hiçbir zaman tek başlarına iktidar olabilecek bir çoğunluk tasvibine ulaşamamışlardır. Bu bakımdan Fransız Komünist Partisi daha da zayıf olmuştur. Bu partiler Sovyetler Birliği ve Demirperde ülkeleri karşısında, bütün dünyanın ilgili olduğu büyük bir takım olaylarda (Çekoslovakya'nın ezilmesi, Macaristan işgali, Afganistan'ın işgali, Polonya olayları v.s.) tavir takınmakta sık sık tereddütlere düşmüşler ve içlerinde parçalanmalara uğramışlardır. Bir çok olayda da gönüllü Sovyet işbirlikçisi rolüne bürünmüşlerdir. Sovyet yayılmasına karşı kesin bir garanti altında bulunan bu ülkelerde varlıklarını, hâkim düzene genel olarak zarar veremeyecek bir çizgide devam ettirmişlerdir. Bunların müteridid, doktrinde ihtilâlcî, fiiliyatta demokrasi taraftarı, Nato şemsiyesinin gerisinde enternasyonalist ve Sovyetçi, bazan ve bâzi unsurları ile Sovyetler karşısında tavir takınan durumlarını ifade için Avrupa Komünizmi tabiri kullanılmıştır.

1917'den beri Rusya da ve oradan yayılarak Doğu Bloku veya Demirperde ülkeleri denen memleketlerde görülen uygulama yüzkızartıcı ve insanlık dışıdır. Komünizm, burjuva değerleri ve ölçüleri alay edip küçümsediği ölçüler ve değerler bakımından değil, bizzat kendi iddiaları, ilân ve propaganda ettiği hedefler, yaptığı vaadler bakımından da aldatıcı ve tutarsızdır. İşçi sınıfının diktatörlüğünü kurmak, herkese, ekmek refah ve hürriyet temin etmek iddiasıyla yolu çıkmış, komünist parti yönetici üyelerinden ibaret yeni bir sınıf teşkil edenler, kimseye nefes aldırmayan ve aman vermeyen bir diktatörlüğün kurulmasına yol açmışlardır. Ekmek, refah, hürriyet yerine, yerine getirdiği parti oligarşisinin dışında herkes için zulüm, kölelik ve sefaletten ibarettir. Diktatörlüğünden bahsedilen işçinin sendikası bile yoktur; tek başına ve toplu olarak hiç bir hak talebinde bulunamaz. Sadece çalışır ve verilene razı olur. Ülkede hakim tek parti, komünist partisidir. Bunun dışında parti olamaz. Kimse bu partinin resmî görüşleri dışında en küçük bir fikir ve teklif ileri süremez. Komünist rejimde tenkid yoktur. Partinin resmî görüşleri dışında görüş açıklamaya veya düzenle ilgili ne kadar masum olursa olsun bir tenkitte bulunmaya kalkışanlar sürülür, tımarhanelere konulur ve öldürülür. Aile fertlerine kadar herkes birbirinin muhbiri, çocuklar ana ve babalarına karşı partinin casusu haline getirilmiştir. Giden sorulmaz, sorulamaz ve çoğu defa geri de gelmez; ne olup olmadığı hakkında yetkililer lüzum görüp ihtiyaç duymadıkça bir açıklama da yapmaz.

Sistem gücünü, bu insanlık dışı baskı ve terör uygulamasından, içte ve dışa karşı milyarlar sarfederek aralıksız yürütülen müthiş bir propagandadan, askeri tehdit ve içten çökertme metodlarından almaktadır. Komünizm propagandası tam bir beyin yıkama ve şartlandırma mekanizması ile işler. Sistemin kuruluşu ve bugüne kadarki devamı içte ve dışta her tabakadan milyonlarca insanın ve özellikle onbinlerce haysiyetli aydının kanları ve canları pahasına mümkün olmuştur. Kendi insanların ve masum milletleri üstüne gizli teşkilâtlarını, ordularını, tanklarını salmıştır. Hakimiyetini korumak ve yaygınlaştırmak için göze alamayacağı hiçbir şey, çığnemeyeceği hiç bir insanlık değeri yoktur.

1956 Macaristan, 1968 Çekoslovakya, 1980 Afganistan ve Polonya olayları, Berlin'deki "Utanç duvarı" diye isim takılan duvar ve ülkedeki işkence ve çalışma kampları bunların örnekleriydi.

Kapitalizmin ve kapitalist âlemin bünyevî zaafı da komünist propagandasının tatlı istismar konusu olmuştur. Batı demokrasilerinde Nazi ve Faşist allerjisiyle, harp korkusu ve aleyhdarlığından beslenen gaflet, uyuşukluk ve inançsız aydın fantazileri, komünizmin işini kolaylaştıran faktörlerdi. İktisadî sıkıntılar ve kültür buhranları içinde kıvranan az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin iyi yetişmemiş aydınları içinde bu sistem, sihirli bir kurtuluş reçetesi olarak görülmüştür. Bu tip, cahil, gâfil ve sabırsız aydınlar, gizli teşkilâtlar aracılığıyla yürütülen "beşinci kol" faaliyet ve operasyonları için hazır, gönüllü eleman ve yem durumundadırlar.

Propogandasında, yayımcılık ve sömürgecilğe karşı olma siyasetine baş yeri veren komünizm, 2. Dünya Savaşından sonra en büyük emperyalist gücü oluşturmuştur. Çin-Rus anlaşmazlığı ise, bu doktrinin kitabî hedeflerinin ve nazarı esaslarının nasıl Rus (Slav) ve Çin emperyalist milliyetçiliklerinin âleti haline getirildiğini gösteren bir başka tezat göstergesidir. Bu noktada faşizm ve nazizmle komünizmin gerek içteki, gerek dıştaki uygulamaları, pratikleri vaziyetleri bakımından bir fark olmadığı anlaşılmıştır.

Rus emperyalizminin Türk Dünyası ve Türk Milleti karşısındaki tavrı komünist rejimde de Çarlık'takinden hiç farklı olmamış, hatta daha zalim ve insafsız tecelli etmiştir. Asya Türklüğü ve Türk anavatanı bütünüyle Rus ve Çin komünizmi tarafından yutulmuş ve ezilmiştir. Açıkça ifade etmek gerekirse; Rus ihtilâlinin yerine oturmasını takip eden günlerden itibaren, komünist emperyalizminin en büyük maahdûru malesef Türk milleti olmuştur. Son hür Türk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti ise, bu dönemlerde Sovyet Rusya ve diğer komünist devletlerin başlıca "hedef ülke"lerinden biri olmuştur. Mütemediyen ideolojik maskeli içten çökertme plânları ile bu tehdit ve kökü tarihten gelen düşmanlık, memleketimiz üzerinde hedefine ulaşmaya çalışmışlardır. Komünizm bugün bütün dünya ve özellikle Türklük ve Türkiye Cumhuriyeti için "Rus emperyalizminin ideoloji maskesinden başka bir şey değildir. Sovyetler Birliği başta olmak üzere uygulandığı ülkelerde yaşayan yüz milyonlarca insan içinde -Ruslar dahil- tarihin emsâlini görmediği bir baskı ve zulüm rejimidir. En azından böyle olduğu, bizzat uygulayan ülkeler tarafından anlaşılmış, zulüm ve baskıya rağmen rejim olarak, siyasi ve ekonomik sistem olarak toplumların meselelerini çözmekten uzak kaldığı ve başarısız olduğu ortaya çıktığından, yeniden hür düşünce ve fikiri imâl etme, insanın insanca davranma gerekliliği ve serbestliğinin tanınması tekamül için zaruri olduğu gerçeği inkâr edilemez hale gelmiştir.

Doğu Avrupa ve Rusya sisteminin çöküş sebeplerinin başında hiç şüphesiz ekonomik başarısızlıklar gelmektedir. Kaynakların israf edilmesi, tahrip edilmesi, çevrenin tahrip edilmesi ve üretim başarısızlıkları yanında, bir zamanlar yalnızca kapitalist ülkelere has bir olay olarak resmî sovyet propagandasının etrafa yaymağa çalıştığı bir efsane, bugün artık inandırıcılığını kaybetmiştir. Resmî fiyatlar devlet tarafından tesbit edildiğinden, Sovyetler Birliğinde enflasyonu tesbit etmek zordur, ancak enflasyonun tabii bir sonucu olarak para, değerini tamamen kaybetmiştir. Çünkü, elinde parası olan tüketiciler parasıyla satın alınacak mal bulamamaktadır. Dükkânlardaki boş raflar ve mal geldiği zaman saatler süren bekleyişler ve kuyruklar Sovyet enflasyonunun en açık göstergesidir. Bu da Sovyet ekonomisinde enflasyonun olmadığı iddiası artık çökmüştür. Makro-ekonomik açıdan bir çok göstergeler meydandadır. Son 20 yıldır Sovyet ekonomisinde kalkınma süreci yavaşlamış, az gelişmiş ekonomiler dahil, dünyanın ileri en-

düstrilemiş ülkelerinde gayri safi milli hasılanın yıllık artış oranı devamlı yükseliş gösterdiği halde, Sovyet ekonomisinde meydana gelen kalkınma hızı, son yıllarda artık duraklama dönemine gelmişti. Gerileme her alanda kendini göstermektedir. Ayrıca Sovyet ekonomisinin, bünyesinde, milletlerarası ekonomik sistemde ortaya çıkan gelişmelere paralel, hiçbir uyum belirtisi de göze çarpmamaktadır. Bunun en dikkate değer göstergelerinden biri, Sovyet ekonomisinin dış ticarete gösterdiği başarısızlıktır. Sovyet Ekonomisi bir süre, petrol fiyatlarının yükselmesi sonucu geniş döviz imkânlarını kazanmıştı, fakat bu durum sona erdi. Bugün ülkenin adeta bir üçüncü dünya, az gelişmiş ülke manzarası gösterdiği dikkat çekmektedir. İhracaat gelirleri içerisinde en önemlileri: hammadde, madenler, tarım ürünleri ve petrol gibi kalemlerdir. Hatta döviz gelirlerinin %70'i petolden sağlanmaktadır. Bu sebeple, Sovyetler Birliği ileri endüstrilemiş ülkelerin dünya ekonomisinde rekabetle kendilerinin temin ettikleri yer ölçüsünde bir hisse elde edememişlerdir. Kısaca, bu hususlarla, Sovyet ekonomi sisteminin çağdaş dünyanın gerisinde kaldığı, teknolojik gelişmeleri takip edemediği ortadadır ve daha ayrıntılı olarak, incelenme konusudur.

Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliğinde son yıllarda uygulanmak istenen reformlar, arasında piyasa ekonomisi kurallarına göre işleyen bir iktisadi sisteme doğru yol alma, üreticilere ve tüketicilere serbestlik tanıma gibi, kolektivist sistemin temel felsefesiyle bağdaşmayan bir takım sınırlı tekliflerin yer aldığını görüyoruz.

Doğu Avrupa ve Rusya'da meydan gelen olayları anlamamızı kolaylaştıran unsurlardan bir tanesi de batı dünyasının son 45 yıl içerisinde geçirdiği evrim ve gelişmeler milletlerarası ortamda, İkinci Dünya Savaşından bu yana ortaya çıkan gelişmeler, yepyeni bir milletlerarası sistem yaratılmasına imkân vermiştir. İktisadi alanda batının aldığı zincirleme bir takım tedbirler, uzun vadede batı dünyasının iktisadi alandaki başarılarını güvence altına alan, yeni politikaların uygulanmasına imkân vermiştir. Dünya bankasının kurulması, milletlerarası para fonunun işlemeye başlaması ve batı ülkeleri arasında ticarî ayrıcalığın ortadan kaldırılarak, gümrük himayeciliğinin ve iktisadi mübadeleyi engelleyen birtakım engellerin ortadan kaldırılması, ontak pazarının kuruluşu ortaya çıkmıştır.

Ortak Pazar, Doğu Avrupayı ve Sovyetler Birliği'ni geride bırakan ve onların imrenmesine yol açan iktisadi alandaki başarılarıyla göz kamaştırıcı bir tecrübe olarak ortaya çıkmıştır. Bu olaylar, batı dünyasının hür ve demokratik müesseselerinin, kurumlarının parlak bir şekilde başarı elde etmeleri ile doğu dünyasının dikkatini çekmiştir. Aynı şekilde, piyasa ekonomisinin zaferi olarak tarihe geçen bu gelişmeler, merkezden plânlama yöntemiyle uygulanan totaliter sistemin beceriksizliğini hantallığını ve başarısızlığını açık bir şekilde tescil etmiştir. Alman ve Japon'lar askeri yenilgilerine rağmen, teknolojik ve iktisadi alandaki başarıları ile dünya pazarlarındaki hakimiyeti iktisat tarihine geçmiştir.

Sonuç olarak ifade edilebilir ki; Sovyet sistemi ve Doğu Avrupa bir dağılma sürecine girmiştir. Bugünkü durumda, Sovyet blokunun dış halkası kopmuş durumdadır. Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan birlik içinde ve bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Doğu Almanya ise batı ile birleşme sürecini tamamlamıştır. Sovyetlerin dış halkasında özgürlük ve tam istiklâl yönündeki hareketler tamamlanmıştır. Batılı stratejistler ve siyaset bilimcileri, Sovyetler Birliği'nin içinde yer alan, Rus olmayan bazı milletlerin istiklallerini eninde sonunda elde etmelerinin kaçınılmaz olacağını işaret etmektedirler. Yeni Sovyet yöneticilerin meydana gelecek bu tabii gelişmeleri, kuvvet kullanarak önlemek değil, iktisadi ve siyasi alanda uzlaşma ile yeni adaleli dü-

zen kurarak bölgede huzur, barış ve sükûn sağlamaları bu milliyetlere kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasî alanda özerklik vermesi bir çareidir.

Doğu Avrupa ve Rusya'da, politik, sosyal ve ekonomik alanlarda başlatılan reformist yapıdaki gelişmeler devam etmektedir. Bu gelişmeler, şüphesiz, Doğu Avrupa ekonomik sisteminin temel unsurlarından biri olan kooperatifçiliği de etkilemiştir. Bu ülkelerin kooperatiflerindeki mevcut durumu ve gelişme temayülleri konusunda düşüncelerimizi aşağıdaki şekilde özetlemeye çalışacağız.

Doğu ve Orta Avrupa'daki mevcut durum konusunda yapılacak herhangi bir inceleme ve gözlemde, başlangıç noktasında durumun halâ konuşma safhasında ve henüz durulmaktan çok uzak olduğu söylenebilir. Hemen hemen bütün ülkelerin hepsinde yeni seçimler yapılmasına rağmen vaad edilen ekonomik ve siyasî değişiklikler henüz başlangıç noktasındadır. Bölgedeki ülkelerin-Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Bulgaristan, Romanya ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği- çok farklı derecelerde değişiklikler içinde oldukları aşikârdır. Politik demokrasi ve ekonomik liberalizasyon Macaristan, Çekoslovakya ve Polonya'da çok hızlı gelişmiştir. Alman Demokratik Cumhuriyeti, Federal Almanya ile birleşip bütünleştiği için artık, hür demokrasi dünyasının bir bölgesi haline gelmiştir. Bu ülkelerde ve Sovyet Rusya'da gelişmelere paralel olarak kooperatifçilik hareketlerinin de çok çeşitli yönlerde gelişmesi süpriz teşkil etmemektedir. Bu ülkelerde kooperatifçiliğin karakteristik vasıflarını daha evvelce belirleyen yapı ve faaliyetlerin homojenliği, son derece heterojen bir yapıya dönüşmüştür. Bununla beraber, bir çok benzer temayüller ve konular göze çarpmaktadır. Son zamanlarda kooperatifçilik hareketlerinin tecrübe ve bilgilerini kıyaslamamın faydası dolayısıyla toplantılar yapmaları ve buna süreklilik kazandırmaları önemlidir. Önemli bir görüş olarak halihazırdaki değişikliklerin diğer ülkelerin ekonomileri üzerinde- özellikle OECD ülkelerinin ekonomileri üzerine- politik ve ekonomik değişikliklerin öneminden ayrı olarak, belirli tesirleri olacağı söylenebilir. Bu ülkelerle uygun işçi ücretleri dolayısıyla on yıl içerisinde nakit döviz ile ticaretlerinin artması beklenebilir. Bununla beraber, yüksek enflasyon oranı ve artan işsizlik de dahil olmak üzere makro seviyede son derece ciddi güçlüklerle karşılaşacakları şüphe götürmez bir durumdur.

Orta ve Doğu Avrupa'daki kooperatifçilik hareketlerine baktığımızda çoğunun evrensel kooperatifçilik değerlerine dayanan uzun bir gelenekleri olduğu hatırlanmaktadır. Bunun en bariz örneği, Milletlerarası Kooperatif Birliği'ne (MKB): İlk üye oldukları tarihlere bir göz atmaktır. İlk üye olan ülke Romanya (1895) olup, bunu Macaristan (1902), Bulgaristan (1903) ve Rusya (1903) takip etmiştir. Çekoslovakya (1913) ve Polonya (1919)da bu ülkeleri izlemiştir. Bu ülkelerde, plânlı ekonominin gelmesi ile kooperatifçilik hareketlerinin tabiatı da çok değişmiştir. Kollektivist ekonomik sistemlerde, kooperatifçilere imtiyazlı bir yer verilmiş ve kooperatifler önemli pazar hisseleri elde etmişlerdir. Söz gelimi Bulgaristan'da bu miktar parakende ticaretin %71'si ve Çekoslovakya'da tarım rekoltesinin %65 kooperatiflerin dağıtım ve pazar sürecine tabi olmaktadır. Kooperatifçilik hareketleri aynı zamanda ülkelerin siyasî yapılarında da önemli rol oynamıştır. Hükümetle olan yakın ilişkileri ve hükümetlerin kooperatiflere atfettikleri önem dolayısıyla, kooperatif liderleri siyasî kuvvete sahip parti şahsiyetleri arasından seçiliyorlardı. Bazı istisnalar hariç, kooperatifçilik hareketleri kendi ekonomik bağımsızlıklarını geliştirecek olan malî hizmetleri- bankacılık, kredi veya sigorta- sağlayamıyorlardı. Kooperatifler tüketici ve tarım sektörlerinde bile fiyat ve satılma konularında son derece sıkı kontrole tâbî idiler.

Orta ve Doğu Avrupadaki halihazırdaki değişiklikler hakkında genelleştirmenin teh-

likelerine rağmen, bütün kooperatifçilik hareketlerine önemli bir şekilde tesir eden; devlet kooperatifçiliğinden uzaklaşma, demokratikleşme ve rekabet olmak üzere başlıca üç temayül bulunmaktadır.

Devlet kooperatifçiliğinden uzaklaşma; bu ülkelerin bazılarında daha bu günden çok partili demokratik yapıların gelişi ve birçok ülkede yeni reformist liderlerin seçilmesi kooperatifçilik ile parti politikalarının arasındaki bağı kesmeye başlamıştır. Yeni hükümetler şimdi kooperatiflere lâkaydi bakmaktadırlar. Hatta bazı ülkelerde düşmanca tavırlar takınıldığı müşhade edilmektedir. Bu tavrın en dramatik belirtisi 1990 Ocak ayında Polonya hükümetinin bölge ve millî kooperatif birliklerinin hepsini (yüksek kooperatifçilik konseyi hariç) tasfiye etmesi ve bütün mahallî kooperatiflerin hepsinde yeni seçimler yapılması emrini vermiş olmasıdır. Kooperatifçilik hareketinde reform yapmak üzere verilen bu acele karar dolayısıyla meydana gelen meselelere, Dünya Bankası dahil olmak üzere pek çok kimse işaret etmiş ve Polonya parlamentosu bu tasfiye işinin daha sonra tamamlanmasında ısrar etmektedirler. Halihazırdaki hukuki tehditlerin 1991 yılı ortalarında sona ermesinden evvel, gönüllü olarak yeni millî birliklerin kurulması sürpriz olmayacaktır. Uzun yıllar devlet kooperatif özdeşliği içinde varlıklarını devam ettiren bu sosyo-ekonomik kuruluşların, kademeli olarak sıhhatli bir şekilde, batı ülkelerindeki gibi bir yapıya kavuşturulmaları şayanı arzudur.

Demokratikleşmeye gelince; bir çok kooperatifçilik hareketi, hükümetleri ile olan imtiyazlı bağlarını kesip, üyelerine daha fazla yaklaşmak üzere harekete geçmiştir. Kooperatiflerin millî ekonomiyi ve sosyal hedeflere ulaşmakta önemli bir yol olduğu sosyalist sistemlerin terkedilmesinin tabii bir sonucudur. Bu maksat ortadan kalkınca, şimdi kooperatifler ortaklarının menfaatlerine hizmet etmek olan diğer fonksiyonlarına dönme temayülü göstermektedirler. Bu demokratikleşme işleminin gelişebilmesi için, bir çok ülke kooperatifçilik kanunlarında değişiklik yapmaktadır. Merkez birliklerinde esas kooperatif üyeliği; daha ziyade gönüllü olmaktadır. Bu gelişmeler sonucu, kooperatiflerin kendi tüzük ve kendi öncelikleri üzerinde karar vermeleri konularında daha fazla otoriteye sahip olmak istedikleri görülmektedir. Politik baskıların tesiri olmaksızın, Sovyetler Birliğinde dahi kooperatifler kendilerini şimdiki hedeflerinden birisinin daha fazla demokrasi olduğunu vurgulamaktadırlar. Yeni kooperatifler denilen bu kooperatiflerin meydana çıkması ile, kooperatifler arasında diğer kaynaklarda karşılanamayan üye ihtiyaçlarını karşılama yolunda daha fazla gayret içine girdikleri gözlenmektedir.

Rekabet temayülüne gelince; imtiyazlı ideoloji durumlarını kaydeden kooperatifçilik hareketleri, şimdi süratle büyüyen özel sektörden gelen ciddi rekabet ile karşılaşmakta ve uzun vadede çok sayıda bölgelerine gelmekte olan yabancı işletmelerle de rekabet etmek zorundadırlar. 1930'lu yıllarda ilk defa Sovyet Rusya'da tatbik başlanan yetersiz kollektif tarım modeline dayalı olması sebebiyle en ciddi şekilde zarar görecektir kesim, tarım sektörüdür. Birleşmeden önce Alman Demokratik Cumhuriyetindeki tarım kooperatifleri, Batı Almanya'dan gelen daha ucuz daha çekici mallarla dolduğunu gördüler. Birçok ülkede yeni hükümetler daha önce el konulmuş toprakları çiftçilere iade etmek kararını vermişlerdir. Böylelikle Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan ve Romanya'daki kooperatif çiftlikleri mallarının ciddi bir şekilde azalması beklenmektedir. Polonya bu temayülden dah az zarar görecektir, çünkü toprakların büyük bir bölümü özel şahısların elinde bulunmaktaydı. Batı ile birleşen Doğu Almanya'daki kuvvetli tüketici kooperatifçilik hareketinin, bu yeni rekabet ortamında iyi yol almakta, olduğuna dair işaretler bulunmaktadır. 1989 yılı hesaplarında kaynaklarını en iyi şekilde kullanmak üzere yeni bir işletme stratejisi benimsemişlerdir. Burada daha önce iflâs eden Batı Alman Co-op A.G. zincirinin Batı Berlin mağazalarını yakın bir zaman önce satın almış,

muhasebe ve emeklilik hizmetleri alanlarında diğ er batı Alman kooperatifleri ile işbirliğine başlamışlardır. Üye adedinde artış gözlenmektedir.

Sovyetler Birliği hariç tutulursa, bu temayüllerin tabii sonucu olarak bütün millî hareketler yeniden önemli bir yapılanmaya girmiştir denilebilir. Mamafih, Romanya ve Bulgaristan'da yapılan değişiklikler, münhasıran kooperatiflerin üst kademedeki liderliklerinde yapılmıştır. Bununla beraber Macaristan ve Polonya'da yapılan değişiklikler daha ileri gitmiş ve Çekoslovakya'da değişiklik yapma çalışmaları başlamıştır. 1990 yılı Nisan ayında yapılan kongrede, Macaristan Millî Tüketiciler Birliği (Szovosz), tüketici, konut ve kredi sektörünü temsil eden üç ayrı birlik kurulması kararlaştırılmıştır. Bunlar aralarında işbirliği yapmaya devam edecekleri gibi, sanayi ve tarım birlikleri gibi millî bir koordinasyon komitesine bağlı kalacaklardır. Bu ayrılma ile kooperatifçilik enstitüsü ve kooperatif okul sistemi için ayrılacak fon miktarı ciddi olarak azalmıştır. Kooperatifler, diğ er ülkelerde özellikle Polonya'da millî birliklerin tasfisi sonucu zarar görmüşlerdir. Polonya'da 1991 Temmuz ayına kadar yeni bölge ve millî birliği kurulması yasağına rağmen, bu boşluk bazan vakıf olarak ve bazan da sendikaların himayesinde paralel yapılar oluşturmaktadır. Kırsal dayanışma bu ülkede ilk bir tereddüt devresinden sonra, kooperatiflerin kuvvetli bir destekçisi haline gelmiş ve kırlık alanda kooperatiflerin gelişmesine faal bir şekilde desteklemeye başlamıştır. Kooperatiflerin liderliklerinde istenen değişiklikler hükümetlerin umduğu kadar hızla ilerlemektedir. Geçtiğimiz yılın ilk yarısında mahallî kooperatifle yeni liderlerin sadece %20'sini seçmişlerdir. Buna karşılık millî seviye de yüksek kooperatifçilik konseyinin 98 delegesi yeni kimselerdir. Diğ er taraftan, diğ er ülkelerde olduğu gibi, millî seviyede bir organizasyon bağlanma gönüllülük esasına göre, 15.000 kooperatiften sadece 1000 kadarı bir organizasyona üye olmuştur. Polonya ve Macaristan'dan başka Çekoslovakya, Bulgaristan ve Sovyetler Birliği'nde Millî Kongreler yakın zamanda yapılmıştır. Çekoslovakya'da seçilenlerin %60 kadarı yenidir. Belki de bu oranın yüksekliği seçimlerin Polonya'dakinden daha sonra yapılmasının tesiridir. Romanya'da seçim için henüz bir tarih belirlenmemiştir. Kooperatifçilik Hareketlerinin yeniden yapılanması ile ilgili önemli bir hususda, pek çok kooperatifçilik hareketi tarafından kooperatifçilikle ilgili kanunlara öncelik verilmesidir. Bulgaristan, Çekoslovakya, Sovyetler Birliği ve Romanya'da yeni kanunlar kabul edilmiştir. Polonya ve Macaristan uluslararası Çalışma Örgütü (İLO) ve Dünya Bankası uzmanları ile işbirliği yaparak muhtemel değişiklikleri incelemektedirler.

Geçen zaman içerisinde belgelemek zor ise de, yeni bir gelişmede yeni organizasyon ve faaliyetlerin büyümesidir. Her ne kadar kooperatiflerin birçoğu henüz plânlama devresinde ise de, muşahhas gelişme olmuştur. Polonya'da önce sözü edilen yapılara ilâveten, kredi birliklerinin gelişmesini yaygınlaştırmak üzere yeni bir vakıf kurulmuştur. Dayanışma sendikasının teşebbüsü ile kurulmuş olan ve Dünya Kredi birlikleri Konseyi'nin ve üyelerinin teknik desteği ile kurulan bu vakfın, ilk kredi birliklerinin gelişmesine sebep olacağı beklenmektedir. Bu temayül, diğ er ülkelerde de devam edebilir. Macaristanda, bahsedilen yeni birliklerin meydana gelmesine ilâveten, daha evvelce feshedilmiş bulunan Kooperatif birliği "Handya" yeniden inşa edilmiştir. Bu ülkelerde kooperatifçilik hareketleri, üyelerine hem yeni hizmet ve hem de gelir getirecek vasıtaları, aktif bir şekilde incelemektedirler. Sigorta, bankacılık ve kredi birliklerine ihtiyaç duyulmaktadır ve bir çok ülkede bu birlik ortaya çıkmaktadır. 1990 yılında Sovyetler Birliğinde mevcut 200 bin kadar "yeni kooperatif" 4.850.000. üyesi mevcuttur. Bunların ciroları 40 milyar rubledir. Centrosoyus bu gelişmeye Coopsoyus adlı birlik kurmak suretiyle karşılık vermiştir.

Bu gelişmelerde bir çok kooperatifçilik hareketini düşündüren bir diğer konu da kooperatiflerin malî meselesidir. Bu konu, hemen hemen her sektörde bulunmakla beraber, bu daha ziyade geçmişte uygulanan zoraki kollektifleştirme sonucu tarım kesiminde daha vahim bir durum arz etmektedir. Toprağı daha evvelki sahiplerine iade veya bu mümkün olmazsa tazminat sağlanması için çeşitli tedbirler alınmaya çalışılmaktadır. Macaristanda bu tazminat devlet tarafından ödenirken, Çekoslavakya'da kooperatifçilik hareketlerini özelleştirmekte diğer bir yolda, üyelerin hisselerini arttırmaktır. Macaristan'da şimdi kooperatifler, Kooperatif malî karşılığında üyelerine oy hakkı tanımak yerine temettü alabilmelerini sağlayacak bir sertifika vermektedirler. Çekoslavakya'daki diğer üyelerden daha fazla pay almaları -bir oy hakları almalarına rağmen- onların malî sorumluluk hisselerini artırmak için yapılmıştır.

Doğu ve Orta Avrupa'daki son değişikliklerin birçok müsbet sonuçlarından birisi de uluslararası işbirliğinde yeni bir devrin açılmış olmasıdır. Halihazırda yapılagelmekte olan yoğun yeniden yapılaşmada dış yardım bakımından bölgenin ihtiyacına OECD ülkeleri müspet şekilde cevap vermişlerdir.

Halihazırdaki kilit müessese 1990 yılı için 300 milyon ECU, 1991 yılı için 600 milyon ECU ve 1992 yılı içinde 1 milyar ECU'lük bir fon tesis eden Avrupa Topluluğudur. Komisyondan diğer OECD ülkelerinin yardım programlarını koordine etmesi istenmiştir. Şimdiye kadar olan en elle tutulur sonuç Phare programının başlatılmış olmasıdır ve bu program en başta ekonomik liberalizasyon yolunda en ileri olmaları bakımından Polonya ve Macaristan'a mühnasır kalmıştır. Yakın zamanda Phare programı, yardımı Çekoslavakya ve Bulgaristan'a da iletilmiştir.

Bununla beraber, bu yardımın büyük bir kısmının kooperatifçilik organizasyonlarına gitmemesi gibi, büyük bir tehlike mevcuttur. Yardımı alan hükümetlerin tutumu bu yeniden yapılanma programına kooperatiflerin dahil edilmesini destekleyici mahiyette olmamaktadır. Polonya ve Macaristan hükümetleri tarafından AT'a iletilen müşterek tutum, kooperatiflerin eski rejimin bir parçası oldukları ve özel sektör ile, borç ve çevre gibi yapısal konulara daha fazla önem verilmesi şeklinde olmuştur. Bu programda mahalli idarelerin onayına gerek duyulmayan küçük projeler için, biraz elastikiyet bulunmaktadır. Brüksel'de bulunan Batı Avrupa Kooperatifleri temsilcileri böyle bir destek sağlanması için müracaatta bulunmuşlardır. Bunu hem Avrupa Kooperatif Organizasyonları Koordine Komitesi (ki kendisi mantuksal açıdan koordine edici teşkilat olarak teklifte bulunmuştur), CECOP (işçi-üretim kooperatifleri için eğitim seminerleri düzenlemiştir.) ve COGECA (proje taleplerini incelemek ve tavsiyelerde bulunmak üzere kendi tarımsal üyelerinden bir istişare gurubu meydana getirmiştir) gibi üyeleri ile bu görevi yapmağa talip olmuştur.

AET(deki kooperatifler için en faydalı yardımın; yukarıda belirtilen "Kooperatifçilik hareketinden-kooperatifçilik hareketine" yardım temaslarından geleceği açıktır. Milletlerarası Kooperatifler Birliği (MKB) Mart ayında bölgedeki üyeleri ile yaptığı istişare toplantısında, ihtiyaçların daha ziyade-pazar ekonomisi için gerekli olan idare becerilerinin her dalında eğitim yardımı; gerekli kamu çevresini yaratmak üzere hukukî tevsiyeler; özellikle sigorta, bankacılık ve kredi gibi yeni hizmetlerin tanıtılması; ve OECD ülkeleri ile ticarî temaslar kurulması gibi dört alanda olduğu açıkça meydana çıkmıştır. Bu alanlardan hiçbirisi sermaye gerektirmediği için MKB'ne üye olan organizasyonlar tarafından şevkle karşılanmıştır. Bugüne kadar hemen hemen Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki bütün ülkeler çeşitli ülkelere inceleme heyetleri göndermiştir. Kendi millî hükümetlerinden fon desteğine ihtiyaç duyulan faaliyetler bulunması halinde henüz pek

az müşahhas ilerleme olmuştur, ama kooperatiflerin kendi kaynaklarını kullanabilecekleri durumlarda da birçok mübadele başlamış bulunmaktadır. Bu ilk temaslar arasında:

Finlandiya - tüketici hareketi Polonya ve Sovyetler Birliğine eğitim yardımı sağlamak niyetindedir (daha ziyade Baltık bölgesinde). İsveç - kooperatif sektörleri bilgi ve faaliyetleri koordine etmek üzere bir konsorsiyum oluşturmuştur; tüketici sektörü de Polonya'daki Kooperatif Kolejini desteklemeyi ve Çekoslovakya'daki eğitimi desteklemeyi planlamaktadır; tarım sektörü de Polonya'da yardım ve müşterek yatırım fırsatları aramaktadır. Norveç - konut sektörü Polonya'da kendine benzer organizasyonlar ile temas halindedir. Danimarka - tarım Kooperatifleri her yıl Macaristan, Çekoslovakya ve Polonya'dan 100 aileyi Danimarka'ya getirmek üzere bir mübadele programı yapmıştır. Batı Almanya - tüketici ve konut kooperatifleri Alman Demokratik Cumhuriyeti birleşerek müşterek yatırımlar tesis etmiştir. Alman Kooperatif Bankası Doğu Almanya'da şubeler açmıştır. İngiltere - tarım sektörü Polonya ve Çekoslovakya ile temasları başlatmıştır. Belçika - Belçika kooperatifçilik hareketinin desteğine dayalı olarak Çekoslovakya'da bir kooperatif eczacılık sistemi ve farmasötik ürünler için sigorta programı tesis etmek üzere hükümet düzeyinde görüşmeler devam etmektedir. Fransa - bankacılık ve tarım sektöründen Polonya ile birkaç mübadele yapılmıştır. İsviçre Coop Switzerland Romanya'ya insancıl yardım sağlamış ve Polonya'ya da eğitim yardımında bulunma konusunu da incelemektedir. Migros Sovyet Rusya'da Centrosoyuz ile eğitim programı konusunda görüşmeler yapmıştır. İtalya - bölgedeki pek çok ülke ile ikili temasları olan Lega başlangıç olarak Bulgaristan ile müşterek yatırım imkânları aramaktadır. Avusturya - tüketici kooperatifleri Sovyetler Birliğine muhtemel eğitim desteği sağlanmasını görmektedir. Kanada - tarım ve malî sektörlerdeki fırsatları değerlendirmek üzere Polonya'ya iki inceleme heyeti göndermiştir. Amerika Birleşik Devletleri - ACDI ve VOCA adlı iki kooperatif geliştirme organizasyonu Polonya'da kısa vâdeli eğitim programları başlatmıştır. Japonya - tarım ve balıkçılık kooperatifleri Japonya ve Polonya'da eğitim kursları açma imkânlarını incelemektedir. İsrail - Telaviv'de bulunan Afro-Asian Enstitüsü MKB ile işbirliği yaparak 1990 Kasım ayında 3 haftalık bir politika eğitim semineri organize etmiştir.

İkili temaslara ilâveten Milletlerarası Kooperatifler Birliği ihtisas organizasyonlarından birkaçı da kendi sektörleri adına temas ve programlar başlatmışlardır. Bunlar:

INTERCOOP - Bölgede ticarî temasları koordine etmek üzere Budapeşte'de bir büro açmıştır. Uluslararası Kooperatif Sigorta Federasyonu - Çekoslovakya'ya bir heyet göndermiş ve Brüksel'de bulunan bölgesel dernek vasıtası ile diğer imkânları incelemektedir. Tarım Komitesi ve Cocopa - Mart ayında Budapeşte'de bir bölgesel eğitim ve enformasyon semineri organize etmiş ve izleme faaliyetleri planlamaktadır. Bankacılık komitesi - AET'deki kooperatiflerin çalışanları ve gelişmekte olan ülkelerin kooperatiflerindeki çalışanlar için bir burs programı başlatmıştır. Turizm Komitesi - Bölgedeki MKB üyeleri ile temas ederek müşterek yatırım ve eğitim konularındaki ilgilerini görüşmüştür. Balıkçılık komitesi - Eğitim programlarının parasal yönden desteklenmesi olasılıkları bakımından Japon hükümeti ile temasa geçmiştir.

Diğer taraftan Dünya Bankası ve Uluslararası Çalışma Örgütü iki önemli destek kaynağıdır. Dünya Bankası Polonya ve Macaristan'a heyetler göndermiş ve Polonya'daki tarımsal kooperatifçilik hareketinin yeniden yapılanması yolunda da önemli destek sağlayacaktır. Kooperatifler için politikalar geliştirilmesi ile ilgili ortamı daha iyileştirmek üzere Polonya hükümeti ile bir diyaloga girmiştir. Uluslararası Çalışma Örgütü de Polonya, Bulgaristan ve SSCB'deki hükümetlere ve kooperatifçilik hareketlerine hukuki

danışma ve yardımlar sağlanmasında faal olmuş ve Macaristan kooperatiflerine Turizm eğitim merkezinde eğitim vermektedir.

Milletlerarası Kooperatifçilik Birliği'nin bu alandaki faaliyetleri çifte düşünce ile motive edilmiştir. Bunlardan birisi bölgedeki üye organizasyonların yeni çevrelerine müsbet bir şekilde katılmaları gayretlerini desteklemek, ve aynı zamanda kooperatiflerin mahalli idarelerin gelişme müesseselerinin gözönünde değer kazanmalarını sağlamaktadır. Kooperatifçilik hareketinden -Kooperatifçilik hareketine yardım, özellikle her iki maksat için de faydalıdır. Bu, çok gerekli olan pratik desteği sağlamak yanında, hem Doğu hem Batıdaki kooperatifleri birleştiren ortak değerler ve gelenekleri de göstermektedir. MKB'nin Cenevre'deki bürosu bölgedeki son gelişmelerle ilgili olarak bir veri bankası geliştirmektedir ve kooperatifçilik hareketleri, gelişme organizasyonları ve medya (basın-yayın) için bilgi kaynağı olmaktadır.

MKB, kooperatifçilik kanunları gibi önemli bir alana özel dikkat atfetmektedir. Bu konuda olmak üzere 1990 yılı Aralık ayında Prag'da bir bölgesel politika semineri hazırlamış ve bu alanda çok faydalı uzmanlığı olan ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü)nün Kooperatifçilik Şubesi ile çok sıkı işbirliği yapmıştır.

Sonuç olarak; bu noktada geçici sonuçlar çıkarmaktan başka bir şey yapmak zordur. Zira bölgedeki ülkelerin çoğunda kooperatifçiliğin yeniden yapılanması ve ekonomik yeniden yapılanma hâlâ hem çeşitli yollarda hem de derecelerde devam edegelmektedir. Bu hareketin bütün ülkelerde yaşayacağı açıkça görülmektedir. Reform işlemi başladığında bu öyle mutlak olacak bir şey gibi alınmamalıdır. Ama bu mücadele henüz yeni başlamış görünmektedir. Zor, bazan düşmanca bir ekonomik ve siyasî muhitte faaliyet göstermek için kooperatiflerin pazar hisselerinden çok zarar etmemeleri bakımından son derece mahirane bir şekilde hareket etmeleri gerekmektedir. Belki de en büyük mücadele üye ilişkileri sahasında olacaktır. Acaba üyelerine sahiden geçmişin değil de geleceğin bir parçası olduklarını gösterebilecekler midir? Ve acaba artan rekabet, tüketicilik ve seçme hürriyeti olan bir devirde üyelerine verebilecekleri başka, önemli birşeyleri olabilecek mi? Bunu zaman gösterecektir.

KOOPERATİFLERDE SOSYAL KAPİTAL

Sinan VARGI(*)

Giriş

İnsanların tek başlarına yapamayacakları ve birlikte yapılmasında yarar gördükleri işleri en iyi şekilde ve maliyet fiyatına yapmak üzere ekonomik güçlerini biraraya getirmeleri ile demokratik esaslar içinde kurdukları kooperatif örgütün en önemli unsurlarından birisi insana verilen değerdir. İnsana verilen bu değer ortaklık payları farklılığı ne olursa olsun değişmemektedir. Kooperatiflerde üyelerin katılım payları ile oluşturulan kooperatif sermayesi dışında üyelerin kooperatiflerde aktif bir şekilde katılımcı olmalarında sosyal kapitali yaratır. Tüm bunlardan başka kooperatifçiliğin evrensel değerleri şu andaki ve gelecekteki kooperatif gelişmesinin önemli dayanaklarıdır. Bu temel değerleri şöylece özetlemek mümkündür. ⁽¹⁾

- a) Kendi kendine yardım değerleri (faaliyet, yaratıcılık, sorumluluk,)
- b) Karşılıklı yardım değerleri (işbirliği, birliktelik, toplu eylem, dayanışma, barış)
- c) Kâra dayalı olmayan çıkar değerleri (kaynakların korunması, kârın itici güç olmaktan çıkarılması, toplumsal sorumluluk, yaratıcı yaklaşımlar)
- d) Demokratik değerler (eşitlik, katılımcılık)
- e) Gönüllü çaba değerleri (gönüllü görev yüklenme, yaratıcı güç, bağımsızlık ve çoğulculuk)
- f) Evrensellik değerleri (evrensel bakış, açıklık)
- g) Eğitim değerleri (bilgi, anlayış, sezgi, v.b.)

(*) Türk-iş Koop. Uzmanı

1) MARCÜS LARS: Kooperatifçiliğin Temel Değerleri. ICA Stokholm Kongresi Raporu. Çev. H. Polat. Ankara 1988

h) Amaçsal değerler (ortakların yararı, v.b.)

Bu sekiz değer türünden ilk yedisi, "kavram tesbiti" diyebileceğimiz türden olup, bu maddelerin tümü her kooperatife uyarlanabilmelidir. En son değer ise amaçsal türden bir değer olup ilgili kooperatif türü ile bağımlı olmaktadır.

Burada "Sosyal Kapital" olayını doğuran ve kooperatif örgütler ve Bazı dernekler dışında başkaca bir kuruluşta pek görülmeyen gönüllü çaba değerleri ve gönüllü görev yüklenme, yaratıcı gücün ortaklarından sağlanması gibi konularda kooperatif ortağının ne gibi sorumlulukları olduğundan da bahsetmek gerekmektedir.

Kooperatif Sosyal Kapital

Kooperatif ortağı herşeyden önce üyelik ve kooperatif sermayesine katkıda bulunmakla yükümlüdür. Bunların dışında ortak, seçimlerde oy kullanma, karar almaya katkıda bulunma, ve kooperatif türlerine göre satınalma, ürün verme ile ortak karın paylaşımından sorumlu olmaktadır.

İşte kooperatiflerde Sosyal Kapital denen bu olgu, kooperatif ortağının kooperatif faaliyetlerine katılımı ile gerçekleşir. Tüm yukarıda sayılan faaliyetlerin dışında ortağın kooperatif işlemlerine bizzat katılarak çalıştığı "katılımcı kooperatiflerde" bulunmaktadır.

Bugün bir çok kooperatif düşünür, kooperatif ortaklarının gelişmekte olan ülkelerde kooperatiflere olan güvenlerinin bir çok kooperatif başarısızlığı nedeni ile kaybolduğunu belirtmektedirler⁽²⁾. Gelişmekte olan ülkelerde, kooperatifler ile özel sektörün yada çok uluslu şirketlerin giderek artan rekabeti nedeniyle kooperatifler daha fazla "katılımcı ortaklara" ihtiyaç duymaktadır. Çünkü ortakların katılımı bir eylemi tanımlamaktadır. Ortakların talebi, önerileri, uyarıları, eleştirileri ve gerektiğinde teselli etmeleri, propaganda, savunma, gelişmeyi ve gerilemeyi de kendilerine dert edinmeleri, kooperatif yöneticilerini seçmeden önce yeterince bilgilendirilmeleri ve profesyonel yöneticileri istihdam edebilmeleri, gönüllü görevler yüklenabilmeleri katılımı ve kooperatiflerdeki Sosyal Kapital'i yaratmaktadır. Kooperatif olgunun dışında, halkın bir olaya yada bir fikre inanması onun için fedakarlıkta bulunmasına neden olmaktadır. Siyasi partiler, dernekler, dışında yeni toplumsal eylemler denilen, çevre ve yeşiller hareketi, barış gönüllüleri gibi hareketlerde de katılım esastır.

Ne varki gelişmiş toplumlarda giderek fiziki ve mali olarak büyüten kooperatif örgütlerde ortakların kooperatife karşı bakış açılarında bir takım gerilemeler görmekteyiz. Özellikle tüketim kooperatiflerinde büyüme sonucu ortağın kooperatifine giderek yabancılaştığı, ortaklık dışı satış yapılan kooperatiflerde, ortaklık dışı satışlarla, ortak içi satışların farkı olmamasının bu olguyu kuvvetlendirdiği gözlenmektedir.

Gelişmiş Batı toplumlarındaki birçok kooperatif örgüt, kooperatif ortağının kendi kooperatifine yabancılaşmaması için bir çok sosyal faaliyetler yürütmektedir. Bu sosyal faaliyetler, çeşitli kurslardan, ortak bir takım sosyo-politik kararların alındığı tartışma toplantılarına, fikir klüplerine kadar varabilmektedir. Diğer taraftan özellikle tüketim kooperatiflerinin kooperatif personeli günlük işlerini yürütürlerken, bazı kooperatif ortakları da kendilerine yardımcı olurlar. Katılımcı kooperatif denilen bu kooperatiflerde her ortak ayda iki-dört saat arasında değişen sürelerle kooperatif mağazasında bizzat çalış-

2) MARCUS LARS :a.g.r

mak zorundadır. Kooperatif ortaklığının gerektirdiği bu çalışma ve katılma kooperatiflerin anasözleşmelerinde de yer alabilmektedir. Katılımcı kooperatiflerde, masraflar asgari seviye ye indirilebilmekte, süpermarketlerde yada diğer işletmelerde parayla yaptırılan bazı işler, katılımcı kooperatiflerde ortak çabalar sonucu maliyetsiz olarak halledilmektedir⁽³⁾. Bu ise kooperatifteki fiyatları asgari seviyede tutmakta ve kooperatif ortağının lehine olmaktadır. Katılımcı Kooperatif Ortağı olmanın bir çok avantajları da vardır. Örneğin ortaklar kooperatif türünü yine tüketim kooperatifi olarak ele alırsak, gıda dağıtımını, gıda toptancılarını, üretim kooperatiflerini gıdanın satın alınması ve kooperatife getirilmesi ile ilgili tüm işleri öğrenebilmektedirler.

Katılımcı kooperatiflerde ortaklar, birlikte iş yapmanın ve dayanışmanın zevkini günlük olarak tatma imkanına sahiptirler. Bu da işte Sosyal Kapital dediğimiz olguyu yaratır. Bu konuda iki örnek vermek istiyorum. Bunlardan birincisi katılımın olmadığı ve bugün iflas etmiş bir kooperatifle ilgili olacaktır. Amerika Birleşik Devletlerinde Kaliforniya eyaletinde 1930'lu yıllarda Finli göçmenler tarafından kurulan Berkeley Tüketim Kooperatifi'nin başlangıcında kooperatif ortakları katılımcı ortak pozisyonundaydılar. 1950'li yıllarda gelindiğinde kooperatifin ortak sayısı 75.000'e ulaşmıştır⁽⁴⁾. Kooperatifin, gıda ve temizlik malzemesi satan 6 büyük süpermarketinden başka, bir hırdavat mağazası, bir turizm kooperatifi ve doğal gıdalar satan bir mağazası daha vardı. Kooperatif Berkeley'de bir benzin istasyonu bile işletmeye başlamıştı. 1960'lı yıllara gelindiğinde kooperatif altın devrini yaşayamaya başladı. Ortakların çeşitli konularda fikirlerinin öğrenildiği konuşma günleri tertip ediliyordu. 1980'li yıllara gelindiğinde kooperatiflerde katılımcı ortakların sayısı günden güne azaldı. Kooperatif ortakları daha sonra, otoparkı olmadığı için kooperatif mağaza yerine, süpermarketlere gitmeye başladılar. Kooperatifin ortakların katılımı konusunda çizdiği tablo gerçekten ürkütücüydü. Bir kooperatif Müdürü bu durumu şöyle açıklamaktaydı.

"Şu anda bizim karşılaştığımız en önemli problem ortağın katılımının sağlanamamasıdır. Ülkemizin bu en büyük ve en başarılı tüketim kooperatifi şu anda 100 kişiden fazla olmayan bir ortak grubu tarafından yönetilmektedir. Bu gurubun içinde ise karar verenlerin sayısı 25'i geçmez. Yani 25 kişi sürekli olarak 75 bin kişilik kooperatifi yönetmektedir."

Berkeley Tüketim Kooperatifi, 1985 yılında Supermarket sincirlerinin aşırı rekabetine dayanamadı. Sahibi olduğu mağazaların mülklerini satıp, içinde kiracı olarak faaliyetlerini sürdürmeye çalıştıysa da buna muvaffak olamadı. 1988 yılında ise ticari faaliyetlerini tamamen durdurdu.

Diğer bir örneğim ise, Sosyal Kapital'in kazandığı Boston Tüketim Kooperatifi ile ilgili. 1983 yılında kooperatif birkaç hırsız tarafından soyulmuş ve hırsızlar cihazlara da aşırı bir şekilde zarar vermişlerdi. Yöneticiler kooperatifin çok güç durumda olduğunu ortaklara bildirdiler. Emekli bir işçi geliri sabit ve kısıtlı olmasına rağmen, zorlukla biriktiği 50 doları kooperatife bağışladı ve onu diğer ortaklar takip ettiler. Kooperatif bugünde halen faaliyettedir ve Sosyal çalışmalarına devam etmektedir.⁽⁵⁾

3) *The Food Co-op Handbook: Collective, Cooperative Publishing Ltd. Boston 1983*

4) *Neptune Robert: California's Uncommon Markets. Published by Associated Cooperatives California. USA 1977*

5) *The Food Co-op Handbook*

Kooperatiflerde Katılımcı Ortak olmanın yanısıra, kooperatif tarafından çeşitli sosyal faaliyetlerin düzenlenmesinin temini de gereklidir. Kooperatif ortağı kooperatif yönetimine yardımcı olabilecek bir çok sosyal çalışma guruplarını gerçekleştirebilir. Bu konuda en iyi örnek Japonya'da Tüketim Kooperatiflerinde görülen ve adına "HAN Gurupları" denilen çeşitli çalışma guruplarıdır. Japonya'da ki tüketim kooperatifleri birliği'ne bağlı 658 Tüketim Kooperatifi bulunmaktadır ve bu kooperatiflerde yaklaşık 12 milyon tüketici örgütlenmiştir. Yine bu kooperatif ortakları 746.474 adet Han grubu oluşturmuşlardır. Bu Han guruplarında ise 4.685.000 kooperatif ortağı görev yapmaktadır. Bu ise kooperatif ortaklarının yaklaşık yüzde 40'ının Han guruplarında aktif bir şekilde çalıştığını ortaya koymaktadır.⁽⁶⁾

Japonya'da ki tüketim kooperatiflerinin durumu incelendiğinde kooperatiflerde 11 milyondan fazla insanın örgütlendiğini görebilmekteyiz⁽⁷⁾. Kooperatif örgütün 2.108 Mağazası ve 44 bin den fazla çalışmanı bulunmaktadır. Tüketim Kooperatiflerinde ortağın katılımı ve sosyal kapital dediğimiz olguyu yaratan Han Guruplarının özellikleri ve çalışma şekilleri şöyledir.

Han Hareketi: Belirli bir kooperatifin ortaklarından oluşan 10-15 kişilik kendi içlerinde bağımsız, ancak kooperatife bağlı olarak çalışan, kooperatif ortakları adına sosyal, ekonomik faaliyetler yürüten guruplardan oluşan bir sosyo-kooperatif harekettir.

Japonya'da tüketim kooperatiflerinin tarihçesi 1878 yılına kadar gitmesine rağmen, kooperatif harekette çok önemli olan Han Guruplarının tarihçesi 1956 yılında başlamaktadır. Han guruplarının faaliyetleri ise şu şekilde yapılmaktadır.

Ekonomik Faaliyetler

a) Ortaklaşa Tüketim Malı Alımı (Toptan Alımı): Han guruplarının ortakları biraraya gelerek, kendi ihtiyaçlarını belirlerler, ellerinde bulunan kooperatif fiyat listesinden ihtiyaçları kadar tutarı bedeli aralarında toplayıp siparişlerini de alarak tüm tüketim mallarını dağıtır. Böylece toptan bir satış yapmış olacağı için hem kooperatif karlı olmakta hemde kooperatif üyesinin alış veriş için zaman kaybı yada, başka mağazalardan alış veriş etmesinin önüne geçilmektedir.

b) Temsil: Han Gurupları kooperatif ortaklarını kooperatif toplumunda temsil etme bakımından ve Kooperatifi temsil etme bakımından (gayrikanuni temsil) tanıtımını yapmak bakımından iki yönlü bir işlev görürler.

c) Risturn ödenmesi: Kooperatif Ortağının Han gurupları kanalı ile yaptığı alış verişinin risturnu yine Han Gurubuna ödenir. Her ortak kendi yaptığı alışverişin tutarından doğan risturnu kendi gurubundan alır.

d) Araştırma: Han guruplarının üyeleri, kooperatif yönetimine fiyat araştırmaları ve kalite kontrolleri bakımından yardımcı olacak araştırmalar, raporlar hazırlarlar.

6) Brazda Jähann, Schedwy Robert,: *Consumer Co-operatives In a Changing World*. ICA publications 1989. Geneva

7) Vargı Sinan: "Japonya'da Tüketim Kooperatifleri", *Karınca Aralık 1990*. Sayı 648

Sosyal Faaliyetler

a) Yeni Üyeler: Han Gurupları Kooperatiflerine yeni üyeler kazandırmak için örgütlenme çalışmalarında yaparlar. Böylece yüzlerce han gurubu kooperatif ortaklarının artışı için çalışmalar yaparak kooperatifin ortak sayısını sürekli olarak büyütürler. 1970 yılında ciddi bir sıkıntı ile karşılaşan Sapparo Hemşehrileri Tüketim Kooperatifinin ortak sayısı 2 yıl içinde 2 misli arttırılmıştı. Bunu ise yoğunlaştırılmış bir Han Gurupları Örgütlenme Çalışması sonunda başardılar. Yıllık satışları 2.7 kez artmıştı. Sapporo Citizen Tüketim Kooperatifinin bugün 561 bin ortağı bulunmaktadır. Kooperatif Japonya'nın üçüncü büyük kooperatifidir. 1989 yılındaki ortak sayısı, 1986 yılındaki ortak sayısına oranla %5.8 oranında artmıştır. Bunu ise Kooperatif Yönetimi Han Guruplarının çalışmalarına bağlamaktadır⁽⁸⁾.

b) Kooperatif toplantı ve genel kurullarına katılacak olan ortakların bilgilendirilmesi ve hazırlanması.

c) Kooperatiflerin mali yönden güçlenmesi için kampanyalar düzenlemek ve kooperatif için kamuoyu oluşturmak,

d) Han guruplarının ortakları, kooperatif üyesi oldukları kadar, bir kooperatif ilkesi olan kendi kendine ve karşılıklı yardımlaşma ilkesinin de hayata geçirilmesi için çalışmalar yaparlar.

Eğitim ve Kültürel Çalışmalar

a) Kooperatif Ortakları için ev ekonomisine yönelik alış veriş defterleri ile aile bütçesinin hazırlanmasına yönelik faaliyetler.

b) Kooperatif Markalı "Co-op" ürünlerin propagandasını yapmak ve bu ürünlerin diğer tüketiciler için de güvenilir olduğu konusunda çalışmalar yapmak.

c) El sanatlarının geliştirilmesi için çalışmalar yapmak. Tebrik kartları hazırlayarak elde edilen geliri hayır kurumların, bağışlamak.

d) Toplumsal sağlık eğitimini geliştirmek için çeşitli toplantılar düzenlemek halka belirli konularda (yüksek tansiyon, şeker hastalığı) filmler göstererek halkı eğitmek,

e) Tüketici Eğitimini yapmak, ürün enformasyonu ve gıda maddelerinin ambalajlarının (uyarılarının) okunmasını ve anlaşılmasını sağlamak. Tüketicie nasıl fiyat araştırmasını yapacağını öğretmek.

f) Kooperatif ortakları ev hanımları için yemek pişirme kursları (reçel/konserve) düzenlemek

Han Guruplarının (bir kooperatif bünyesinde faaliyet gösteren tamamının) yıllık 4 kez toplantı yaparak, kooperatif genel kurullarında alınan kararların hayata geçirilmesi, karşılaşılan zorluklar ile genel kurul öncesi genel kurula teklif edilecek konular konusunda görüşmelerde bulunduğu belirtilmektedir. Öte yandan tek bir han gurubunun ise haftada bir kez olarak bir ortağın evinde toplandığıda ifade edilmektedir.⁽⁹⁾

8) Hasselmann E.: *Japon's Consumer Movement, Review of International Co-operation*. ICA, 1989/2.

9) Dandapani S., Kornholz K.P. : *Membership and Co-operative Effectiveness ICA Research Officers Group. Report London, 1980*

Japonya'da ki tüketim kooperatiflerinden yalnız ortaklar alışveriş etmektedirler. Kooperatiflerde ortaklık dışı satış yapılmamakta, bunun da ötesinde her kooperatif ortağı bağlı bulunduğu Han Gurubu kanalı ile kooperatifinin ortak sayısını arttırmak için çalışmalar yapmaktadır. Kooperatif Ortağının Han gurupları kanalı ile yaptığı çalışmalara dikkat edilecek olursa hemen tamamının kooperatifin ortak sayısını, sermayesini, ideolojisini yükseltebilmek için yapılan çalışmalar olduğu görülecektir.

Bu nedenle Japonya'daki tüketim kooperatifleri ortak sayısı açısından hiç bir ülkede rastlanamayacak rakkamlara ulaşmışlardır. Japonya'da 658 tüketim kooperatifi bulunmasına rağmen bu kooperatiflerde 11 milyon kişi örgütlenmiştir. Ülkenin en büyük tüketim kooperatifinin (Nadakobe) ortak sayısının 1987'de 896.160 olduğunu, ikinci büyük kooperatif olan Kanagawa Tüketim Kooperatifinin ise üye sayısının 692.776 olduğunu belirtelim.

Kooperatif ortağının yarattığı Sosyal Kapital'in Japonya örneğinden sonra daha da iyi anlaşılabileceği kanısındayım. Gelişmekte olan ülkelerde kooperatiflerin karşılaştıkları bazı sıkıntuların başında kooperatif ortağın ilgisizliği gelmektedir. Bu ilgisizliğin zamanla ortak kaybına ve kooperatifin kapanmasına kadar yol açtığıda bilinmektedir. Ülkemizde de 104 kooperatif yöneticisini kapsayan bir araştırmada, ülkemizde tüketim kooperatifçiliğinin gelişememe nedenleri arasında "Ortakların ilgisizliği ve katılımcı olmaları" konusu, onbeş sorun arasında üçüncü önemli sorun olarak belirtilmiştir⁽¹⁰⁾

Yine aynı araştırmada ortak eğitiminin yüzde 92 oranında yapılmadığı ve yüzde 70 oranındaki kooperatifin hiç bir sosyal ve kültürel hizmeti bulunmadığıda belirlenmiştir. Araştırmada ortaya çıkan sonuçlarda ise kooperatiflerin sermaye yetersizliği, ortakların ilgisizliği, fiyatların pahalı oluşu nedeni ile satışların zaman zaman düştüğü gibi sonuçlar ortaya çıkarılmıştı. Ortaklar arasında yapılan anketlerde ise ortağın fikirlerinin önemsenmemesi (%22.3)

Yönetimin tutumunu beğenememe (%8.4) gibi yanıtlarda verilmiştir. Tüm bu sonuçların değerlendirilmesinden sonra ülkemizde kooperatif ortağının kooperatifi ile kopuk olduğu, kooperatifi yalnızca alış veriş edilen yada kendisini bir kaç yıl sonra konuta kavuşturacak, yada kredi alınan bir ofis şeklinde gördüğü söylenebilir. Bu nedenle kooperatiflerimizin bugün içinde bulunduğu sıkıntılarının hafifletilebilmesi için kooperatif ile ortak arasında sıkı bir işbirliğine gidilmesi gerekmektedir.

Ayrıca özellikle tüketim kooperatiflerinin ortaklık dışı satışlarında kooperatif ortağı ile ortak olmayan müşteriler arasında ortaklar lehine belirgin bazı avantajlar sağlanması gerekmektedir. Oysa ülkemizde kooperatif ortağının ortak olmaya göre tek avantajı risturn almasıdır. Bir çok kooperatifimizde ise risturn dağıtılmamakta ve ortağın sermaye payına eklenmektedir. Kooperatif ortağı ile ortak olmayan müşteriler tüketim mallarını bazen aynı fiyatla satın almaktadırlar. Oysa İsviçre'de ki tüketim kooperatifleri kooperatif ortağına aşağıdaki avantajları sağlamaktadırlar.

- Kooperatifte oy kullanma hakkı,
- Haftalık Kooperatif Gazetesine ücretsiz abonelik
- Yalnızca üyelere yapılan indirimli satışlardan faydalanma hakkı.

10) Kavas Alican, Odabaşı Yavuz, : Türkiye'de Tüketim Kooperatiflerinin Bugünkü Durumu, Alınması Gereken Tedbirlerin Araştırılması Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları No.77. Ankara 1988, Rh. 34

- Kooperatifler Bankasındaki tasarruflar için daha iyi faiz imkânı
- Sigorta primlerinde indirim,
- Kültür, eğitim hizmetlerinde indirim
- Reka adı verilen seyahet çeklerinde indirim,
- Kooperatif Otellerinde indirimli konaklama, tatil imkânları,

Kooperatif ortaklarına sağlanan bu faydaların en uç sayılabilecek bir örneği ise Kuveyt'te yapılmaktadır. Kuveyt'te tüketim kooperatiflerinde ortaklar alışverişleri sırasın-da ortak olmayanlara oranla %40-%50 arasında indirim sağlarlar. Yabancıların, yerli halktan daha fazla nüfusa sahip olduğu ülkede kooperatifteki yıllık toplam satışların %90'ını yabancılara yapılmaktadır. Yabancıların, kooperatif ortaklığına kabul edilmediği Kuveyt'te az sayıda kooperatif bulunmaktadır⁽¹¹⁾.

SONUÇ

Karşılıklı yarınlaşma ilkesi üzerinde kurulan kooperatiflerde, kooperatif ortağının katılımcı olması ve kooperatiflerinde bir takım sosyal faaliyetler düzenlenmesi sosyal kapital dediğimiz olguyu yaratmaktadır. Sosyal Kapital ise her zaman kapitale dönüştürülebilir bir girişim olarak görülebilir. Gerek kooperatiflerin giderek artan rekabete karşı koyabilmesini sağlamak gerekse bunun için yapılacak çalışmalara vakit kaybetmeden başlamak için ülkemizde de kooperatiflerle ortaklar arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi gereklidir.

İnsanlar arasında kardeşliği, barışı, hoşgörüyü ve demokrasi ilkelerini yaygınlaştırmaya çalışan kooperatif örgütlerin yöneticileri, kooperatif ortağını yeniden kooperatife çekmek için sosyal çalışmalara ağırlık vermelidirler. Kooperatiflerin şu anda içinde buldukları finansal sıkıntılar ne olursa olsun kooperatif ortakları ile gerçekleştirilebilecek bir piknik, toplu bir sünnet düğünü, topluca bir yemek bile kooperatiflerde sosyal faaliyetlerin başlamasına yetecektir.

ICA Başkanı Lars Marcus kooperatiflerde ortağın katılımının önemini şu şekilde açıklıyor.

"Kooperatiflerin etkin bir biçimde yer aldıkları ekonominin tüm alanlarında şimdi büyük değişiklikler meydana geliyor. Şimdiden farkedilebilen pek çok sorun, gelecekte bizi beklemeye hazırlanıyor. Bunları çözmek için kooperatiflerin ortaklarından başka güç kaynakları yoktur. ICA Üyeleri olarak herbirimize düşen, temel kimliğimizi düzenli olarak ve onurla analiz etmektedir. Ancak bu yolla kooperatifler güçlenir ve gelişirler. Nihai değerlendirmede başarımız ise, ortaklarımıza daha iyi hizmet götürebilme yeteneğimize bağlı olacaktır."

Kooperatif ortağının, kooperatif faaliyetlerine katılımı ve sosyal çalışmalarla kooperatif ortağı için karşılıklı ve kendi kendine yardım yoluyla faaliyetlerde bulunması sonucu yaratılan sosyal Kapital, kooperatifleri geliştirecek güçlendirecek ve her türlü rekabete hazır hale getirecektir. Bunun için yapılması gereken tek şey biraz ek bir çalışmadır.

Yararlanılan Kaynaklar

Brazda Johann, Schediwy Robert.: Consumer Co-operatives in A Changing World. ICA Publications. 1989. Geneva

Dandapani S., Kornholz K.P.: Membership and Co-operative Effectiveness, ICA Research Officers Group. Report London, 1980

Hasselman E.: Japan's Consumer Movement, Review of International Co-operation. ICA, 1989/2

Lars Marcus: Kooperatifçiliğin Temel Değerleri, ICA Stockholm Kongresi Raporu. Çev. Hüseyin Polat. Ankara 1988

Neptune Robert: California's Uncommon Markets. Published by Associate Co-operatives. USA 1977

Kavas Alican, Odabaşı Yavuz: Türkiye'de Tüketim Kooperatiflerinin Bugünkü Durumu, Alınması Gereken Tedbirlerin Araştırılması. Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları. No: 77. Ankara 1988

Vargı Sinan: Japonya'da Tüketim Kooperatifleri" Karınca aralık 1990. Sayı 648

The Food Co-op Handbook: Anonim, Cooperative Publishing Ltd. Boston. USA

Beçya

AHİLİK VE ESNAF AHLÂKI

Dr. Yusuf EKİNCİ(*)

Milletlerin gelişmesini ve ilerlemesini sağlayan en mühim kaynağı millî hedefler istikâmetinde yetiştirdiği insanlarıdır. Bir milletin hayatiyet ve varlığını muhafaza edebilmesi için insan unsurunu dikkatle ele alıp yetiştirmesi lâzımdır. Bu sebeple eğitim bütün milletlerin iyi teşkilâtlandırmak ve yürütmek mecburiyetinde oldukları faaliyetlerin başında gelir.

Meslekî ve Teknik Öğretim Sistemimizin gayesi; millî eğitim sistemimizin umumî gaye ve temel ilkelerine uygun olarak, ülkemizin ihtiyaç duyduğu kalite ve kantitedeki insan gücünü yetiştirmektir. Sanayileşmekte olan ülkemizin temel problemlerinden biri de gelişmeye paralel olarak ihtiyaç duyulan insan gücünü yetiştirmek ve saniyedeki üretim teknolojilerinin değişmesine uygun olarak yetişmiş insan gücüne hareketlilik kazandırmaktır.

İşletmeler yeni yatırımlara teşebbüs etmeden verimliliği arttırmak için daha fazla kalifiye teknik eleman çalıştırmak ve çalışan insanların vasfılarını yükseltmek mecburiyetindedirler. Yoğun işletmeler haline dönüşmeleri durumunda ise yüksek vasıflı insan gücü ihtiyaçları artacak, çalıştırdıkları kalifiye insan gücüne yeni vasıflar kazandırmak mecburiyetinde kalacaklardır.

İşletmeler karşılaştıkları ve karşılaşacakları bu problemleri dinamik bir teşkilât yapısına sahip meslekî ve teknik öğretim yolu ile uyum içerisinde çalışarak çözebilirler.

Bugünkü meslekî eğitim sistemimiz örgün eğitime ağırlık vermektedir. İlkokulu bitirenlerin yaklaşık yarısının iş hayatına atıldığı ülkemizde kalifiye elemanların yetiştirilmesinde örgün eğitimin yeterli olduğu söylenemez.

Gelişen teknolojinin okullarda öğretilen bilgileri kısa zamanda kifayetsiz hale getirdiği bir gerçektir. Teknolojik gelişmelere paralel olarak önem kazanan hizmet için eğitim programları da plânlı ve etkili olarak yürütülmektedir.

Uzun yıllardan beri meslekî eğitim sistemimizin temel fonksiyonunu yerine getirmeye başarılı olmadığı bilinmektedir. Meslek okulları iş hayatının aradığı vasıflara haiz eleman yetiştirmek yerine kendi yetiştirdiği elemanlara iş hayatının ihtiyaç duymasını ister hale gelmiştir.

Eğitimde reform yapma çalışmalarından müsbet netice alabilmek için yapılan düzenlemelerin geniş bir tarihi perspektif içinde ele alınması lâzımdır. Böylece geçmişin tec-

(*) Millî Eğitim Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı

rübelerinden istifade ederek daha doğru kararların alınması mümkün olur. Bunun için de tarihe malolmuş eğitim kurumları üzerinde yapılan ilmi çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Meslekî eğitim sistemimizin temel prensiplerini bulmamızda bize ışık tutacak olan AHI BİRLİKLERİ'dir.

İran'da "Fütüvvet", Anadolu'da "Ahi Birlikleri" ve Batı'da "Corparation" adını alan meslek teşkilâtlarının kurulması; meslekî eğitime yeni şekiller kazandırmıştır. Müslüman Türk toplumunun ekonomik, sosyal ve kültürel hayatında önemli rol oynayan Ahi Birlikleri hakkında vereceğimiz bilgiler, Türk esnafı ile çıraklık ve yaygın eğitim sistemimize etki eden unsurların daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

AHİLİK

Ahi, kardeş, arkadaş, yâren, dost, yiğit anlamında kullanılır.

Ahilik, hem sosyal hem de kültürel yapıya ait bir terim olarak:

Birbirini seven; birbirine saygı duyan, yardım eden, fakiri gözeten, yoksulu barındıran, işi, kutsal çalışmayı bir ibadet sayan, din ve ahlak kurallarına sıkı sıkıya bağlı esnaf ve sanatkârların, iş sahiplerinin, çırakların, kalfaların ustaların meydana getirdiği sağlam bir teşkilât manasını taşır.

Yüzyıllarca türk sosyal adâletini, Türk ekonomisini, iş hayatını Batılıların bugün dahi hayranlıkla ifade ettikleri örnek bir düzenleme ile geliştirmişlerdir.

AHİLİK VE ESNAF AHLÂKI

Esnaf ve sanatkârlar her ülkenin ekonomik ve sosyal hayatında önemli rol oynayan bir istikrar unsuru olarak kabul edilmektedir. Gerek büyük işletmelerin, gerekse vatandaşların ihtiyaçlarının önemli bir bölümü esnaf ve sanatkârlarca karşılanmaktadır. Bu ekonomik faaliyetler, az sermaye ile ve güç çalışma şartları, bazı mal ve hizmetlerin küçük işletmelerce üretilmesinin daha verimli olmasını sağlamaktadır. Ayrıca, sanayileşmeye paralel olarak hizmet sektöründe çalışanların oranlarının da yükselmesi, gelişen ülkelerde esnaf ve sanatkârların ekonomik hayattaki yerini daha da arttırmaktadır.

Amerika Birleşik Devletlerinde, 1979-1983 yılları arasında istihdam kapasitesi, büyük sanayide %6,3 artarken küçük sanayide %10,2 artmıştır. Yine aynı dönemde, imâlat sanayinde istihdam enterasan bir tablo göstermiştir. Büyük sanayideki %16,6 gerilemeye karşılık küçük sanayide %7 artış olmuştur. Bu ülkedeki genç insan gücünün (16-24 yaş) %66'sı küçük işletmelerde istihdam edilmektedir. ⁽¹⁾ Daha da çoğaltılabilecek bu bilgiler, gelişmiş ülkelerde olduğu gibi kalkınan ülkelerde de esnaf ve sanatkârların ekonomik hayattaki öneminin giderek arttığını hiçbir tereddüde meydan bırakmayacak şekilde ortaya koymaktadır.

Durum ülkemizde de aynıdır. Esnaf ve sanatkârlarımız ekonomik hayatımızın önemli bir unsurudur. Onlar sayesinde çok dar ve sıkı bir ihtisaslaşmanın teşebbüs ruhunu öldürmesi önlenmekte, insan zekasının en verimli şekilde değerlendirilmesi sağlanmaktadır.

(1) Yalın, Güler "Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Teşebbüslerinin Ekonomimizdeki Yeri, Önemi ve Tanınması, Küçük ve Orta Boy Sanayi Teşebbüslerinin Sorunları, Çözüm Yolları ve Geliştirilmesi Seminerlerinde sunulan tebliğ, Millî Prodüktivite Merkezi 1987.

Esnaf ve sanatkârlar sadece ekonomik değil, aynı zamanda sosyal hayatımızda önemli bir unsur, ayrılmaz bir parçasıdır. Kimin, nerede ve nasıl ürettiğini bilmediğimiz malları bile onlar vasıtasıyla temin eder, her gün onlarla yüz yüze geliriz. Esnaf ve sanatkârlar ile münasebetimiz olmadığı bir günü dahi düşünmek, hemen hemen mümkün değildir.

Günlük hayatımızda bu kadar iç içe olduğumuz esnaf ve sanatkârlar ile olan münasebetlerimizin şekli ve ölçüsü son derece önemlidir. Herşeyden önce insanlar alışveriş yaptıkları esnaf ve sanatkârlara güvenmek zorundadırlar. İstedikleri malı aranan kalitede ve uygun fiyatla bulmak isterler. Ödedikleri bedelin karşılığını almak isterler. Onlardan tatlı sözler duymak güler yüz görmek isterler. Onları kendilerinin bir parçası kabul edip, "bizim bakkal", "Bizim berber" demek isterler. Bütün bu istekler esnaf ve sanatkârlarla müşterileri arasındaki münasebetle sadece maddi ve manevi menfaatlere dayalı bir münasebetler zinciri olmaktan çıkıp ona insanî ve ahlakî boyutlarda kazandırır.

Şüphasız, esnafın dükkânı, bir hayrat değildir. O, yapmış olduğu malın veya görmüş olduğu hizmetin karşılığını alacaktır. Ancak, daha fazla kâr hırsıyla müşterisini aldatan veya ona kalitesiz mal veren esnafın "pabucunun dama atılması" gerektiği hususunda herkes hem fikirdir.

"Pabucun dama atılması" deyimini yaklaşık sekiz asırdan beri Müslüman Türkler arasında kullanılmaktadır. Ahiliğin kurucusu ve esnaf ve sanatkârların piri olan Ahi Evran ayakkabıcı esnafının bulunduğu çarşıdan geçerken onların yaptığı ayakkabıları inceler, hileli gördüklerini dama atarmış. Böyle bir olay vuku bulunduğundan haber hızla esnaf arasında yayılır"... falanca ustanın pabucu dama atıldı" denilirmiş, Pabucu dama atılan usta, utancından haftalarca insan içine çıkamaz kimsenin yüzüne bakamaz, kendini affettirmek için elinden gelen her şeyi yaparmış. Çok zaman bunlar kafi gelmez terk-i diyar etmek zorunda kalmış. Burada en önemli husus Ahi Evran'ın bir esnaf temsilcisi olmasına rağmen esnafı en ağır şekilde cezalandırmaktan çekinmeyişidir. Bu durum belki de bir meslek teşekkülünün güçlenmek için kendi üyesini cezalandırarak, oto-kontrol metodunu kullanmasının ilk örneğidir. Bu modern metodu sekiz yüz yıl önce kullanan atalarımız ahi birlikleri ile yüzyıllarca Müslüman-Türk toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel hayatında önemli bir rol oynamıştır. Böylece esnaf ve sanatkârların toplum içinde hak ettikleri mevkiye gelmesini sağlamışlardır.

Bugün ahilik denilince esnaf, esnaf denilince ahilik akla gelmektedir. Bu terimler adeta birbirleri ile bütünleşmiştir. Halbuki 12. yüzyılda ahilik bir esnaf teşkilatı olarak değil, herkese açık bir teşkilat olarak kurulmuştur. Ancak, ahilik düşüncesi zaman içinde esnafın ruhunu yansıttığı için bütün esnaf hiçbir zorlamaya tabi olmaksızın ahi birliklerinde toplanmış ve onu bir esnaf teşekkülü haline getirmiştir.

Ahilik düşüncesinde esnafı cezbeden şey nedir? Bu soruya cevap verebilmek için ahiliği kuran düşünceden bahsetmek gerekmektedir.

12. Yüzyılda Müslüman-Türk toplumunun ekonomik, sosyal ve kültürel yapısında önemli değişiklikler meydana gelmekteydi. Bu değişikliklere karşı insanlar birbirinden farklı tavırlar alıyorlardı. Bu tavırları üç ana grupta toplamak mümkündür.

Birinci grubu meydana getiren Türk Sultanları ve yüksek tabaka, İslâmî hayat tarzının yerleşmesi ve kökleşmesi için üstün gayret sarfediyor, hiçbir fedakarlıktan kaçınmıyorlardı. Bunlar İslâmiyete aykırı olan şaman inancının hatıralarını canlandıracağı endişesiyle, İslâmdan önceki tarih ve geleneklere karşı ilgisiz kalmaktaydılar. Türk Sultanları, gerek siyasi hakimiyetin sembolü olmak ve gerekse şehirlerde oturan Müslüman Türkleri İslâmî esaslara göre idare etmek amacıyla ele geçirilen her şehire, İran ve

Arabistan'dan getirilen İslâm uleması veriyorlardı⁽²⁾. Devlet tarafından desteklenen bu ulema eski Türk geleneklerine karşı hoşgörüsüzdürler. Halbuki Türkler "İslâmlığı katı şeriat kaideleri içinde değil, geniş ve yumuşak bir ruh ve mânâ ile anlayarak"⁽³⁾ kendilerini izah eden mutasavvıf Türk dervişlerinin telkinleri ile kabul etmişlerdir.

İkinci grubu meydana getiren kitleler, birinci grubun aksine İslâmî inanç ve hayat tarzından çok eski Türk geleneklerine ve şamanî inançlara bağlıydılar. Yerleşik hayat tarzına uyum sağlayamayan bu kitleler islâmiyeti de bir şamanî kalıntılar devam ettiren bir tarzda benimsemişlerdi.⁽⁴⁾ Bu kitleler devlete karşı çatışmacı bir tavır almışlar ve bütün bir ortaçağ boyunca meydana gelen ayaklanmaların İran'ın kıskırtması dışındaki sebeplerden biri, belki de birincisi budur.

Üçüncü grup ise İslamcı inancı ile Türk geleneklerini kaynaştıran orijinal bir sentez meydana getirmiştir. Bu gruptakiler devlete karşı tavır almıyorlar, aksine içtimai huzurun sağlanması için ona yardımcı oluyorlardı. İslâm dininin koyduğu islami beynelmilelciliğini samimiyetle kabul ediyorlardı. Lakin İslama aykırı olmayan geleneklerine sıkı sıkıya bağlıydılar. İşte bu grup geliştiği düşünce istikametinde taraftarlarını teşkilâtlandırarak "Ahi Birliklerini" kurmuşlardır.

AHI BİRLİKLERİNİN KAYNAĞI

XIII. Yüzyılın ortalarından itibaren Türk toplumunun sosyal, ekonomik ve kültürel hayatında çok önemli rol oynayan Ahi Birlikleri kaynağını araştıran bazı bilim adamlarının isim ve biçim benzerliklerine bakarak bu teşkilâtı Bizans Loncalarının bir devamı saymışlardır.

Ancak, Ahi Birlikleri üzerine yapılan araştırmalar çoğaldıkça gerçek biraz daha ortaya çıkmakta ve bu iddiaların hiçbir temele dayanmadığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı müesseseleri üzerinde Bizans'ın büyük tesiri olduğu iddialarını "isbat edilmesi gereken bir görüş" değil de "İsbat edilmiş bir mesele" gibi görenler, bu peşin hükümlerine paralel olarak Ahi Birliklerini de Bizans Loncalarının bir devamı olarak görmektedirler. Ancak, umumi çerçeve içinde bu iddiaların hiç de doğru olmadığı Fuat Köprülü tarafından isbat edilmiştir.

Ahi Birliklerini Bizans Loncalarının devamı olarak görenler Türk medeniyeti hakkında son derece olumsuz peşin hükümlere sahip olanlardır. Osmanlı toplum yapısının feodal olduğu şeklindeki peşin hüküm ile hareket edenler de, Ahi Birliklerini Batı Orta çağının temel birliklerinden biri olan Loncalar "Corporation" gibi düşünmekteydiler. Apaçık bir peşin hükümden hareket eden bu düşünce sahipleri, "Batı Feodalitesi içinde loncalar kapitalizmin ön hazırlıklarını gerçekleştirdikleri halde, Osmanlı toplum yapısı içinde Ahi Birlikleri aynı fonksiyonu niçin ifa edememişlerdir?" şeklindeki sorulara cevap bulamamaktadırlar. Son zamanlarda yapılan ciddi araştırmalar ile, Osmanlı toplum yapısı ile Batı toplum yapısı arasındaki farklar daha açık bir hale gelmekte ve bu çeşit iddiaların hiçbir mesnede dayanmadığı daha iyi anlaşılmaktadır.

Bizans Loncaları ile Ahi Birlikleri arasındaki farkların başlıcalarını belirtmek faydalı olacaktır. Çünkü, bu bilgileri Ahi Birlikleri Bizans Loncalarının devamı şeklinde gören düşüncelerin ne kadar temelsiz olduğunu açıkça göstermektedir.

(2) Akdag, Mustafa, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, Tekin Yayınevi, 3. Basım Cilt I, Ankara - 1973, s. 13.

(3) Turan, Osman, Selçuklular ve İslâmiyet, Turan Neşriyat y.y. İstanbul 1971, s. 12.

(4) Güllülü, Sabahattin, Ahi Birlikleri, Ötügen Yayınları İstanbul 1977 s. 23.

Türkler Anadolu'ya gelirken burada bulunan yerli esnaf loncalar halinde teşkilâtlanmıştır. Bu teşkilatın aynı yerde kurulan Ahi Birlikleri üzerinde hiçbir tesirlerinin olmadığını söylemek doğru olmaz. Ancak, bu teşkilâtlar arasındaki farklılıklar, Ahi Birliklerini Bizans Loncalarının bir kopyesi olduğu şeklindeki iddiaları geçersiz kılmaktadır.

Bizans Loncaları devlet tarafından bazı kamu görevlerini yerine getirmek üzere kurulmuş meslekî bir teşkilâttir. Ahi Birlikleri ise devlet otoritesinin dışında kurulup gelişmiştir. Gerçi bu teşkilât da bugün kamu görevi olarak kabul ettiğimiz birçok görevleri yapıyordu. Ama, bunları yapmak zorunda oldukları için değil, kendi toplum anlayışına uygun olduğu için yapıyorlardı. Bu konuda onları zorlayan kendi ahlak anlayışları dışında hiçbir kuvvet yoktu.

Bizans Loncaları devletin sıkı yönetim ve gözetimi altında çalışırdı. Herhangi bir loncaya üye olabilmek için imparator ya da imparatorun görevlendirmiş olduğu kişilerden birinin onayını almak gerekirdi. Loncalara giren bir daha ayrılamamaktaydı. Ahi Birliklerinde ise doğrudan bir devlet denetimi yoktur. Kuruluş yıllarında devlet Ahi Birliklerinin yönetimine karışmamıştır. Daha sonraki dönemlerde ise birlik yönetimine seçilen bazı görevlilerin görevlerine hükümet yetkililerinin onayından sonra başlaması prensibi getirilerek dolaylı bir denetim sağlanmıştır. Ahi Birliklerine üyelik serbesttir. Üyeliğe kabul işlemleri teşkilât yetkililerince yapılır ve devlet buna müdahale etmez, üyeler de istedikleri zaman teşkilâttan ayrılabilir.

Bizans Loncaları yalnız tüccar ve sanatkarları üye olarak kabul ederlerdi. Bir bakıma loncalar kuruluşta ekonomik amaçlıydı. Ahi Birliklerinde ise Ahilik prensiplerini kabul eden ve işi olan herkes üye olabildi. Bu teşkilâta ekonomik amaçta vardır. Ancak, bu tek ve ana amaç değildir.

Bizans Loncaların kast yapısı taşımalarına ve kan grupları haline dönüşmelerine karşılık Ahi Birlikleri hiçbir zaman kan grupları haline dönüşmemiş ve böylesi birlikler içinde genellikle karşılanan kastlaşma eğilimine karşı çıkmıştır. Bizans Loncalarının kastlaşmasını sağlayan önemli bir özellik olarak gözüken farklı loncalar arasındaki evlilik yaşağı ise Ahi Birliklerinde sözkonusu değildir.

Ayrıca, loncalar sınıflı bir toplumun toplum yapısını meydana getirecek şekilde teşkilâtlandıkları ve bunu gerçekleştirdikleri halde Ahi Birlikleri, sınıflı toplum yapısına karşı çıkmış ve buna göre teşkilâtlanmışlardır.

Aralarında bu derece önemli yapı ve amaç farkı bulunan Bizans Loncaları ile Ahi Birliklerini birbirlerinin devamı olan teşkilâtlar olarak saymanın hiçbir haklı sebebi yoktur.

Bu izahlardan anlaşılacağı gibi ahilik çatışmacı değil, barışçı inkarcı değil, inançlı şekilci değil, öze önem veren bir düşünce tarzıdır. Bu özellikleri ile Ahilik esnafın gönlünde taht kurmuş, onların desteğini sağlamıştır. Bu gün esnaf ve sanatkarlarımızın düşüncelerinde bu izleri görmek mümkündür. Türk esnaf ve sanatkarlarının içtimai açıdan güvenilir bir istikrar konusu olduğunu biliyoruz. 12 Eylül öncesi ortaya çıkan, vatan ve milletimizin hayatına kasteden anarşi hadiselerine karşın esnaf ve sanatkarların sayısının çok az olması bu görüşü doğrulamaktadır. Artık biliyoruz ki, ülkemiz için esnaf ve sanatkar,

- Ananevi istihdam ve üretimdeki yaratıcı ve düzenli çalışma anlayışıyla iktisadi hayatımızın denge unsurudur.

- Toplumda kimseyi rahatsız etmeyen ve kimseye yük olmayan bir kitledir.

- Siyasi ve içtimai her türlü anormal çalkantıya karşı istikrar ve huzurun teminatıdır.

lar. Zararlı akımlardan etkilenmezler.

- Yaşayışları, hareketleri, töreleri ve ahlaki yapıları itibariyle, sosyal bünyenin koruyucusudurlar. Vatanına, milletine ve inançlarına bağlıdırlar.

- Mütevekkil, çalışkan, saygılı ve tutumludurlar. Kısaca Türk esnaf ve sanatkarlarının büyük çoğunluğu ahilik düşüncesini yaşatan insanlardır. Bu insanların esnaf ahlaki anlayışında Ahilik şekillenmiştir.

- Ahilik insanı "Eşref-i Mahlûkat" olarak kabul eder ve ona insan olduğu için saygı gösterir. Bu anlayış Ahilerin din, dil, ırk, renk, cinsiyet ayrımını gözetmeksizin herkese adil davranmaları prensibini ortaya koymuştur. Bu prensip sebebiyledir ki, Hıristiyan veya Rumları aldatan veya onlara hileli mal satan bazı esnaf hiç tereddüt edilmeden cezalandırılmıştır.

Ahilerin ekonomik teşkilâtları da kendi ahlak anlayışlarına uygundu. "Orta Sandıkları" bu teşkilâtlarıda önemli bir unsurdur. SSK ve Emekli Sandığı ile Bağ-kur öncesinde kurulan bu düşündürücü sosyal güvenlik sistemi bile, tek başına kanunla değil, ahlaki kurallarla oluşturulan 700 yıllık bir organizasyonu işaret eder.

Her Ahi Birliğinin Orta Sandığı, Esnaf Vakfı, Esnaf Sandığı ve Esnaf Kesesi denilen bir yardımlaşma sandığı vardır. Teşkilât bu yardım sandığı vasıtasıyla üyelerini tefeciden korur, gerek özel gerekse iş hayatı için lazım olan kredileri dağıtır.

Her esnaf, malının satışından elde edilen belirli bir yüzdeyi Orta Sandığına yatırır. Ayrıca, terfi harçları ile teşkilâta ait mülklerin kiralari ve çeşitli bağışlar sandığın diğer gelirleri arasındaydı. Kise-i Hümayun dışında bağımsız bir "Kise-i ahiyan" sistemi vardır ki, bu başlıbaşına bir sistemdir.

Orta Sandığında toplanan paralardan teşkilât için lüzumlu harcamalar yapılırdı. Birliğe ait mülklerin tamir masrafları, çeşitli vergiler, görevlilerin maaşları, sosyal gayeli esnaf toplantılarının giderleri, fakarlara çeşitli vesilelerle yapılan yardımlar esnaftan maddi durumu iyi olmayıp hasta veya sakat olanlara yapılan yardımlar, teşkilâtın gelirlerini arttırmak için satın alınan mülklerin bedelleri ve çeşitli sosyal hizmet giderleri, bu sandıktan karşılanırdı. Bugünkü Sosyal Güvenlik Sistemine yahut fonlara benzeyen yani, idare ve tasarrufun ahlaki bir sistem halinde, meslek ulularına bırakılmış olmasıdır.

Teşkilât için gerekli harcamalar yapıldıktan sonra, artan paralar, esnafa kredi olarak verilir veya hammadde temininde kullanılırdı. Esnafa lüzum olan hammadde, teşkilât tarafından satın alınarak üyelere dağıtıldı. Satın alınan malın bedeli Orta Sandığından ödendikten sonra, dağıtım işlemine başlanırdı. Bu dağıtımda genellikle ustaların meslek kıdemleri gözönünde bulundurulur, kıdemli ustalara daha çok hammadde verilirdi. Ancak, bu dağıtımda ifrata kaçılmazdı. Yani en kıdemli ve en kıdemsiz ustalara verilen hammadde arasında 2-3 katından daha fazla fark bulunmazdı.

Bugün esnaf ve sanatkarlarımızın para sıkıntısı çektiğinde, bankadan önce komşusuna müracaat etmesinin, kaza geçiren bir esnafın yardımlarına Bağ-Kur'dan önce arkadaşlarının koşmasının ve yardım toplanmasının sebepleri ahilik ruhunun bir devamı olarak anlaşılmalıdır.

Bugün esnaf ve sanatkarlar sosyal güvenlik bakımından Bağ-Kur'a kredi bakımından Halk Bankasına, işyeri yaptırma konusunda Sanayi ve Ticaret bakanlığına bağlıdır. Bu bağları uzatmak mümkün. Kısaca esnafın iş yapabilmek için çok sayıda muhatabı vardır. Adeta esnaf zamanının yarısını bir iş yapmadan muhatapları arasında mekik dokuyarak geçirmektedir.

Bugün Ahi Birliklerinde olduğu gibi, esnafın muhatabını bire indirmek elbette müm-

kün değildir. Ancak, bunları azaltmak mümkündür. Bunu yapmak çok hayırlı bir iştir. Ayrıca, esnafın kendi aralarındaki yardımlaşmanın teşvik edilmesi de gerekmektedir.

Ahilik insanı bir bütün olarak ele almış ve onu bütün yönleriyle birlikte geliştirmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Ayrıca ahiler yanlarında çalışan çırak ve kalfalara emekleri sömürülecek varlıklar gibi değil, yetiştirilecek ve ileride iş yeri temin edilecek bir insan gibi bakmışlardır. bu düşüncenin izlerini, bütün yıkıcı tesirleri rağmen zamanımızda dahi görmek mümkündür. Bazı bölgelerimizde çırak ve kalfalar bayram namazından çıktıktan sonra doğru ustalarının evine giderler. Ustalar mecbur olmadıkları halde çırak ve kalfalarına bayramlık alırlar. Askerden gelen kalfa önce ustasının yanına uğrar. Bütün bunlar gösteriyor ki esnaf ile çırağı veya kalfası arasında işçi-işveren değil baba-oğul arasındaki münasebetlere benzeyen candan bağlar vardır. Velilerin aklına da çocuklarının ustaları tarafından istismar edileceği gelmezdi. Çocuk velisi tarafından ustaya "eti senin kemiği benim" denilmek üzere teslim edilirdi. Velinin bu davranışının sebebi çocuğunu sevmemesi veya onun yaramazlık yapacağını bilmesi değildi. O bilirdi ki, çocuğunu teslim edeceği usta onu en iyi şekilde yetiştirmek için elinden geleni yapacak, gerektiğinde onu cezalandıracak. Çocuğun yanında söylenen "eti senin kemiği benim" sözü bir nevi babalık otoritesinin bir öbülümünün ustaya devredilmesi manasına da gelmektedir. Ustaya bu şekilde teslim edilen çırağa usta kendi oğlu gibi davranır onun iyi bir sanatkar olarak yetişmesi için hiçbir fedakarlıktan kaçınmazdı.

Çırak ise başlayınca kendisine o işyerinde çalışan kalfalar arasında iki "yol kardeşi" verilirdi. Bunlar çırağın yetişmesinde problemlerin çözümünde yardımcı olurlar, ona ağabeylik yaparlardı. Başka bir ifade ile Ahilerin işyeri, işveren ile çalışanların sürekli menfaat çatışması içinde olduğu çalışanların birbirlerinin yerini almak için uğraştığı bir savaş meydanı değil, baba oğul ve kardeşlerin bulunduğu bir sıcak aile yuvasıdır.

Usta çırağın sadece iş yerindeki meslek eğitiminden değil, aynı zamanda umumî ve dini eğitiminden de sorumluydu. Çırak zaviyeye de kaydolar, orada umumi ve dini eğitimini tamamlardı. Zaviyeler bir "miskinler tekkesi" değil, zaman zaman kadıların, müderrislerin de ders verdiği bir ilim-irfan ocağıydı. Çeşitli zamanlarda tertiplenen esnaf toplantıları ve kış gecelerinde düzenlenen "yaren (yaran) sohbetleri" ile de sosyal hayata uyum sağlanırdı.⁽⁵⁾

"Yaren Sohbetleri"nin düzenleniş şekli de ahilikteki ahlâk anlayışını yansıtmaya bakımından önemlidir.

Yaren sohbetlerinin hazırlıkları her yıl Kasım ayında yapılırdı. Önce sohbet düzenlemek isteyen aynı yaş grubundaki 7-8 genç bir araya gelirler, sevip saydıkları ve maddi durumu iyi olan iki arkadaş seçilirdi. Bunlardan yaşça büyük olanları "yaren başı", diğeri ise "yaren kahyası olurdu. Yaren başı ve yaren kahyası belli olduktan sonra durum toplantıya iştirak edebilecek olanlara duyurulur, 20-25 kişilik bir grup meydana getirilirdi. bu gruba dahil olan herkese "yaren" denilirdi. her yaren grubunda gençler, orta yaşlılar ve yaşlılar bulunurdu. Yaşlıların sayısı 5-6'yı geçmezdi. Boş zamanlarında sosyal hizmetler de gören yaren grupları genellikle üç aylık bir dönem sonunda dağılır ve yeni gruplar meydana getirilirdi.

Yaren başı, grubu idare eder ve gerektiğinde onları cezalandırırdı. Gençler gibi, yaşlılar da onun emirlerine uymak zorundaydılar. Yaşlıların her hususta diğer yarenlerden hiç bir farkı yoktu. Mecliste otururken yaş sırası esas olduğundan, yaşlılar yaren başının etrafında bulunurlar, en gençler en aşağıda otururlardı. Velhasıl, sohbetin bütün adap ve

(5) William, Ouchi, Teori 1, İlgı Yayıncılık, İstanbul 1987, s. 37.

erkanına itaat etmek her yarenin görevi olduğu gibi itaat etmeyenleri cezalandırmak ta "yaren başı"nın vazifesiydi. Cezalar suçun ağırlığına göre verilirdi. En ağır ceza sohbetten ihraç etmek, hatta meslekten sürülmek derecesine varan bir ceza idi.

Sohbetin yapılacağı gece bütün yarenler akşam ezanından bir saat sonraya kadar sohbet yapılacak eve gelmek zorundaydılar. Mazereti olanlar, durumu yaren kahyasına daha önceden bildirmek zorundaydı. Toplantıya, ilk önce yaren kahyası gelir ve yapılan hazırlıkları kontrol ederdi. Toplantıya gelenler teker teker odaya alınırdı. Yaren ilk defa odaya girerken, yaren başı dahil olmak üzere içeride bulunan herkes ayağa kalkardı. Kapıdan içeri giren yaren odanın ortasında ve herkese sağ elini göğsüne koymak suretiyle "selamün aleyküm" diyerek yüksek sesle selam verirdi. Yaren başı da "aleyküm selam" diyerek selama karşılık verdikten sonra herkes yerine otururdu. Elde sigara veya kahve ile ayağa kalkılmazdı. Kim olursa olsun, toplantıya geç gelenler için merasim yapılmazdı. Yani geç kalanlar için ayağa kalkılmazdı. Bunlar ayrıca cezalandırılırdı.

Burada önemli husus bir yaren sohbetinde değişik yaş grubundan insanların bir arada bulunması ve eğlenmesidir. Ayrıca yaren başının genç olmasına rağmen üyeler içinde yaşlıların bulunması da dikkat çekicidir. Böylece gençler saygı duydukları babaları yaşlarındaki insanları yönetebilmek olgunluğuna erişirken yaşlılar da mükemmel bir eğitimcilik örneği verirlerdi.

Şüphesiz insanlar hatadan azade değillerdir. Çıraklar da zaman zaman suç işleyebilirdi. Ancak esnaf teşkilatında çok zaman, suç işleyen çırağın yerine onun ustasına ceza verilirdi. Bunun sebebi ustanın bir işveren gibi değil, çırağın her türlü eğitiminden sorumlu bir baba gibi görülmesi anlaşılmıştır.

Çırak bir işyerinde çalışırken ne diğer bir sanatkar onun ustasından ayartmayı, ne babası onu bir başka ustaya vermeyi, ne de çocuk başka bir dükkana kaçmayı düşünürdü. Bu meslek ahlakı Batı düşüncesinde tenkid edilmiş, herkesin daha iyi iş imkânı bulunduğu yerde çalışmasının veya şirketin daha iyi eleman bulunduğu zaman işçisini değiştirmesinin verimliliği artıracağı savunulmuştur. Çünkü batı düşüncesinde çalışanı işyerine bağlayan tek şey menfaattir. Bütün doğruların Batı düşüncesinde olduğuna inananlar böyle kabul ederler. Ancak özellikle Japonya'nın gösterdiği gelişme ve kalkınmanın sebeplerini derinlemesine araştıranlar Batı düşüncesinin ciddi yanlışlarını ortaya çıkarmaya başlamışlardır. Konumuzla ilgili olarak bir Japon'un hatırasını anlatmak faydalı olacaktır.

"Bir Japon üretim firmasının genç yöneticilerinden biri şu ilginç olayı anlatıyor." Firmamızın bir Amerika şirketi ile ortak yatırımı var. Bu iş için beni iki yılığına Amerika'ya gönderdiler. Orada kaldığım sürede birçok tecrübe edindiğim gibi, Amerikalı yöneticilerin gerçekten çok yetenekli olduklarını gördüm. Fakat Amerikalıların kokteyl partileri beni çok şaşırttı. Hemen hemen her genç yönetici kokteyl partilerinden nefret ettiğini söylüyor. "Durup saatlerce iciyor aslında konuşmak istemediğimiz kişilerle konuşuyoruz." diyorlar. Madem bu kadar nefret ediyorlar, neden hala gitmekte ısrar ediyorlar. Onu bir türlü anlayamadım. Sonra sebebini çıkardım, Amerikalı'lar, yeni bir işe ne zaman ihtiyaçları olabileceğini kestiremiyorlar. Çalıştıkları firma, ait oldukları bölümde kısıntı yapmaya karar verirse, bu insanlar işlerinden olacaktır. Bu yüzden Amerikalı'lar çevrelerin hep geniş tutmak zorundadırlar. Öteki firmalardaki kişilerle sürekli temasta olmalı ki ihtiyaçları olduğunda kendi dallarında hemen yeni bir iş bulabilsinler. Japonya'da hepimiz yeni bir iş aramak zorunda kalmayacağımızı bildiğimiz için kokteyl partileri vermeyiz." (6)

(6) Güllülü, a.g.e. sayfa 105

Genç Japon yönetici Batı düşüncesinin bir yanlısını ortaya çıkarıyor. Batı ülkelerinde çalışanlar zamanlarının önemli bir bölümünü işten çıkarmaları halinde, çalışabilecekleri başka işlerini hazırlama gayretlerini harcamak mecburiyetindedir. Çünkü ne çalışanın işverene ve nede işverenin çalışana güveni vardır. Bu güvensizlik bir çok olumsuzluklar sebep olur. Meselâ, işveren işçilerine yeni beceriler öğretecek eğitim programlarına para yatırmak istemezler. Çünkü yine beceriler kazanan işçinin başka şirkete gitme şansının artacağını, bunun olması halinde yatırdıkları paranın boşa gideceğini düşünürler. İşçiler de bir gün rakip firmadan çalışacaklarını düşünerek kendi işyerlerine sadakat gösteremezler. Bu şartlar altında insanlar nasıl huzurlu olur, verimlilik nasıl artar?

Yukarıdaki örnekten anlaşılacağı gibi, gözü başkalarının çöplüğünde olan horozlar misali çalışan insanların, ne işyerlerine ne de kendilerine faydaları olur. Bunun için çalışanlar işyerlerine sadakatle bağlı olmalı, işverenler de yanlarında çalışanları istismar etmemeli ve onları korumalıdır. Bu koruma, bir lütuf değil borçtur. Ahilik hırs kapısını kapayarak istismarı ve işyeri değiştirmeyi önlemiştir. Bu sayede işyeri aile yuvasına dönmüştür.

Bugün icra planlarında çalışanlara, işveren mensubiyet şuuru kazandırılması için tedbirler alınması istenilmektedir. Bu nasıl sağlanacaktır? Atalarımız bunu eski denilen, ancak, bizce eskimeyen ve eskimeyecek olan ahilik ahlakı ile sağlamışlardır. Bugün de yine ahilik ahlakı ile çalışanlar işyerlerini bir aile yuvası gibi görebilirler Türk esnaf ve sanatkarları ahilik düşüncesini küllenmiş de olsa gönüllerinde yaşatmaktadırlar. Ahilikte esas olan helal kazançtır. Ahinin doğru olması ve hak ettiğinden fazla kazanma yoluna sapmaması bir ahlak kaidesidir. Türk kültürünün zeminini ve ruhunu teşkil eden Allah, insan ve devlet anlayışında yüksek bir ahlak yattığı açıktır. Yüksek ahlak ölçülerini hayat tarzı haline getirmekle sağlanan, Allah korkusu ve sevgisine bağlanır. Bu yüzden yüksek ahlak, hak, hukuk ve adaleti Allah adına isteme manasına da gelir.⁽⁷⁾ Hakkına razı olmayarak malına fazla fiyat isteme, zenginleşme hırsıyla karanlık ve dolaşık kazanç yollarına sapma gibi haram kazanç yollarına ahilik müsaade etmez. Ahilik mal biriktirme ve yığıma peşinde koşan haris ve istismarcı ticarete karşıdır.

Ahi hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için, hemen ölecekmiş gibi ahiret için çalışan, kendi emeği ile geçinen ve kimseye muhtaç olmayan insandır. O çalışmayı ibaret bilir, helal kazanç peşinde koşar, helalinden kazanır. Helal yerlere ve kararınca harcar. Müşterisini yolunacak kaz, komşusunu düşman görmez.

Ahiler "her koyun kendi bacağından asılır" diyen insanlar değildir. Onlar bilirler ki, komşusundaki yangın kendilerine de sıçrar. Ferden kendisini kurtarmasının hiç bir manası yoktur. Mühim olan herkesin saadete ulaşmasıdır. Bunun için sabahleyin ilk müşterisi ile alışveriş yapan bir ahiye ikinci bir müşteri gelirse de komşusu henüz alışveriş yapmamışsa, müşteriye bütün samimiyetle şöyle derdi:

"Kusura bakmayınız efendim. Allah (C.C) bereketini vere. Ben sabah siftohımı yaptım. Senin istediğin mal karşı dükkanda da var. O daha siftoh edmedi. Siz ondan alın."

Komşusuna giden müşteriye çekmek için türlü şaklabanlıklar yapan ve bunu rekabetin gereği olarak gören anlayıştan ne kadar farklı bir ahlak anlayışı.

Bunlar anlatıldığı zaman, "ahiler rekabeti bilmiyorlardı. Onun için başarılı olamadılar ve ahi birlikleri yıkıldı. Rakibine müşteri veren bir ticaret anlayışı olamaz." diyenlerin sayısı malesef az değildir.

(7) Sadık K.Tural, Kültürel Kimliğimiz Üzerine Düşünceler, KTB Yayınları Sayfa 88-106

(8) Evliyaöğlü Gökhan, Türk İktisat Tarihi, Hareket Yay. İst. 1977 Sayfa 133

Her şeyden önce şunu belirtelim ki ahiler rekabeti biliyorlardı. Ama, rekabeti müşteri çalmak için hileli yollara başvurarak değil, daha iyi ve daha kaliteli mal üreterek yapıyorlardı. Ahilik, daha fazla kazanmak, spekülasyon ve rekabet yapmak yerine karşılıklı yardım ve sosyal dayanışma esaslarına bağlı kalmayı tercih etmişlerdir. Ferdi teşebbüs, serbest kazanç, mesleki hürriyet, menfaat çatışması yerine, bütün topluma hakim olan bir nizam ve sosyal adalet duygusu, din ve ahlak kaideleri üzerine kurulmuş barışçı geleneklerle yarışan bir meslek mukaddesatı ve iş ahlakı ahiliğin ahengini sağlamıştır. (8)

Ahilikteki ahlak ve ekonomi anlayışı sanatkarların işleri ile bütünleşmelerini sağlayarak işten zevk aldığı çalışma şartlarını meydana getirmiştir. Sanatkarların işine kendi ruhunu yansıttığı bu şartları içinde rekabet daha fazla mal üretme şeklinde değil, daha mükemmel eser yapmak şeklinde ortaya çıkmıştır.

Ahi ahlakının müsaade etmediği şeylerden biri de sık sık iş değiştirmedir. Herhangi bir işte karar kılmayarak sık sık iş değiştirmek ancak sebatsız ve istikrarsız bir ruh yapısına sahip olanların göstereceği davranıştır. Böyle insanlar ahi olabilecek ruh disiplinine sahip kimseler olarak kabul edilmezler.

Ahilik sistemine uygun olarak iş hayatının düzenlenmesinde de ahi birlikleri, toplumu bir bütün olarak ele alıp, bütün sosyal grupların menfaatlerini düşünmüşlerdir. Çatışmacılığı reddederek, uzlaşmacı, sosyal ve ekonomik münasebetlerin kurulmasını gaye edinen ahi birliklerinin bu özelliği, sosyal huzuru sağlama açısından, insanlığa ışık tutacak temel motifleri taşımaktadır.

Ahi birlikleri, üretim ile tüketim arasında denge kurarak üretici ile tüketici arasındaki münasebetlerin sosyal huzuru sağlayacak şekilde gelişmesinin devamına çalışmışlardır.

Bu maksatla, zaman zaman üretim sınırlamaları getirerek emeğin değerini bulmasını sağlarken geliştirilen narh sistemi ve standartlaşma ile de tüketicinin korunmasını sağlamıştır. Sadece kaliteli üretim ve ücret politikası değil, fiyat ve standardizasyon politikaları da ahilik sisteminin unsurlardır.

Üretilen mallarda standart arama, tüketicinin korunması bakımından son derece önemli idi. Her birlik imal ettiği malın standardına göre fiyatlarını tespit ederdi. Mesela, bir ayakkabı alan insan, ödediği fiyata göre bunu ne kadar zaman giyebileceğini bilirdi. Belirtilen zamandan önce, ayakkabı kullanılmaz hale gelirse, ayakkabıyı aldığı sanatkara götürerek parasını geri alırdı. Standartlar ve narh konulmakla kifayet edilmemekte, uygulama devamlı bir gözetim altında bulundurulmakta idi. Bunlara uymayanlar kendilerine ders etrafa ibret olacak şekilde cezalandırılırdı. Konulan nizama uymayanlar suçlarına göre cezalara çarptırılırdı. Bu çeşit davranışla cezalandırılanlara "yolsuz" denilirdi.

Yolsuz, hammaddeyi piyasadan alamaz, kimse ona mal satmaz, o yapmış olduğu malı kimseye satamazdı. Yolsuz kahvelere kabul edilmez, cemiyet toplantılarına giremez, herkes ondan kaçır ve nefret ederdi. Esnafın kendi içinde kurduğu bu oto - kontrol sistemi son derece dikkat çekicidir.

Ahi birliklerinin tüketiciyi korumak için aldığı tedbirler ve bu tedbirlerin uygulanması hususunda gösterilen hassasiyet yüzyıllarca devam etmiştir. Zaman zaman esnaf tarafından tesbit edilen standartlar ve narhlar padişah fermanı haline getirilmiştir.

(8) Evliyaoglu Gökhan, Türk İktisat Tarihi, Hareket Yay. İst. 1977 Sayfa 133

Ahiler müşterilerine daima saygılı olmuşlar, onları veli - nimet kabul etmişlerdir. Din, dil, ırk ayırımı gözetmeksizin bütün müşterilerine eşit davranırlardı. Müşterisini kandıran, ona bozuk veya pahalı mal satan esnaf cezalandırılırdı. Hıristiyanlara bozuk mal sattığı için cezalandırılan esnaf görülmüştür. O devirde böyle bir adalet ve meslek ahlâkı, Batılıları hayretler içinde bırakıyor, bazen de bu yüksek ahlâk anlayışına hayran olan gayri müslümler müslüman oluyordu.

ÇÖZÜLME

XIV. Yüzyıl sonlarında Batı sanayi ürünlerinin Anadolu pazarlarını kaplaması sonucu Müslüman-Türk esnafı bir yandan hammadde sıkıntısı çekerken bir yandan da ürettiği eşyaya alıcı bulamamaktaydı. Bu ekonomik krizde iki ayrı grubun esnaf arasına karıştığı görülmektedir.

Bu gruplardan biri sermaye sahipleridir. Bunlar mamül eşyadan çok hammadde ticareti yapıyor, esnaf ve sanatkarları bu yoldan kendilerine bağımlı hale getirmeye çalışıyorlardı. Sermaye sahiplerinin sanayi alanına yönelmeleri sonucu ahi birliklerinde sermaye-emek bütünlüğü parçalanmış, bu da teşkilât organizasyonunun temelini sarsmıştı. Buradaki en önemli husus sermaye sahiplerinin üretici ile tükeci arasında değil üretimle üretici faaliyetlerini önemli ölçüde yönlendirdikleri halde tüketici ile muhatap olmayan sermaye sahiplerinin üretim alanına herhangi bir yenilik getirmedikleri söylenebilir.

Esnaf arasına katılmak suretiyle ahi birliklerinin çözülmesini hazırlayan ikinci grup ise kendilerine esnaflık hakkı verilen askerler ile çift bozarak şehre inen köylülerdir. Artık loncalanmış olan ahi birlikleri köyden şehre yapılan göçlere karşı çıkmışlardır. Hükümetin de bunlardan "Çift bozan akçesi" olarak bir çeşit ceza almasına rağmen bu göçlere engel olunamamıştır. Hemen belirtelim ki, çeşitli içtiami şartların ziraattan sanayi alanına aktardığı bu emek dolapları halinde yığılıp kaldığını düşünemeyiz. Bu dönemde üretim ve üretici arasına girmiş olan sanayici sınıfların, ahi birliklerince gerçekleştirilen geleneksel üretim organizasyonuna karşı, bu köylü grupların kullandığı muhakkaktır.

Osmanlı ekonomisinin zayıflamanın bir sonucu olarak yeniçeri ve sipahi gibi askeri zümreler sanat hayatına el atmışlar, bunlara 1785 yılında çıkartılan bir fermanla esnaflık hakkı tanınmıştır.

Esnaf arasına katılan bu gruplar ahi birliklerinin çözülmesine doğrudan ve dolaylı tesir olmuştur. Doğrudan tesirlerinin başında bu grupların bazı kârlı alanlara bütünüyle hakim olmaları, buralarda ahi ahlak kaidelerine uymayan bir üretim ve ticaret hayatı geliştirmeleri gelmektedir. Bunlar elbirliğiyle ahi birliklerinin imtiyaz ve selahiyetlerini çiğneyerek, en kârlı iş alanlarına yönelmişler ve "yeniçeri zorbalığı" sayesinde buralara hakim olmaya başlamışlardır. Ele geçirdikleri ticaret ve sanat alanlarında, ahi ahlak kaidelerinin hiç birini uygulamaya yanaşmayan bu gruplar en küçük müdahalede silahla ortaya çıkmaktaydılar. Bütün bunlar ahi birliklerinin fonksiyonlarını kaybederek çözümlenmelerine sebep olmuştur.

Bu gelişmelerin ahi birlikleri üzerindeki dolaylı etkilerine gelince, bu etkiler de şu şekilde ortaya çıkmaktadır. Birçok kârlı iş alanlarını kaybeden hammadde darlığı çeken, işe yarar çırak ve kalfaları yeniçeri esnafı arasına katılan bu zümreler, yavaş yavaş geçimlerini temin edemez duruma gelince, gelenekli üretim organizasyonun dışına çıkmaya başlamışlardır. Böylece onlarda üretimde hammaddeden kısımaya ve kırpmaya başlamışlardır. Bu yüzyılda esnafa karşı yönelilen eleştirilerin üretimde gelenekli kurallara bağlı kalınmadığı noktasında yoğunlaşmasının sebebi de budur.

Çözülme sonucu loncalaşan ahi birlikleri, daha sonra "gedikler" haline dönmüştür. Resmi terim olarak gedik kelimesine ülkemizde 1727 yılından itibaren rastlanılmaktadır.

Gedik kelimesi Türkçe'dir. Tekel ve imtiyaz anlamına gelir ki, sahiplerince yapılacak işi başkalarının işleyememesi ve satacağı şeyi başkalarının satmaması şartıyla, hükümet tarafından verilen senedin içindeki hükümlerin kullanılması ve yürütülmesidir. bu tarzda esnaf ve sanatkarlık 17 Haziran 1861 tarihine kadar devam etmiş, bu tarihte çıkartılan bir tüzükle sanat ve ticarete tekel usulü kaldırılmıştır. Loncalar 1912 yılında çıkartılan kanunla tamamen ilga edilmiştir.

Burada bir noktayı bilhassa belirtmek gerekiyor. O da tamamen fonksiyonsuz hale geldikten sonra bile, birliklerin uzun süre yaşamakta direnmiş olmalarıdır. Her şeye rağmen meşrutiyete kadar İstanbul'da özellikle "peştemalcılar" esnafı arasında yaşatılmaya çalışılan ahi gelenği bu tarihten sonra bütünüyle kaybolmaktadır. Cumhuriyetten sonra çıkartılan tekke ve zaviyeleri yasaklayan kanun bu birliklerin son kalıntılarını da silip götürmektedir.

Bugün bizim de hayranlık ile incelediğimiz ahilerin meslek ahlakına sahip esnaf ve sanatkarlarımızın sayısının hızla artması, eline, beline, diline sahip insanların sayısının toplumda çoğalması refah ve huzurumuzun teminatı olacaktır. Bunun için esnaf ve sanatkarlarımızın gönlünde zaten var olan Ahilik ruhunu canlandırmak ve yeni ustaların kulaklarına şu sözleri söyleyerek onlara işyeri açmak için ruhsat vermek gerekmektedir.

"Harama bakma, haram yeme, haram içme,
Doğru, sabırlı, dayanıklı ol.
Kimseyi kandırma, kanaatkar ol.
Dünya malına tamah etme. Yanlış ölçme, eksik tartma.

Kuvvetli ve sütün durumda iken affetmesini, hiddetli iken yumuşak davranmasını bil ve kendin muhtaç iken bile başkalarına verecek kadar cömert ol."

CUMHURİYET DÖNEMİ

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda en önemli sıkıntılardan biri de becerikli insan gücünün kâfi derecede olmaması idi. Mustafa Kemal Atatürk bu konuya özel bir ehemmiyet göstermiş ve yetkilileri uyarmıştır.

1923 Yılında toplanan İzmir İktisat Kongresinde çırak okullarının açılması teklif edilmişti. Daha sonra çıkartılan bazı kanunlara çıraklık eğitimi ile ilgili maddeler konulmuştur. 1925 Yılında yurdumuza davet edilen alman Pedagogu Dr. Kuhne, becerili insan gücünün sıkıntısının, Türkiye'de çıraklık eğitim kurumlarının bulunmayışından kaynaklandığını belirten bir rapor hazırlamıştır.

1934 Yılında kurulan Bakanlıklararası bir komisyon, mesleki ve teknik eğitim konusunda yerli ve yabancı uzmanlarca verilen raporları inceleyerek hazırladığı raporda çırak okullarının açılmasını teklif etmiştir. 1938 Yılında yürürlüğe giren 3457 Sayılı Kanunla çırak, kalfa ve ustaların mesleki bilgilerini artırmak için işletmeler, mesleki kurslar düzenlemekle görevlendirilmişlerdir. 1942 Yılında Devlet Demiryolları İşletmesi ilk çırak okulunu açmıştır. Daha sonra Kayseri Uçak Fabrikasında, Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumunca Kırıkkale'de çırak okulları açılmıştır.

Ekonomik gelişme ve 1960 yıllarında başlayan yurt dışına işçi akımı gibi sebeplerle işletmeler, yetişkin işgücü temininde zorluklarla karşılaşmışlardır. Okul esasına dayalı

mesleki eğitim sistemimiz iş hayatının becerili insangücü talebini karşılayamamıştır. İhtiyaçların zorlamasıyla 1961-1977 yıllarında çıraklık kanununa ilişkin bir çok tasarı ve teklif Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulmuştur. Millî Eğitim Bakanlığı ile Çalışma Bakanlığı arasındaki anlaşmazlık sebebiyle bu tasarı ve teklifler uzun süre kanunlaşmamıştır.

İlk Çıraklık Kanunu 29.5.1972 tarihinde kabul edilen 1591 Sayılı Çırak, kalfa ve Ustalık Kanunu'dur. Ancak bu kanun Cumhurbaşkanınca veto edilmesi sebebiyle uygulamaya konulamamıştır. 1591 Sayılı Kanuna göre kurulmuş olan mesleki teşekküllere kayıtlı 15 ve daha az işçi çalıştıran işyerlerine ve bu işyerlerinde çalıştırılan çırak, kalfa ve ustalara uygulanacağını hükme bağlamıştır.

1591 Sayılı Kanunun veto edilmesinden sonra sürdürülen çabalar 20.6.1977 tarihinde kabul edilen 2089 Sayılı Çırak, Kalfa ve Ustalık Kanunu'nun kabulüne kadar devam etmiştir. Söz konusu Kanunla ülkemizde ilk defa modern manada bir çıraklık eğitimi geliştirme imkânı doğmuştur.

Yeniden düzenleme çalışmalarında ilk adım olarak, yapılan uygulamaların bir sentezi olarak hazırlanan "Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunu Tasarısı" Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulmuş ve 19 Haziran 1986 gün ve 19139 Sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

ÇIRAKLIK EĞİTİMİNİN ÖNEMİ

Bir ülkenin gelişmesi sanayileşmesine bağlı bulunmaktadır. Sanayileşmede önemli faktör olan bilgi, beceri ve iş alışkanlıklarına sahip, yüksek verimi gerçekleştirecek insan gücünün eğitilmesi gerekmektedir. Mesleki ve teknik eğitim, sanayileşmenin bir alt yapı yatırımı niteliğindedir. Bu sebeple, mesleki ve teknik eğitimin omurgası durumunda olan çıraklık eğitiminin geliştirilmesi zorunlu bulunmaktadır.

Çıraklık eğitimi sisteminde; iş hayatının becerili insan gücü ihtiyacını karşılamak amacı ile okul - işyeri ve sanayinin ortaklaşa yetki ve sorumluluk aldıkları bir mesleki eğitim öngörülmektedir. Bu sistemle, üretim içinde bulunan okul çağındaki gençlerin eğitimleri sonucu bir istihdam meselesi de ortaya çıkmayacak, bunların belli ölçüde sosyal güvenlik sistemine alınmaları, çalışma barışı sağlayarak iş verimini de olumlu yönde etkileyecektir.

Örgün eğitim kurumlarının çeşitli kademelerinden ayrılan veya herhangi bir kademesinden sonra öğrenimine son verip, bir meslek öğrenmek için işyerlerinde çalışan yaşları 13-18 arasındaki gençlerin teorik ve pratik mesleki eğitimlerinin bir programa göre yapılmasını getirmek çıraklık eğitimin temel gayesidir. Çıraklık eğitimi ile; iş hayatında çalışma disiplininin sağlanması, çırak öğrencilerin sosyal güvenlik sistemine kavuşturulması, ülke çapında mesleki standartların sağlanması ve işyeri açmanın belli bir düzene bağlanması gerçekleştirilecektir.

12-18 Yaş grubundaki gençlerimizin büyük bir kısmı örgün eğitim kurumlarına devam etmektedir. Bunların çoğu bazı işlerinde "Vasıfsız İşçi" statüsünde çalışırken, sanayileşmekte olan ülkemizin becerili işgücüne olan ihtiyacı hızla artmakta ve bu ihtiyaç meslek okullarıyla karşılanamamaktadır.

Hiçbir mesleki eğitim görmeden iş hayatına atılan bu gençlerimizin çıraklık eğitimi sistemi ile yetiştirilerek becerili insangücü haline getirilmeleri, ülkemizin bu ihtiyacının karşılanmasında en ekonomik ve gerçekçi yoldur. Söz konusu gençlerin çıraklık sisteminde yetiştirilmeleri sosyal bakımdan da önemli faydalar sağlayacaktır.

YÖNETİMDE SORUMLULUK BİLİNCİ VE KALKINMA (PERU VE JAPONYA ÖRNEĞİ)

Yrd. Doç. Dr. Remzi FİNDİKLİ

Yönetim, sorumluluk ve kalkınma birbiriyle yakından ilgili olan kavramlardır. Yönetim, eski deyimile "mesuliyettir". Bir başka ifade ile yönetmek, yalnız emretmek, hükmetmek ve sorumsuz olmak demek değil, yönetilenlerin her türlü ihtiyaçlarını karşılamak, sorumluluğunu üstlenmektir. Nitekim, "hakimiyet, mesuliyettir" denmiştir. Yönetime talip olmak, hizmete, sorumluluk yüklenmeye talip olmaktır. Bilindiği gibi, yönetimin temel unsuru insandır. İnsan ise, sorumluluk taşıyan, sorumluluk altına girebilen yeğane canlıdır. Zaten insanın diğer canlılardan üstün ve değerli kabul edilmesi, "sorumluluk" taşımasından dolayıdır. Sorumsuz insanların toplumda bir değer taşımadığı bilinen bir gerçektir. Kalkınma olayı da sorumluluk taşıyan yöneticilerin çabalarının bir sonucudur. Kalkınma bir anlamda, sorumluluk duygusuna sahip, bilgili, becerikli ve yetenekli ve nitelikli bir yönetici kadroya sahip olmaktır. Yönetim ve kalkınma üzerine yapılan karşılaştırmalı araştırmalar, ileri derecede kalkınmış ülkelerin aynı zamanda sorumluluk duygusu, yetenekli yönetici kadroya sahip olduklarını, geri kalmış ülkelerde ise bunun tam tersi bir durum olduğunu ortaya koymaktadır.

Sorumluluk taşımak aynı zamanda hür olmaktır. Nitekim batılı düşünülreden Erih Fromm'un "Sağlıklı Toplum" isimli kitabında belirttiğine göre, sorumlu olmak, sorumluluk taşımak aynı zamanda hür olmak, sağlıklı olmaktır. İnsanın hür, olması daha fazla sorumluluk taşıması demektir. Sorumsuz insan sağlıksız insandır. Sorumsuz insan hür değildir. Sorumluluk, bağımsızlığın bir ölçüsüdür. Sorumluluk taşıyan kimseler, güvenilir kişiler olmak durumundadır. Böyle kişilerin oluşan bir toplum da sağlıklı ve saygın bir toplumdur.

Sorumsuz ve itibarsız insanların mutlu olamayacakları gibi, böyle sorumsuz insanlardan oluşan bir toplumun ve yönetimin de sağlıklı olması düşünülemez. Hatta son zamanlarda yapılan bazı araştırmalar, sorumsuz, amaçsız ve duygusuz insanların, sorumluluk taşıyan ve bir amaç uğruna çaba sarfeden insanlara oranla daha fazla ruhsal hastalıklara yakalandığını göstermektedir. Demek oluyor ki, sorumluluk duygusuna sahip olmak, aynı zamanda sağlıklı olmanın bir gereğidir.

Günümüzde "yönetimde yetki devri de dahil, yönetime katılma, kâra katılma, yönetime ortak olma, birlikte yönetim, özyönetim gibi çeşitli katılımlı yönetim sistemlerinin bütün gayret ve çabaları, temelde personeli daha fazla sorumluluk sahibi yapmaktır. Bir başka ifade ile, sorumlulukları personele yaymak suretiyle uyumsuzlukları ve uyuşmaz-

lıkları ortadan kaldırmak, yabancılaşmayı yok etmek ve ekonomik gücü dengeli bir şekilde dağıtmaktır. Böylece daha adil bir sosyal adalet yolu ile insanları mutlu, işletmele-ri müreffeh kılmaktır"⁽¹⁾).

Yukarıda da değinildiği üzere, ekonomik kalkınma düzeyi ile yönetim ve özellikle kamu yönetimi arasında yakın bir ilişki vardır. Esasen, iyi bir kamu yönetimi, ekonomik kalkınmanın şartlarından biridir. Aynı zamanda ekonomik kalkınmanın düzeyi de yönetimin niteliğini etkilemektedir. Zayıf ve sorumsuz bir kamu yönetimi ekonomik kalkınmayı engeller. Yönetimin maliyetleri ekonomi için bir yükür.

Son zamanlarda karşılaştırmalı kamu yönetimi üzerine bir çok araştırma ve inceleme yapılmıştır. Bu araştırmalarda yönetim sistemlerinin kalkınmaya olan etkisi incelenmekte ve ileri ülkelerle geri kalmış ülkelerin durumları karşılaştırılmaktadır. Bir örnek olmak üzere burada ileri derecede kalkınmış bir ülke olan Japonya'nın başarı sebepleri ile geri kalmış olan Peru'nun geri kalış sebepleri irdelenmeye çalışılacaktır. Şüphesiz bu karşılaştırmalarda ülkemiz açısından alınacak dersler, yararlanılacak yönler vardır.

Peru'nun Geri Kalış Nedenleri Ve Yönetim

Peru, Pasifik kıyısında bağımsız bir Güney Amerika ülkesidir. Nüfus 15 milyon doluyunda olup bu nüfusun %70'den fazlası, Amerika Birleşik Devletlerinin şirketlerine ait olan madencilik (kurşun, çinko, bakır, antimuan, altın, gümüş) ve pamuk, şeker, kahve, kösele, tarım ve hayvancılık işleri ile uğraşmaktadır⁽²⁾.

Peru'da kamu yönetimi çok zayıftır. Zaten, geri kalışının temelinde yanlış ekonomik politikalar, kaynak israfı ve bunların üstünde zayıf kamu yönetimi yatmaktadır. Peru'da iyi eğitim görmüş olanlar, ülkede yönetimin yozlaşmış olmasında dolayı kamu yönetiminde görev almaktan çekinir ve daha çok özel sektörü tercih eder. Durum böyle olunca kamu hizmetini yürütenler eğitim bakımından zayıf, ahlaki bakımdan dejenere olmuş, düşük ücretli ve yozlaşmış bir kadrodur⁽³⁾.

Peru'da çeşitli etnik gruplar ve ırklar bir arada yaşamaktadır. Bu ırklar arasında zaman zaman anlaşmazlık ve gerginlikler ortaya çıkmaktadır. Nüfusun yaklaşık %15'ini oluşturan beyazlar, milli servetin yarısından fazlasını denetimleri altında tutmaktadırlar. Bunun sonucu olarak gelir dağılımı bozulmuş, hayat standartları düşmüş ve gerçek ücretler 1985-1988 yılları arasında yıllık ortalama olarak %10 oranında azalmıştır.

Peru'da yönetimin zayıf olmasından dolayı alınan kararlar gereği gibi uygulanamamaktadır. Çünkü, resmi siyasi sistemin çıkarmış olduğu kanunlar, düzenlemeler, polis faaliyetleri, adli kararlar hemen hemen anlamsızdır. Yönetimi elinde tutanlar her bir çalışma gününde 110 kadar yönetmlik ve karar çıkarırlar. Bunlar, mesleki uzmanlık ve demokratik tartışmadan geçmediklerinden istikrarsız, tutarsız ve plansız olup kısa bir süre sonra geçersiz hale gelirler.

1) Sacid Adalı, *Daha İyi Hizmet Görme Açısından Katılmalı Yönetim*, Kutay Yayını, İstanbul, 1986, s.61-63

2) *Dünya Ansiklopedisi, Büyük Ansiklopediler Serisi No: 3, 1st. s. 322*

3) Herbert H. Ierlin, "Form an LDC to an MDC: Lessons for American Public Administration", *Public Administration Review*, V. 50, Number 4, July-August 1990, 477-479

Resmî siyasi sistemin etkin olamayışı, Peru'da hızlı şehirleşmenin ortaya çıkardığı gayri resmi düzenlemelere sebep olmuştur. Konut yapımı, ticaret, kitle taşımacılığı ve diğer faaliyetler büyük ölçüde yürürlükteki meşru sistemin dışında yapılmaktadır. Bunun yanında, sıradan bir kimsenin rüşvetsiz ve zaman alıcı bürokratik engelleri aşmadan iş yaptırması hemen hemen imkânsızdır. Meselâ, bir araştırma enstitüsüne bir tescil yaptırabilmek için yaklaşık bir yıl beklemek ve 1200 dolar rüşvet vermek zorunda kalmıştır ki, bu para, aylık asgari ücretin 32 katıdır (4).

Peru'lular bu gayriresmiliğin, ciddiyetsizliğin bedelini ağır bir şekilde ödemektedir. İşletmeler denetimden kaçındıkları için küçük çapta çalışmak zorunda kalmakta, reklam yapamamakta, kredi ve teminata, reklam yapmamakta, kredi ve teminat alamamakta, mülkiyet hakkı kazanamamakta ve karşılıklı sözleşme ilişkilerine girişme hakları yoktur. Eğer arazilerini, ev ve ekipmanlarını kullanmazlarsa, yatırım teşvikleri önemli ölçüde düşürülür.

Japonya'nın Başarı Nedenleri

Zayıf, yozlaşmış ve hantal Peru yönetiminden güçlü, düzenli ve etkin olan Japon yönetimine geçerse de değişik bir manzara ile karşılaşırız:

Rüşvetçi ve yozlaşmış bir yönetim; Keyfilik; ferdiyetçilik; pasiflik ve boyun eğmenin aşırı iltifat görmesi; azınlıkların korkutulması ve uyuşmazlık baskısı; halkı saymama, haksız ve hileli ticaret Peru'nun temel karakteristiği haline gelmişken Japonya'da bunun tersi bir durum vardır. Japonya'nın ekonomik hayatında 2. Dünya savaşından sonra dikkate değer bir gelişme ve başarı gözlenmektedir. Buna rağmen bazı Avrupa ülkeleri ile karşılaştırıldığında beklenen hayat standardına ulaşamadığı, kentlerde barınma maliyetlerinin çok yüksek olduğu, altyapının yetersiz, yiyecek ve giyecek fiyatlarının oldukça pahalı ve vergilerin çok ağır olduğu söylenmektedir.

Japonya'da kişi başına düşen milli gelir dünyadan belki de en yüksek orandadır. Ancak, satınalma gücü itibariyle bu oranın dünyada en yüksek oranı temsil ettiği söylenemez. Vatandaşları açık bir manivela yokluğunda baskıya yöneltten şey, devlet değil, sistemdir (5).

Bu eleştirilere rağmen Japonya'nın idari sistemi gerek Amerika'luların, gerekse batılı ülkelerin hayranlığını kazanmıştır. Japonya'nın caddeleri, muhtemelen dünyanın en güvenli caddeleridir. Hapishanelerde çok az insan vardır. Uyuşturucu kullanımı çok nadirdir. Gıda ve ev sıkıntısı azdır. Hayat beklentisi ve kamu sağlığı göstergeleri çok gelişmiş ülkelerinki ile karşılaştırılabilir. İşsizlik sorunu yok gibidir. Okuma-yazma oranı itibariyle dünyada ilk sıralardadır. Japonya'nın eğitim dünyanın en iyi eğitim sistemi olmasa da denizaşırı ülkelerin en iyilerinden biri olarak ün kazanmıştır. Japonya'da en iyi eğitim görmüş kalifiye elemanlar kamu kesiminde görev almak için birbirleriyle yarışa girerler. Sözgelimi, her bir pozisyon için en az 40'tan fazla aday yarışa girer. Oysa, Peru'da bunun tam tersi bir durum vardır.

(4) Hernando de Soto, *The Other Path: The Invisible Revolution in the Third World*, N.York, Harper Row, 1989, P. 159

5) Karel van Wolferen, *The Enigma of Japanese Power: People and Politics in a Stateless Society*, N, York, Alfred A Knopf, 1989.

Hollanda'lı bir gatecei olan Karel van Wolferen, uzun süre Japonya'da kalmış ve Japon yönetiminin başarısının bütün sebeplerini ortay koyamamakla birlikte, bazı önemli gördüğü noktaları şöyle sıralamaktadır⁽⁶⁾:

1) Personelin Dikkatli ve Titiz Seçilmesi

Japonya'nın kamu sektörü nisbeten küçüktür. Her yüz kişiye 4.4 görevli düşmektedir. Oysa, İngiltere, Almanya ve Amerika'da durum farklıdır. Kamu personeli dikkatle ve adaletle seçilir. Tokyo Üniversitesi mezunlarına ve yöneticilerin erkek çocuklarına (kızlarına değil) öncelik ve avantaj tanınmasına rağmen personelin seçimine titizlik gösterilir ve adalete riayet edilir. Hukuk bölümü mezunları yönetimin üst seviyelerine çok çabuk yükselmelerine rağmen bütün bakanlıklarda idari personel ile teknik personel arasında bir güç dengesi oluşturulmaya çalışılmaktadır.

2) Sıkı Disiplin ve Örgütsel Bağlılık

Yönetimde şansa çok az yer bırakılarak, yönetimin her yönü dikkatlice araştırılır. Maliye Bakanlığı personeli çok disiplinli ve sıkı çalışan bir üne sahiptir. Çünkü Maliye Bakanlığı en önemli kararların alındığı bir yerdir. Bu bakanlığın personeli sıkı eğitim dönemlerinden geçer ve doktrine olmamış kimselerden meydana gelir. Bürokratlar nadiren bir bakanlıktan diğer bakanlığa giderken, bilgi ve görgülerini artırmak için sık sık bir bölüme geçerler. Böylece onlar, saygılı bakanlıklarını güçlü bir bağlılık ve fedakârlıkla güçlendirirler.

3) Ringi Sistemi

Planlama alt kademe memurların sorumluluğundadır. Üst kademedekiler bu planları bozabilmekle birlikte dikkate almazlık edemezler. Japon idari sisteminde iletişimin iki yoldan akışı yalnız bir yenilik isteğinden gelmemekte fakat aynı zamanda takım ruhu ve ferdi morali artırma kaygısından gelmektedir.

4) Üst Politikacılar ve Sanayicilerle yakın Bağlar

Emekli bürokratların parlamento, önemli banka ve şirketlere girmeleri yaygındır. İşadamları, politikacılar ve yöneticiler arasındaki bu bağlılıklar gerçekte karşılıklı destekten gerçek bir birliğe dönüşmektir. Bundan öte, Japonya'da partizanlıkla devlet yönetimi dengelenmiştir.

5) Kanun ve Hukuk Prosedülerinden Çok Uzlaşmanın kullanılması

Japonya'da nisbeten çok az avukat vardır. 1986 yılında bu ülkede 92994 kişiye bir avukat düşerken, Birleşik Amerika'da 360 kişiye bir avukat düşmektedir. Aslında Japon

6) Aynı eser, s.410

mahkemeleri çözümü yıllar alacak davalarla yüküldür. Ancak, davalar uzlaşma yoluyla çözümlenmeye çalışıldığından, böylece ülkedeki statükonun devamına yardım edilmektedir. Gerçekten uzlaşma süreci bu ülkede ilgi görmekte ve güvenilir anlaşmalara ulaşılmaktadır.

6) Büyük Birader ve Büyük Kızkardeşler (Abi ve Ablalar)

Bir Japon şehrinin her biriminde komşulara bilgi, yardım ve denetim hizmeti vermek üzere polis karakolları vardır. Polis dikkatli secilir, iyi eğitilir, iyi yönlendirilir ve saygınlık kazandırılır. Polis karakolundaki polisler tipik olarak bir yılda iki defa yörelerindeki bir aileyi ziyaret eder, dostça tavsiyelerde ve yardımda bulunur, fakat bazan de ikaz ve uyarılarda bulunurlar. Polis, yine caddeleri denetleyen büyük sayıda ev kadınılarından oluşan komşuluk örgütlerinin çalışmalarını da koordine ederler. Ev kadınları, 20 milyon üye ile 50'den fazla "milli kadınlar derneği"ne sahiptir.

7) Kamu Oyu

Japonya'da muhalefet partileri zayıftır. 1970'lerle 1980'ler arasındaki hava kirliliğine karşı olan grupların zaferleri mahalli politikacıların, yargı kuruluşlarının ve basınının bas-kı grupları oluşturarak resmi otoritelere isteklerini kabul ettirmesinin bir göstergesidir. Resmî kuruluşlar, genellikle halktan gelen ısrarlı baskılara cevap vermek zorunda kalmaktadırlar.

Karşılaştırmalı bir kamu yönetimi için ülkelerin örgütlerinin sürekliliği, yöneticilerin yetki ve davranışlarının ölçülülüğü, bürokrasinin yapısı, memurların eğitim düzeyleri gibi konulara bakmak gerekir. Yukarıda da görüldüğü gibi Peru'da yönetim görevini yürütenler, daha çok niteliksiz ve düşük bir eğitim sürecinden geçtikleri halde, Japonya'da yönetimi üstelenenler en ileri eğitim düzeyinden geçmişlerdir. Japonya'nın yönetiminin etkinliği sadece organizasyon ve idarî prosedürlerden değil, aynı zamanda siyasi ilişki ve sorumlulukların iyi düzenlenmesinden kaynaklanmaktadır. Gerek kamu gerekse özel sektör arasında karşılıklı saygı, sorumluluk ve otokontrol sistemi kurulmuştur. Yine mahalli yönetim ile merkezi yönetim arasında ölçülü bir sorumluluk ilişkisi kurulmuştur. Yetki kullanımı elastikidir. Karar verme yetkisi diktatörlüğe yer vermeksizin yaygınlaştırılmakta, kolaylaştırılmakta ve dikkatle denetlenmektedir.

Ülkelerin kalkınmasını önleyen nedenler arasında ilk sırayı kaynakların yetersizliğinden çok, mevcut kaynakları gereği gibi etkin kullanılabilecek sorumluluk duygusuna sahip bir yönetici kadronun olmayışı yatmaktadır. Nitekim, doğal kaynak bakımından dünyanın en şanssız ülkesi olan Japonya, nitelikli insangücü sayesinde dünyanın en ileri ülkeleri arasındadır. Bir ülkede yönetimin kalitesi, temel olarak o ülkenin yönetim kadrosu tarafından belirlenir. Bundan dolayı, kamu personelinin seçimi, eğitimi ve yetiştirilmesi hükümetlerin en önemli görevi olmalıdır⁽⁷⁾.

6) Aynı eser, s.410

7) M.Kriesberg, Public Administration in Developing Countries, The Brookings Institution, Washington, 1966,

Gelişmekte olan ülkelerde nitelikli yönetici sıkıntısı, temel sorundur. Ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi için kamu yönetimi, ülkenin genel kalkınma seviyesinin önünde olmalı, fakat hayatın gerçekleri ile ilgisiz olmamalıdır. Örgütlenme biçimleri, kalkınma yöntemleri ve teknikleri ülkenin değişik yöre ve sektörleri ile uyum içinde olmalı, ülke gerçeklerine ters düşmemelidir. Bilindiği gibi örgütler, amaçları gerçekleştirecek araçlar olup bizatihi amaç değildirler⁽⁸⁾. Örgütler, bir anlamda ülkede sosyo-ekonomik kalkınmanın sorumluluğunu paylaşmaya talip kuruluşlardır. Kalkınmış ülkeler kalkınmanın sorumluluğunu paylaşmış, kalkınmaya destek ve yardımcı olmuş kurumlara sahip olan ülkelerdir. Nitekim, Japonya'da bunun açık örneği görülmektedir.

Günümüzde sorumluluk taşıma genel bir arzudur. Çalışan kesimde herkes daha fazla sorumluluk yüklenmek istemekte, temel ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra bütün çabasını kalkınmada sorumluluk alma ve böylece kendi varlığını kabul ettirmeye çalışmaktadır. Yönetime katılma aslında sorumluluklara katılmadır.

Genel olarak sorumluluk toplumda bir kişinin bulunduğu yere ve işlevine göre temelden başlayıp artan oranlarda zirveye doğru tırmanır ve devlet başkanında en üst noktaya ulaşır. Bir başka deyimle bir ülkede devlet başkanı, aynı zamanda ülkenin baş sorumlusudur. Ancak ülkemizde yürürlükte olan anayasa devlet başkanının "sorumsuz" olmasını kabul etmiştir. Buna göre devlet başkanları görevleriyle ilgili eylem ve işlemlerinden ve bu arada kalkınmadan sorumlu değildir. Aslında yetki ve sorumluluğun dengeli olması sağlıklı bir yönetimin temel gereğidir.

Devlet otoritesini güvenle yaşatıp zulüm olmaktan koruyacak unsur "sorumluluk"tur. Sorumluluk taşımayanlar, haksızlık yapabilme yolunu kendileri için açık bulacaklardır. sorumluluk bilinci taşıyanlar, yaptıklarının bir gün hesabını verecekleri düşüncesiyle daha dikkatli hareket ederler. Devlet gemisini bir gün bile kullananlara, o günün akşamında hesaba çekilecekleri bir sorumluluk anlayışı aşılmanması bir zorunluluktur⁽⁹⁾.

Demokrasi, siyasi piyangodan şans vasıtasıyla faydalanma rejimi değildir. Bilakis demokrasi bir sorumluluk rejimidir. Demokrasilerde halk, yöneticilerden hesap sorabilmekte ve yöneticiler de hesap verme zorunda kalmaktadır. Zaten demokrasinin fazileti de buradan gelmektedir. Demokrasinin amacı, halkın iradesini hükümdar yapmaktır. Sorumluluk bilincine sahip yöneticilerden oluşan bir yönetimde, sayıları gittikçe artan denetim kurum ve elemanlarına gerek kalmayacaktır. Yeter ki yönetici makamından bulunanlar, yaptıklarının er geç hesabını vereceklerinin bilincinde olsunlar. Ancak, kalkınmada sorumluluk yalnız devlet yöneticilerinin değil, işçisi, köylüsü ve esnafı ile tüm ülke vatandaşlarının temel vicdani duygusu olmalıdır.

Türkiye gibi kazma vurulan her yerden petrolün fışkırmadığı bir ülkede, kalkınmanın temel şartlarından biri, vergilerin aksatılmadan ödenmesidir. Bunun için ikide bir vergi yasalarını değiştirmek yerine, eğitime, vergi ve mali polis teşkilatına önem vermek ve daha etkin hale getirmek şarttır. Kısaca, kalkınma, sorumluluk ve yönetim birbiriyle atbaşı giden kavramlar olup bir mozaik oluşturular. Sağlıklı bir toplum için vatandaşların ve yöneticilerin sorumluluk bilinci içinde olmaları temel şarttır.

8) Aynı eser, s.18

9) Nurettin Topcu, Devlet ve Demokrasi, Hareket Yayınları, İstanbul, s.42-43.

TÜRKİYE'DE KÖYDEN ŞEHRE GÖÇ VE ŞEHİR YAPISINDA ORTAYA ÇIKAN BAZI DEĞİŞMELER

Dr. Kemâl GÖRMEZ (*)

I. Köy-Şehir Farklılığı

Köy ve şehirler pek çok bakımdan birbirinden farklılıklar arzeden yerleşim yerleri ve farklı özellikleri olan cemiyet tipleridir. Nüfusla ilgili fark bunların başında gelir. Nüfus belirli bir sayının altında bulunan yerleşim merkezlerine köy ve bunun üzerinde nüfusa sahip yerleşim merkezlerine şehir deniliyor.

Köy Kanunu'nun 1. maddesi'nde nüfusu iki binden aşağı "yurlara" köy denilmektedir. İki bin ile yirmi bin arasındaki yerlere, kasaba ve daha çok nüfuslu yerleşim yerlerine ise şehir denilmektedir⁽¹⁾.

Bu konuda başka bir ayırım ise insan topluluklarını "folk" ve "şehir" şeklinde ayıran Robert Redfield'in ayırımıdır. Redfield'e göre "Folk toplumları, küçük, kendi içine kapalı, kendi kendine yeten, izole, okur-yazar olmayan, homojen topluluklardır. Bu toplumlarda kuvvetli bir grup dayanışması hissi hakimdir. Bunun tersi ise şehir toplumdur"⁽²⁾.

Tönnies ise, insan topluluklarını "cemaat" ve "cemiyet" olmak üzere ikiye ayırmıştır. Cemaatler, ırk, etnik köken ve kültür bakımından farklılaşmış fertlerden meydana gelen ve fertler arasındaki şahsî, sıcak, samimi ve içli bağlantılar üzerine kurulmuş olan homojen ve mahrem topluluklardır. Cemiyetler ise, ırk, etnik menşee, sosyo-ekonomik statü ve kültür sistemleri bakımından farklılaşmış geniş ve heterojen topluluklardır. Köy cemaat, şehir ise cemiyet olarak nitelendirilebilir⁽³⁾. Meseleyi biraz daha açarak, köy ve şehrin özelliklerini çeşitli açılardan inceleyebiliriz.

A. Köyde Hayat Tarzı

Köyün özelliklerini iki farklı açıdan inceleyebiliriz. Bunlardan birincisi, köyün fizikî ve mekansal yapısı, ikincisi, köyün sosyo-kültürel yapısı. Fizikî ve mekansal yapıda, köyün nüfus yapısı, yerleşim şekli ve mesken yapısı üzerinde durulacaktır.

Köyün sosyo-kültürel yapısı başlığı altında ise köyde gelenek görenek ve alışkanlıklar, davranışlar, köyde müesseseler ile köylünün işi ve meşguliyet alanları incelenebilir.

1. Köyün Fizikî ve Mekan Yapısı

a) Demografik Yapı

Köy Kanunu'nun 1. Maddesi'ne göre, nüfusu iki binden aşağı yerleşim merkezlerine köy denildiğini belirtmiştik. Ancak Devlet Planlama Teşkilatı, bu kıstası kullanmayarak

(*) G.Ü.İ.İ. B.F. Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi.

nüfusu 20 binden büyük yerleşim merkezlerine şehir demektir. Bu rakamı kıstas alırsak Türkiye nüfusunun 1984 yılı itibariyle %48'i şehir olmayan yerleşme merkezlerinde yaşamaktadırlar⁽⁴⁾. 1990'da nüfusun yarısından fazlası şehirlerde yaşamaktadır. Yurdumuzda kırsal nüfusun, toplam şehir nüfusuna oranı şehirleşme sebebiyle gittikçe azalmaktadır. 1955 yılında %71.2 olan bu oran 1965 yılında %65.3'e, 1984 yılında %48'e düşmüştür. Köy İşleri Bakanlığı Köy Envanter Etüdüleri sonuçlarına göre, ülkemizde, 70.409 yerleşim birimi bulunmaktadır. Köy İşleri Bakanlığı YSE Genel Müdürlüğü'nce il ölçeğinde hazırlanan "Yerleşim Üniteleri Klavuzlarına" göre bunların sayısı 80.164'tür. Bunların yarısından çoğu üç-beş ailenin biraraya gelerek yeni yerleşmeler kurmasından meydana gelmiştir. Öte yandan merkez köyler seçimi için illerden istenen yerleşim birimlerinin sayısı 45.774'dir. Köy muhtarlıkları sayısı ise 35 bin civarındadır⁽⁵⁾.

Köye yerleşmenin en büyük sebebi o köyde doğup büyümedir. Ancak köy nüfusunun küçük bir kısmı sonradan köye gelenlerden oluşmaktadır. Yani, köyde nüfus hareketleri dışı yöneliktir. Dolayısıyla, köy nüfusunda genellikle azalış kaydedilmektedir.

Kastamonu iline bağlı Araç ilçesinin Aşağıoba ve Yukarıoba köylerinde yapılan bir araştırmada, bu köylerde 1950 yılında 270 (Aşağıoba) ve 328 (Yukarıoba) olan nüfus 1974 yılında 204 ve 223'e düşmüştür. Nüfusun azalış sebebi araştırıldığında, bunun büyük şehire göç olduğu anlaşılmıştır⁽⁶⁾.

Nüfus azalmasında, yapılan analizde erkek sayısının kadına nazaran daha hızlı bir şekilde olduğu görülmektedir⁽⁷⁾. Akkaya'nın bu araştırması başka araştırmacılar tarafından da doğrulanmaktadır⁽⁸⁾.

Türkiye nüfusunun başka bir özelliği ise doğurganlık oranının fazla oluşudur. Eserpak, Erzurum'un iki köyünde yaptığı araştırmada köylerde 0-12 yaş grubunun köy nüfusunun en kalabalık kesimi olduğunu ve 41 ve daha yaşlı nüfusta ani bir düşüş olduğunu ortaya koymaktadır⁽¹⁰⁾.

Köyde yaşayan nüfusun büyük bir çoğunluğu da evli nüfustur. Evlilik yaşı çok düşük olduğu gibi zaman zaman da çok evliliğe rastlanmaktadır. Evlenme yaşının altında evlenenler de oldukça yüksek orandadır. Bu oran kızlarda daha yüksek olup yarıyı geçmektedir⁽¹¹⁾.

b) Yerleşme Biçimi

Köy Kanunu'nun 2. maddesi "camî, ortak, mektep, yaylak, baltalık gibi ortak malları bulunan ve toplu ve dağınık evlerde oturan insanların bağ, bahçe ve tarlaları ile" bir köy teşkil ettiklerini belirtmektedir⁽¹²⁾.

Türkiye'de muhtarlık olan köylerin %19'u ovada, %11'i vadiide, %23'ü eteklerde kurulmuştur. Sırt ve yamaçta kurulmuş muhtarlık sayısı %45'tir. Muhtarlıklar genellikle idarî merkezlere uzaktır. Birçoğu tabii afetlere uğramış ve uğramaktadırlar⁽¹³⁾. Bu bölgelerin çoğuna yerleşme özellikleri dolayısıyla kamu hizmeti götürülümekte zorluk çekilmektedir. Çoğu elverişsiz dağlık bölgelere kurulan köylerde toprak darlığı bulunmakta ve ürünler de değerlendirilememektedir.

Köyler kuruldukları merkezlere toplu veya dağınık olarak yerleşmektedirler.

Dağınık yerleşmelerde, işlerine gidip gelme külfetinden kurtulma, aile fertlerinin yanında çalışma, iktisadî elastikiyet, makina kullanma gibi faydalar sağlarken, sosyal temas imkânlarının sınırlılığı, transport masraflarının artışı, tesisat ve şebekelerin kurulması güçlüğü, amme masraflarının artışı gibi zararlı sonuçlar doğurmaktadır.

Toplu köy tipinde de, dağınık köy tipinin tersi durumlar sözkonusudur.

Ülkemizin tabiat ve coğrafi yapısı ile siyasî ve iktisadî yapısı toplu köy tiplerini zarfı kılmıştır ve köylerimizin büyük çoğunluğu bu tiptendir.

Dağınık yerleşme olan köylerde "geçim" ve "oturma" görevleri birlikte yürütüldüğü halde, toplu yerleşmelerde köy topluluğunun oturma yeri ile bu topluluğun geçimini sağlayan iktisadî faaliyet sahası ayrılır. Genellikle tek katlı ve birbirine uzak evlerden teşekkül eder. Camî, okul, mezarlık, harman yeri, çeşme, kuyu, mera, yaylak, kışlak, otlak, kuru, baltalık gibi beraberce kullanılan ortak mallar mevcuttur ⁽¹⁴⁾.

Çoğu zaman köy ortak malları etrafında yerleşilir. Cami, köy odası, çeşme, köylerin merkezinde bulunur. Ortak mallar, mesken ve hayvan beslemek için yapılan binalar dışında bakkal veya birkaç marangoz, demirci, semerci gibi ustaların kullandığı yapılar bulunur. Güçbilmez'in Yenimahalle ve Kayadibi, Akkayan'ın Aşağıoba ve Yukarıoba köylerinde, Eserpak'ın Erzurum köylerinde yaptığı araştırmalar yukarıdaki bulguları doğrulamaktadır ⁽¹⁵⁾.

Zikredilen araştırmalarda mesken ve ahırların çoğu zaman içiçe olduğu da belirtilmektedir. Evlerde genellikle tuvalet olmayıp, tuvalet için ya ahır, ya da evden beş veya on metre uzağa yapılmış kulübeler kullanılmaktadır.

c) Mesken

Mesken, bir insanın yatıp kaldığı, iş saatleri dışında uğraştığı, vakit geçirdiği veya tüzel kişiliği olan bir kuruluşun bulunduğu yerdir. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda mesken, "Kişilerin barınma ihtiyaçlarına cevap veren, toplum hayatının ekonomik ve sosyal yönden en önemli unsuru ve milli uygarlığın göstergesi" olarak belirtilmiştir.

Devlet Planlama Teşkilatı'nın yaptığı bir araştırmaya göre köylerin %55'inde on veya daha fazla mesken olduğu görülmektedir ⁽¹⁶⁾. Türkiye genelinde köy evlerinde bir veya iki oda bulunmaktadır. Üç veya daha fazla odalı evler yok denilecek kadar azdır. Oda başına düşen nüfus üçe yakındır. Ailelerin oturduğu meskenler dışında da bütün köylünün ortaklaşa kullandığı meskenler de bulunmaktadır. Köylerde kirada oturanların sayısı oldukça düşüktür. Kirada oturan ailelerin oranı nüfusu 5.000'den az olan yerlerde %2 civarındadır ⁽¹⁷⁾.

Köylünün, mesken yapımında %49,5'u taş, %22,3'ü kerpiç, %21,8'i kereste kullanmaktadır. Evlerin yapımında briket kullandığını söyleyenlerin sayısı %2,7 civarındadır. Köy evlerinin yarısında damların topraktan olduğu görülmüştür. Evlerin %55'i nin ayrı mutfağı yoktur ⁽¹⁸⁾.

Akkayan'ın Aşağıoba ve Yukarıoba köylerinde yaptığı araştırmada evlerde kullanılan ev eşyaları ile ilgili bulgulara da yer verilmektedir. Akkayan "Ev eşyaları sade ve az çeşitlidir. Evlerde misafirlerin kabul edildiği odalar muntazam şekilde döşeli yerlerdir ... lüks sayılabilecek, dikiş makinesi, radyo, teyp, pikap vb. gibi eşyalara da rastlanılmaktadır. Genellikle arzu edilmemekle beraber, yatak ve yorganlar da odanın bir kenarında üst üste yığılmış bir vaziyette bulunabilir." demektedir ⁽¹⁹⁾.

2) Köyün Sosyo-Kültürel Yapısı

Sosyo-kültürel yapı durağan ve sabit özellikler taşıyan oluşumlar değildir. Tarih içinde bütün toplumlar sosyo-kültürel değişmeye maruz kalmışlardır. Türkiye'de de köylerimiz değişim süreci içindedir. Özellikle 1950'li yıllardan itibaren, kitle iletişim araçlarındaki gelişmeler, teknolojinin yoğun kullanımı gibi faktörlerle köylerimiz bugün bir değişim süreci içine girmiştir. Ama bu değişim şehirlerimizdekinden daha az ve farklı boyutlardadır. Bu değişimi de dikkate alarak köylerimizdeki, gelenek, görenek ve adetleri, davranış ve alışkanlıkları, müesseseleri ve köylülerin iş ve meşguliyet alanları-

nı kaba hatlarıyla ortaya koyabiliriz.

Köy ve şehir yapısı hakkında; Ortaçağ'ın İslâm dünyası için İbn-i Haldun'un tesbitleri önemli bir yer tutar. Zimmerman ve Amerikan köy ve şehir sosyologlarına geniş ölçüde etkide bulunmuş olan İbn-i Haldun, köy ve şehir toplumları arasındaki farklılaşmayı dokuz noktada topluyordu. İbn-i Haldun'dan esinlenen Zimmerman da köy şehir farklılaşmasını dokuz noktada toplamıştır. Bunlar sırasıyla;

- Mesleki alanda farklılaşma,
- Çevreye yerleşme biçiminde farklılaşma,
- Toplum yapılarının büyüklüğünde farklılaşma,
- Nüfusun homojenliğine göre farklılaşma,
- Toplumsal hareketlilik açısından farklılaşma,
- Nüfus yoğunluğundaki farklılaşma,
- Göç yönünden görülen farklılaşma
- Toplumsal ilişkiler ve temas yönünden farklılaşmadır⁽²⁰⁾.

Konuyu Türkiye açısından incelersek:

a) Köyde Gelenek, Görenek ve Adetler

Köyler, toplum yapımız içerisinde mevcut kültürünü en fazla muhafaza eden kesimlerdir. Köylerde mevcut kültürü ve değerleri muhafaza eden ve yeni yetişen nesillere aktarmada önemli bir yeri olan ve toplumun temelini teşkil eden aile ile onun yanında köy cemaati vardır.

DPT'nin Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması, anne ve babaların çoğunun, çocuklarının ahlâklı, dürüst, temiz ve iyi insan olmasını, anne ve babaya saygılı olmalarını istediklerini ortaya koymaktadır⁽²¹⁾. Ancak bu gözlemler her zaman doğrulanmamaktadır.

Yine aynı araştırmada "köy topluluğun temel vasıflarından birinin köyün büyüklerine ve yaşlılarına saygılı olunması" gerektiği gibi bir anlayışı ortaya koymuştur. Bu saygıyı köyün örf ve adetleri sağlamaktadır.

Köy homojen bir cemaat olduğu için etnik bakımdan olduğu kadar, yapı ve fonksiyon bakımından da farklılaşmamıştır. Köy topluluğunda nesilden nesile geçen davranış ve alışkanlıklar, gelenek, görenek ve adetlere rastlanır.

Köy cemaati, birbirini takip eden nesiller arasında dahi bir neslin diğer nesli aynen taklit etmesine yol açacak kadar muhafazakar ve homojendir. Alışkanlıklar bir nesilden diğerine aktarılmakta, kültür hemen hemen aynen muhafaza edilmektedir⁽²²⁾.

b) Dini Hayat

Türkiye'de köyler, dini inançların en yaygın bir biçimde sürdüğü yerleşme merkezleridir.

Din sosyal kurumların en önemlilerinden biridir ve köy hayatının düzenlenmesinde, fertlerin ahlâkî yaşantısında önemli bir faktördür⁽²³⁾. Köyün sosyal kurallarından biri belki de en önemlisi dindir⁽²⁴⁾.

Din, Türk köylüsünün hayatında ve davranışlarının düzenlenmesinde hakim rol oynar. Genel olarak din duygusu ve buna göre düzenlenen hayat tarzı, köylerde şehirlere

göre daha yaygındır. Bu, dünyanın birçok ülkesi için de böyledir. Aynı şekilde, ülkemizde köyde camiye devam eden dindarların sayısı şehire nazaran yıldan yıla artmaktadır. Ancak son yıllarda yaşlılar, gençlere nazaran camiye devam etmekte ısrarlıdır. Yapılan araştırmalardan (1960-70) birçok bölgede halkın (aile reislerinin yüzde 25-50'si) önemli bir kesiminin sürekli ibadet ettiği anlaşılmıştır⁽²⁶⁾.

Güçbilmez, Kayadibi'nde yaptığı araştırmada, aile reislerinin %70.7'sinin, eşlerinin %75.5'inin düzenli olarak namaz kıldıklarını ortaya koymuştur⁽²⁷⁾. Cuma namazlarına iştirak oranı da bütün köylerimizde oldukça yüksektir. Ülkemizde bu konuda son yıllarda önemli değişimler olmasına rağmen Güçbilmez, "Kayadibi'nde Ramazanda hemen hemen herkes oruç tutmakta, Ramazan boyunca kahveler kapalı olmakta, aç olsalar da-hi, gündüzleri çay, kahve gibi içkileri satmamaktadır. Toplumsal baskı yüzünden kimse sokakta içki içmemektedir" demektedir⁽²⁸⁾. Ayrıca köy halkı arasında batıl itikatlar da yaygındır. Bu yaşlılar arasında gençlere, kadımlar arasında erkeklere oranlada daha fazladır. Halk çaresiz kaldığı dönemlerde ya tevekkül etmekte, ya da batıl itakatlara başvur-maktadır.

c) Köyde Aile:

Aile, ana, baba, çocuklar ve diğer yakın akrabalarından teşekkül eden sosyal bir müessesedir; ve toplumun temelini teşkil eder. aile biyolojik anlamda neslin devamını sağlama, kültürel anlamda ise örf, adet, gelenek ve görenekler gibi kültür değerlerini ye-ni nesle aktarma fonksiyonlarına sahiptir⁽²⁹⁾.

Aile genişliği itibariyle iki gruba ayrılabilir. Birincisi, anne, baba, çocuklardan ve akrabalarından meydana gelen geniş aile. İkincisi sadece, ana, baba ve evlenmemiş çocuklardan meydana gelen çekirdek ailedir. Köylerimizde geniş aile grubu hakimdir. Ailede fert sayısı yüksektir⁽³⁰⁾. Ayrıca çocuk sayısı da yüksektir.

Köylerimizde evlenme yaşı ortalama 18'dir. Kızlar için bu yaş ortalaması biraz daha düşük olup, genelde tek evlilik hakimdir. Çocuklar evden ayrılmazlar. Evlendikten sonra da mesken baba evidir.

Erkekler evde otoriteyi temsil eder. Erkek çocuk için dahi otorite babadır. Erkek çocuk aile için önemlidir. Anne ve baba erkek çocuklarının olmasını ister⁽³¹⁾. Değişme sürecinde, köylerimizde son yıllarda baba oğul çatışmasına rastlanmaktadır. Erkek çocukların ilk gençlik yıllarında "haylazlık", sonra evlenme ve ayrı ev açma çabaları nihayet ergenlik çağında bir işe tek başına sahip olma istekleri baba oğul çatışmasını getirmektedir⁽³²⁾.

Aile köyde kendine yeten bir müessesedir. Çok çocukluluk ailenin bu yapısından doğmaktadır. Geçimlik düzeydeki aile işletmelerinde başlıca üretim ögesi insan gücüdür. Üretimi arttırmanın yolu ise iş gücünü çoğaltmaktır⁽³³⁾. Yine erkek çocukların evlendikten sonra ailede kalmalarını sağlayan da budur. Bu yapı toprağın parçalanması amacını da gerçekleştirir. Ailenin temel üretim birimi olduğu geleneksel toplumlardaki gibi Osmanlı Toplumunda da geniş aile tipi yaygındır. Bu aile üç kuşağın bir arada yaşadığı ama yakın akraba ve kardeşlerin ailelerini de içine alan daha geniş birleşik bir topluluğun üyesidir. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nda, müslümanlar kadar gayri müslimler için de söz konusu idi. Çoğunlukla bir avlunun içindeki veya etrafındaki evlerde aynı ailenin üç kuşağına mensup haneler bir sosyo-ekonomik ünite olarak yaşarlardı.

Geniş ailenin bireyleri birlikte bir üretim birimi meydana getiriyorlardı. Bireyin güvencesi kan bağıyla ait olduğu gruptu. Bireyler aileleri için yaşarlardı⁽³⁴⁾. Bu yapı az çok Türk köylerinde bugün de mevcudiyetini korumaktadır.

Geniş ailede cinsiyete göre işbölümü vardır. Kadınlar; ev işleriyle, ekmek-yemek pi-

şirme, çamaşır, bulaşık ürünleri işleme ve çocukların bakımı, erkekleri ise; tarla işlelerinde çalışırlar⁽³⁵⁾. Kadınların zaman zaman erkeklere yardım ettiği de görülmektedir.

Köyde çocukların eğitimi ailenin görevidir. Kız çocukların ilk okuldan sonra okutulmaması eğilimi yüksektir. Geniş aile üyeleri çocukların eğitiminde "geleneksel fazilet yollarından" sapmalarını önleyen sosyal kontrolde, politik organizasyonda yardımlaşır- lar. Kuvvetli bir akraba sorumluluğu ve bağlılığı duygusu vardır; insan akrabaları ile paylaşır, işleyen bir aile başına sahip olduğu için, kendini emin ve kuvvetli görür. Fert, aile disiplinine teslim olur; çünkü karşılığını görür⁽³⁶⁾.

d) İş ve Mesgüliyet Alanları

Devlet Planlama Teşkilatı'nın Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırma- sı'na göre, Türk köylerinde çiftçilik %88,6 ile birinci mesgüliyettir. Bundan sonra pa- mukçuluk, tütüncülük, meyvecilik, ormancılık ve işçilik gelmektedir⁽³⁸⁾.

Köy sakinlerinin genellikle ziraatle uğraştıklarını Fındıkoğlu'da belirtiyor⁽³⁹⁾. Köy nüfusu çiftçiler ve buna ilâve olarak da çok az sayıda, usta, işçi, küçük esnaftan oluşur. Bazı köylerde çiftçiliğin yerini işçiliğin almaya başladığı görülmektedir. Güçbilmez, Yenimahalle ve Kayadibi köylerinde yaptığı araştırmada Kayadibi köyünde halkın %54.9'unun çiftçilik, %28'inin işçilik yaptığını, Yenimahalle'de ise %60'ının çiftçilik, %11.2'sinin işçilik yaptığını belirtmektedir⁽⁴⁰⁾.

Daha önce ailenin iktisadî bir birim olarak kendine yettiğini söylemiştik. İşler genel- likle aile fertlerinin işbirliği ile yapılır. İhtisaslaşma yoktur. Ancak ev işleri genellikle kadınlar tarafından bağ, bahçe işleri ve ev dışındaki işler ailenin erkekleri tarafından ya- pılır.

e) Köyde Sosyal Müesseseler, Dayanışma ve Sosyal Kontrol

Sosyal müesseseler sosyal hayatı tanzim eden unsurlardır. Sosyal müesseseler, top- lulukların kültürlerinin, tarihlerinin ve ihtiyaçlarının bir neticesi olarak vücut bulurlar ve sosyal hayatın devamında bir mekanizma rolü ifade ederler.⁽⁴¹⁾ Toplumlarda fert, bu müesseselerle ilişkilerle toplum içine girerek ihtiyaçlarını karşılayacaktır. Sosyal mües- seseler, toplumlar geliştikçe çoğalıp giriftleşir ve ilişkiler yeni yapıya göre şekil kazanır. Köylerimizde bulunan okul, okuma odası, Cami, kahve, köy odası, bu tiptendir. Ayrıca bazı köylerde sağlık ocağı, dispanser, kütüphane, köy derneği gibi yeni müesseselere de rastlanmaktadır. Köylü bu müesseselerin tamamını kullanmaktadır.

Küçük cemaatlerde belirli ve mahdut bir yer üzerinde devamlı surette birarada yaşa- mak üzere toplanmış fertler olması dolayısıyla birlik mevcuttur. Bu birlik homojendir ve muhafazakârdır. Bu bakımdan sosyo-kültürel miras nesilden nesile aktarılır⁽⁴²⁾.

Edwarda Shils, Tonnie, Cooley gibi sosyologların, toplumları sınıflamada "primary grup", "secondary (İkincil) grup" ayrımını yaptığını biliyoruz. Cooley, iki grup arasın- daki farkı izâh ederken, primary grupları sayıları az, fertler arasında daimi ve kişisel ilişkilerin yoğun, yüz-yüze temasların olduğu, fertler arasında "biz" bilinci ile grup ka- rarlarının hakim olduğu grup şeklinde belirtmiştir⁽⁴³⁾.

Çağımız şehir toplumları secondary grup toplumlardır. Primary grupların topluma, şehir toplumlarında daha çok büyük faydalar sağladığı görülmektedir. Özellikle doğan her çocuk, aile çevresinde ve cemaatin etkisi altında doğmaktadır. Bu grup kişiliğin be- şliğidir. Bunlar toplumda formel olmayan grublardır. Şehir toplumlarında da bu gruplara rastlanır.

Köylerimiz yüz yüze, samimi ilişkilerin hakim olduğu, henüz cemiyet haline geçmemiş topluluklar olduğu için, köylerde dayanışma duygusu çok yüksek olup, yüz yüze temaslara toplumun bir ahenk içinde devamını sağlarlar. Cenaze merasimleri, düğünler grup içinde ortaklaşa yürütülür. Grup dayanışması, bir taraftan fertler arasında bağlılık yaratırken diğer yandan toplumsal değişmeyi yavaşlatan ve toplumun değişen kesimleri ile cemaatler arasında kültürel açıdan ayırım yaratan bir durumdur.

"Köylerde hasta fakir ve düşkün kimseler daima yardım içindedirler. Fertler hiçbir zaman boşlukta kalmazlar. Komşuluk, mahalle dostluğu, akrabalık bağları grup üyelerini bu fedakârlıkları yapmaya iter." (44)

Köy toplumlarındaki bir takım benzerlikler fertlerin bir arada bulunmasını sağlar. Bazı mekanizmalar da bu cemaatleri kararlı ve istikrarlı bir hale getirirken durağan bir yapıyı da peşinden sürükler. Yani, bu toplumlar dengeli ama değişmeye kapalı toplumlar olurlar.

Köydeki kontrol mekanizmaları enformel (gayri resmi) olup toplumun gelenek, görenek ve adetlerinin ve kültürünün bir sonucu ve hayata yansımalarıdır. Bu toplumlardan geniş ve ataerkil aile yapısı içinde problemler baba-oğul sorumluluğu içinde çözülür. Ailedeki sıcak ve samimi ilişkiler toplumda da benzer niteliktedir. "Müslüman ülkelerde fitre, zekat, varlıkların fakirlere yardımını için yaratılan durumlar, ölümlerde, doğumlarda, düğünlerde fakirlere yardım gibi tutum ve davranışlar ve toplumun kesin kontrolü, problemleri olan ve bunalımlı kişilerin topluma kazandırılmasında yardım ediyordu." (45)

Köyde kamuoyu baskısı bütün gücüyle kural dışı davranışları engellemektedir. Köy topluluğu belirli davranış kurallarına göre hareket etmek zorundadır. Ama toplumsal değişme sürecinde bu toplulukların da etkilenmediğini söylemek imkânsızdır. Çağımızda kitle iletişim araçlarının gücü şüphesiz köyü ve köylüyü de etkilemektedir. Ayrıca köy, ekonomik bakımdan dışa (şehir toplumlarına) bağlıdır. Yine göçler ve göç edenlerin köyle ilişkilerini koparmamaları da köyün dışarı açılmasını sağlamakta ve değişimi hızlandırmaktadır.

B) Şehirde Hayat Tarzı

Tönnies, şehirleri, ırk, etnik menşee, sosyo-ekonomik statü ve kültürleri bakımından farklılaşmış, geniş ve heterojen topluluklar olarak tarif ederken, Max Weber, şehiri, "ticarî muamelelerin ön plana geçmesiyle birlikte bir bütün olarak cemiyetin, tahkim edilmiş bir yer, bir kale, bir pazar yeri, bir dereceye kadar olsun otonom bir hukuk düzeni, belli bir birlik, bir konfederasyon şekli, hiç değilse bir dereceye kadar bağımsız olma gibi özelliklere sahip olması gerekli bir yerleşim yeri" olarak tanımlamaktadır (46).

Ortaylı ise şehiri, "kendi kendine yetmeyen bir birimdir. Şehir çevre yerleşmelerin iktisadî faaliyetini denetleyen ona göre ihtisaslaşan, üretimde bulunan ve bunun sonucunda toplumsal ve idarî yönden de çevresi üzerinde denetimci bir görev yüklenen yerleşme merkezidir." şeklinde tanımlamaktadır (47).

Şehirin pek çok tanımını daha yapmak mümkündür. Biz kısaca genel özelliklerini saymak istersek şunları söyleyebiliriz:

Şehir, çeşitli etnik grupları, kültür ve meslek gruplarını ve sosyo-ekonomik sınıfları içine alan heterojen bir cemiyettir. Her biri ayrı bir kültüre ve inanç sistemine sahip olan ırk, etnik menşee, sosyal yapı ve fonksiyon bakımından birbirinden açıkça ayrılan fertlerden veya gruplardan meydana gelir (48).

Ancak hemen belirtmemiz gereken nokta, şehirlerin şehirleşme akımı sonucunda sürekli değişen yerleşim merkezleri olduğudur. Şehirleşme olayı dinamiklidir. Şehirler sürekli olarak köylerden ve küçük yerleşim merkezlerinden göç almaktadırlar. Bu noktada

yukarıda saydığımız özelliklerin bazılarının değişim göstereceğini belirtmek gerekir.

Konuya ülkemiz açısından bakacak olursak, "Türkiye hızlı şehirleşiyor. Şehirler artan nüfus baskısı altında kontrolden noksan biçimleniyor ... Değişen sosyal ve ekonomik yapı paralelinde şehirselleşen fonksiyonlarda yeni ilişki sistemleri kuruluyor. Mekanda artık yeni boyutlar ve yoğunluklar kazanan dinamik faktörler etkisinde yer seçiyorlar."⁽⁴⁹⁾

Türkiye'deki şehirlerin şehirleşme süreci içinde köyleştiğini bile söylemek mümkün. O halde hangi şehir veya hangi şehir kültürü temel alınacak şekilde sorular akla gelebilir.

Değişmeler ve göç sürecinde meydana gelen yeni oluşumları incelerken biz genel kabul görmüş şehir tariflerinde beliren özellikleri hareket noktası olarak alacağız.

1. Şehirin Fiziki ve Mekan Yapısı

a) Demografik Yapı

Bir yerleşim merkezine şehir denilebilmesi için dikkate alınan nüfus miktarı hakkında tam bir fikir birliği yoktur. Köy Kanunu'na göre iki binden fazla nüfusa sahip olan yerlere kasaba, 20 binden fazla olan yerlere şehir deniliyor. DPT şehir nüfus kriterini yirmi bin olarak alırken⁽⁵⁰⁾, Keleş, nüfusu on binden fazla olan yerleşim merkezlerine "şehir" diyor⁽⁵¹⁾. Kanımızca en uygun şehir nüfus kriteri de Devlet Planlama Teşkilatı'nın kriteridir. Buradan anlaşılacağı gibi şehirde kalabalık bir insan kitlesi yaşamaktadır.

Ülkemiz nüfusunun genç oluşu şehirlere de yansımaktadır. Şehirlerimizde genç nüfus sayısında ve oranında sürekli olarak artış kaydedilmektedir. Ayrıca kırsal bölgelerden gelenler çoğunlukla genç nüfus grubundadır. Göçedenlerin çoğunun da erkek olması şehirde erkek nüfusunun artmasına etki edilmektedir. Şehirde evlenme yaşı yüksektir ve çocuk oranı köye göre düşmektedir.

Şehir, büyük bir yerleşme birimi olması, fakat aynı zamanda daha sınırlı bir mekan parçası üzerinde daha çok sayıda insan grubunun kümelenmiş olması bakımından, başka bir deyişle nüfus yoğunluğu bakımından da köyden ayrılmaktadır⁽⁵²⁾.

b) Yerleşme Şekli

Şehir, bir yerleşim birimi olarak da köyden farklı nitelikler arz etmektedir. Tek ve hakim bir şehir tipolojisi olmamakla birlikte ortaya atılan şehir teorileri, şehrin köyden farklı bir yerleşim şekli olduğunu ortaya koymaktadır.

Ortaylı, Osmanlı şehirleri üzerinde yaptığı araştırmada Osmanlı şehirini şöyle tarif ediyor. Osmanlı şehirlerinin merkezinde bir mabet (cami), merkezi devlet ofisi (başkentte saray, eyalette sancakbeyi konağı) ve nihayet Avrupa şehirlerinde de bulunan lonca binası ve depo gibi bir bedesten vardır. Bu yapılar şehrin merkezinde büyük bir yer işgal ederler. Bu çekirdek bölgenin hemen etrafında bir çarşı vardır. Her sokağın bütün veya belli bir kısmı belli dalda çalışan esnaf tarafından işgal edilir. Samanpazarı, hayvanpazarı gibi yerler şehrin çevre kesimi veya varsa liman yanındadır. Bu iş bölgesinden sonra mesken bölgesi yer alır.

Osmanlı şehrinde mahalle sosyal sınıflaşmaya göre değil, etnik ve dini farklılığa göre şekillenmiştir. Yani müslim ile gayri müslim aynı mahallede oturmaz. Bu ayrım ırk farklılığı bakımından da vardır. Bazı yerde göçmen grupları ile şehir çingeneleri aynı yerde veya aynı mahallededir⁽⁵⁴⁾.

Şehir yapısını açıklamaya yönelik geleneksel teorilerden Orta Merkezli Çemberler teorisine göre şehir, orta merkezli iç içe çemberlerin birbirinden ayrıldığı fonksiyonel

bölgelerden oluşur. En içte bulunan çekirdek, merkezi iş ve ticaret bölgesidir. Bunu ortadan kalkmaya yüz tutmuş işyerlerinin istilâsına uğramış bir geçiş bölgesi, izler. Üçüncü çemberde işçilerin oturduğu mahalleler bulunur. Dördüncü bölge tek tek ailelerin oturduğu bölgedir⁽⁵⁵⁾. Burada görüldüğü gibi şehirleşme ile birlikte iş ve mesken tamamı ile birbirinden ayrılmıştır.

Dilimler teorisine göre ise, şehir çeşitli dilimlerden oluşur. Bu dilimler şehrin çeşitli fonksiyonlarının görülmesine ayrılmış sektörler niteliğindedir. Çağdaş yaklaşımlar da şehrin köyden yerleşim açısından çok farklı olduğunu ortaya koymaktadır.

Çağdaş şehirler, köy yerleşmelerinden farklı olarak uzun dönemli planlar doğrultusunda gelişmekte ve yetkililerce güzelleştirilmeye çalışılmaktadır. bu yüzden şehir alabildiğine ve gelişigüzel gelişen yerleşmelerine göre daha yaygındır. Kamu hizmetleri hem şehrin gelişmesini ve büyümesini kontrol edip, hem de şehirdeki demografik hareketleri kontrol altına almaya çalışmaktadır.

Ülkemizin düzensiz şehirleşmesi dolayısıyla, şehirlerimiz, kabul edilmiş şehir standartlarından farklı özellikler taşımaktadır.

Kırdan şehire göçün, büyük boyutlara ulaşması şehir nüfusunun büyük bir bölümünün göçmenlerden oluşması sonucu nüfus karmaşıklaşmış heterojenleşmiş ve köylü özellikler taşımaya başlamıştır⁽⁵⁶⁾. Gecekondu, ne şehir ne de köy diyebildiğimiz bir olgudur. Ankara nüfusunun ise %70'i gecekonduarda oturmaktadır⁽⁵⁷⁾.

c) Şehir Meskenlerinin Yapısı

Şehiri köyden ayıran önemli farklardan biri de meskenlerdir. Meskenlerin yapılış tarzı, kullanım tarzı, muhtevaları ve daha pek çok açıdan köy, şehir farklılığı görülmektedir.

Şehirle birlikte mesken-işyeri ayırımı ortaya çıkmıştır. Şehirde mesken sadece barınak olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla oturma-dinlenme-yatma gibi ihtiyaçları karşılayacak şekildedir. Şehir meskenlerinin tamamına yakınında mutfak, banyo ve tuvalet bulunmakta ve oturma odası, yatak odası ayırımı yapılmaktadır. Gelişmiş ülkelerde mesken her türlü konfora sahiptir.

Şehirlerde meskenler, ticaret ve işyerleri ayrı ayrı bölgelerde kurulmaktadır. Meskenler genellikle çok katlıdır. Yapımında modern teknoloji seçilmekte ve teknolojik gelişmelerden (ısıtma, aydınlatma vb.) yararlanılmaktadır.

Yurdumuzda nüfusun 10 binden fazla olan yerlerde 4,5 milyona yakın mesken olduğu tahmin edilmektedir. Bunlar içinde 1,5 milyona yakınının gecekondu olduğunu resmî istatistikler ortaya koymaktadır. Diğerleri resmî imar görmüş yapılardır. Şehir ailesinde barınma yoğunluğu daha düşüktür (2, 1). Öte yandan aile başına düşen oda sayısı ile anlatılan ortalama mesken büyüklüğü 2,6'dır. 1-3 odalı meskenlerin sayısı şehirlerde köylerden daha yüksektir⁽⁵⁸⁾.

Şehirlerde kiracı aile oranı da köylerden çok yüksektir. Nüfusu 5 binden az olan yerlerde kiracı aile oranı %2 iken, bütün Türkiye de %20, İstanbul, Ankara gibi şehirlerde %60'a ulaşmaktadır (1975 yılı itibarıyla). Öte yandan Ankara, İstanbul ve İzmir'de şehir nüfusunun sırasıyla %70, 50,50'sinin gecekonduarda yaşamakta oldukları da gözlenmektedir⁽⁵⁹⁾.

2. Şehirde Sosyo - Kültürel Yapı

a) Gelenek, Görenek ve Alışkanlıklar:

Şehir, çeşitli etnik grupları, kültür ve meslek grupları ve sosyo-ekonomik sınıfları

içine alan heterojen bir cemiyettir. Dolayısıyla şehirde her biri ayrı kültür ve inanç sistemine bağlı olan ırk, etnik menşee, sosyal yapı ve fonksiyon bakımından birbirinden açıkça ayrılan fertler veya gruplar vardır. Fertler artık yalnızca yaş ve cinsiyet özelliklerine göre değil, etnik gruplarına, sosyal sınıflara göre farklılaşmıştır⁽⁶⁰⁾.

Köyde ilişkiler, akrabalık, komşuluk ve aile grupları içinde geçmektedir. Herkes herkesi tanımaktadır. Şehirde ise ilişkiler, gayri şahsî, soğuk ve kısa sürelidir⁽⁶¹⁾. Max Weber, şehirlielerin küçük topluluklarda olduğu kadar komşularıyla yakın arkadaşlık kurmayacaklarına değinmiş, G.Simmel, daha ileri giderek "Şehirlielerin her karşılaştığı kişiyle duygusal ilişki kurması veya ona duygusal tepki göstermesi halinde iç yapısının zerrelere ayrılacağını, zihin bakımından korkunç bir çıkmaza gireceğini" ileri sürmektedir⁽⁶²⁾.

L.Wirth'de şehir ilişkilerinin kesintili olduğu ve şehirde sınırlı ilişkiler kurulduğunu belirtmektedir. Wirth, şehir toplumunda insanlararası bağların geçiciliğine de dikkat çekmektedir⁽⁶³⁾.

Şehirler geniş ve kozmopolit olduğu için insanlararası temaslar şahsiyetin her yönü ile değil, sadece ihtisaslaşmış roller olarak kalmaya meyillidir. "İşyeri evden farklıdır ... Her bir durumda insan farklı arkadaş gruplarına sahiptir. Satıcı ve alıcı, öğretmen ve öğrenci hatta komşular özel maksatlar için birbiri ile münasebette bulunurlar. Birbirleri ile hayatlarının bütün yönleri ile ilişki içinde değildirdir. Buna yeter zamanları da yoktur⁽⁶⁴⁾.

Şehirde insanlararası ilişkiyi para belirler. Şehirli mal ve hizmet alıp, gelir ve paraya dayalı oyunlar oynar. Para ilişkisi sosyal münasebetlerin temel belirleyicisi olur⁽⁶⁵⁾.

Cumhuriyet'ten önceki Türk şehirlerinde (gerçi Osmanlı şehirleri sanayi öncesi şehir niteliğindedir) birey farklı bir niteliğe sahiptir. "Geleneksel Türk şehirlerindeki mahalle, sınıf ve statü farklarının biçimlenmediği bir fizikî mekândır. Bir paşanın konağının karşısında "basit" evkaf katibinin aşî boyalı küçük evi, ilmiyye ricâlinden bir efendinin keşanesinin yanbaşı mahalle su yolcusunun kulübesi bulunur. Bu insanlar, aralarında etiket farklılığına rağmen muhatap olurlardı."⁽⁶⁶⁾

Fakat bu durum Türk şehirlerinde de sanayileşme sürecinde son yıllarda değişmeye başladı. Ferdiyeçilik yaygınlaştı, komşuluk manâsızlaştı; böyle bir ortamda ferdin kararları da büyük serbesti görülmeye başladı.

Büyük şehirlerin mesken şartları da geniş ölçüde komşuluk münasebetlerinin şekil almasına etki etmektedir. Sık sık ev değiştirmeler, değişmez ve sürekli komşuluk ilişkileri için uygun bir temel teşkil etmemektedir⁽⁶⁷⁾.

Köyde münasebetler akrabalık aile ve komşuluk grupları içerisinde geçerken, fertler yoğun bir dayanışma içinde olurlar. Bu fertlerde ait olma, birbirinin yardımına koşma gibi davranışların gelişmesini mümkün kılıyor.

Şehirde enformel kontrol işlemiyor. Dolayısıyla şehir cemaati fertlerin küçük grup davranışlarının farkında değildir. Kimsenin özel hayatı kimseyi ilgilendirmez⁽⁶⁸⁾. Örf ve adetler gevşemeye başlar. Ayrılıklar kuşaklar arasında gittikçe artar. Baba bir başka klübün, anne bir başka partinin veya klübün, oğul ve kız ise bir başka parti veya klübün üyesi olabilir⁽⁶⁹⁾.

Genelde şehirlerde köy cematinde olduğu gibi belli değerler ve normaler sistemi yoktur. Birbiriyle çatışan çeşitli değerler ve ferdin belirli bir seçme yapmasına imkân verecek farklı davranış normları bulunmaktadır.

Ferdin ve sosyal grupların davranışları formel ve rasyonel kanunlarla kontrol edilmektedir.

b) Şehirde Formel Müesseseler

Köyde, aile, okul ve yöreye göre değişen formel veya informal müesseselerin yerini şehirde, bürokratik teşkilatlar (hastane, okullar, belediye, polis, vergi dairesi) ile gönüllü kuruluşlar alırken, ailenin köydeki fonksiyonu da değişmektedir.

Şehirde aile küçülmüş, çekirdek aileye dönüşmüştür. Büyük şehirlerde hane halkı, anne, baba ve çocuklardır⁽⁷⁰⁾.

Büyük şehirde aile küçülürken işleri de şehir hayatına göre değişmektedir. Köyde aile aynı zamanda bir üretim birimi idi. Halbuki şehirde tarım dışı kesimlerde toplanan üretim faaliyetleri çok daha geniş kesimlerde toplanan üretim faaliyetleri çok daha geniş kesimde teşkilatlanarak ailenin çerçevesini aşmaktadır. Dolayısıyla hacim ve boyutca küçülen ailenin fonksiyonu da değişmektedir⁽⁷¹⁾.

Aile şehirde, çocukların yetişmesindeki hakimiyetini okul ve cemiyete bırakmıştır. Ve ferdin şahsiyetini etkileyen tek yapı olmaktan çıkıp fertlerin barınağı haline gelmiştir. Fertler iş ve faaliyetlerini evin dışında çeşitli kuruluşlarda sürdürmeye başlamışlardır. Kırdaki ailenin fonksiyonlarını yüklenen müesseseler şehirde büyük bir yer tutmaktadır.

Fert eğitimini bürokratik teşkilatlarda yapmakta, resmî bir kurum veya kuruluşta çalışmakta, hastalandığında hastaneye başvurmakta, ayrıca zaman zaman da polise, belediyeye vergi dairesine, postaneye gitmekte, yani sürekli ikincil ilişkilere girmektedir. Köyde aile, akraba ve komşuluğun verdiği güvenceyi, şehirde sendikalar, yardım dernekleri, kooperatifler veya hayır kurumlarında aramaya başlamakta ve bulmaktadır.

c) Şehirde İş ve Meşguliyetler

Köy ve şehirler sakinlerinin meşguliyet çeşitliliğine itibarıyla birbirlerinden farklıdır. Köy ziraî yapıya, şehir ticari ve sınaî yapıya sahiptir⁽⁷²⁾.

"Endüstriyel ve ticarî faaliyetler tarafından beslenen şehir nüfusu, binlerce farklı uzmanı içine alır. Amerikan Hükümeti meslek isimleri sözlüğü 20 binin üzerinde meslek adı sıralar. Bunların varlığı inşaat ustasını, alet yapımcısını, otomobil montaj işçisini, büro işçisini birleştiren ve böylece, otomobiller ve evler meydana getiren girift bir değişim sistemine dayanır"⁽⁷³⁾.

Bu çok sayıda uzmanlık isteyen işte uzmanlaşmış insanlar her birinin ne yapacağı önceden belirli bir biçimde çalışırlar, mal ve hizmet üretirler. Bu belki de şehrin en önemli özelliğidir⁽⁷⁴⁾.

Şehir hayatındaki bu uzmanlaşma ve işbölümü farklı ilişkiler sistemini de beraberinde getirmiştir. Şehir hayatındaki ilişkiler sıcak, samimi ve yüzyüze ilişkiler olmaktan çıkmıştır. İnsanların birbiriyle temasta bulunmaları, bütün şahsiyetleri yerine, uzmanların kendi meslekî rollerini oynamalarından ibaret bir takım temaslardır. İlişkilerin çerçevesi şayet mağazalardaki alışveriş ise soğukkanlı akılcılık ve şahsî menfaat ön plana gelecektir. Şayet büyük sanayi üzerine temellenen uzun vadeli bir teşebbüs ise ilişkilerin odak noktası o zaman planlama, kaynakların idaresi, pahalı teçhizat ve zamanın verimli kullanılışı konularında takınılan tavırlar en büyük önemi taşıyacaktır⁽⁷⁵⁾.

Bütün bu karmaşık ilişkiler, fertlerin belirli bir işbölümü ile ve kurulan formel organizasyonlar vasıtasıyla bir düzen içinde sağlanmaya çalışılır.

11. Şehire Göç ve Gelenekten Kopma

A. Köyden Şehire Göç ve Göçedenlerde Gölenebilen Değişmeler

Köy ve şehirin, hayat tarzları, gelenek ve görenekleri, kültürleri, işbölümü bakımından birbirinden farklıdır. Köyden şehire göçeden insanlar eski davranış ve alışkanlıklarını, örf ve adetlerini geldikleri yerde bırakmadıkları aşikârdır. Göç sırasında kültürleri de beraberinde gelmektedir. Şehir de sürekli değişim içindedir. Mevcut şehir kültürü zaman içinde yeni değişmelere büyük oranda etkide bulunmaya başlamıştır. Belirli çevrelerde asgarî de olsa şehirin kültür kodlarını kendi kültür kodları ile birleştirip yeni bir kültürel-çevre oluşturuyorlar.

Dünya ülkelerinde genelde (slumlar haricinde) şehire göçedenler şehirle bütünleşip eski alışkanlıklarını terk ediyorlar ve şehirle bütünleşiyorlar. Bu süreç az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için biraz farklı işliyor. Şehire göçedenlerin bazıları şehirle bütünleşirken, bazı kesimler şehirde ayrı gruplar oluşturuyorlar veya şehir kültürünü kendi kültürleri ile dejenere ediyorlar.

Ama her ikisinde de göçedenlerin davranışlarında değişmeler ortaya çıkıyor. "Şehirleşme akımı sonucunda, toplumsal değişimin insan davranışlarında ve ilişkilerinde, değer yargılarında, maddî ve manevî yaşam biçimlerinede değişmeler yaratması sürecine" şehirleşme demiştik. Ülkemizde göç ve şehirleşme birbirlerini bütünleyen olaylar değildir. Yani göç sonucu şehirleşme her zaman mümkün olmuyor ya da uzun bir zamanı gerektiriyor. Şehire göçedenler şehirle bütünleşmedikleri gibi, şehire intibakları da pek mümkün olmadığı için "intibaksızlık" çerçevesinde konuya yaklaşacağız. Hemen belirtmemiz gerekir ki, şehire göçedenlerin ilk durağı gecekondudur. Gecekondur, "kendisine ait olmayan yerde imâr mevzuatına aykırı, gayrî sıhhi ve gayrî fennî olarak alealece yapılmış yapı olarak" tarif edilebilir ⁽⁷⁶⁾.

Şehire göçte ilk durak gecekondur olduğu için göçle birlikte ortaya çıkan değişmeleri en iyi şekilde gözleyebileceğimiz yerleşim merkezleri bu bölgeler olmaktadır. Bu sebepten önemli ölçüde gecekondulardaki değişmeler üzerinde durmak istiyoruz.

1. Maddî Kültür Öğelerindeki Değişmeler

Şehire göçle birlikte, göçedenlerin şehirdeki gelirleri, çalıştıkları işler, yerleşim şekilleri ve barınakları konusunda değişmeler olduğu gözlenmektedir. Maddî kültür öğelerindeki değişmeler hem hızlı, hem de manevî değişmeler üzerinde etkili olduğu için öncelikle bu değişmeleri inceleyeceğiz.

a) İş Hayatı ve Gelirle İlgili Değişmeler

Köyden şehire göçedenler şehire gelişlerinde geçimlerini temin etmek için öncelikle bir iş bulmak zorundadırlar. Aile reisleri şehirdeki ilk işlerini kendi çabaları ile bulmak durumundadır. Yasa, Ankara gecekondur aileleri üzerindeki yaptığı araştırmada, gecekondur ailelerinin ayrı ayrı 170 çeşit işle uğraşmakta olduklarını ortaya çıkarmıştır ⁽⁷⁷⁾. Bu işleri sekiz ana grupta toplamak mümkündür. Bu gruplardan vasıflı işçi ve sanatçıların 54, düz işçilerin 12, Küçük-esnaf ve tüccarların 36, çiftçi ve hayvancılığın 4, memurların 48 çeşit ayrı işte çalıştıkları tesbit edilmiştir. Karpat da, İstanbul gecekondur bölgelerinde yaptığı araştırmada her biri 50 veya 60 ayrı işten oluşan 7 büyük iş grubu bulunduğunu belirtmiştir. Karpat'ın belirttiği iş gruplarının bazıları, inşaatçılık, şoförlük, hizmetçilik, pastacılık, çaycılık, bahçıvanlık, garsonluk, sütçülük, duvarcılık, fotoğrafçılık vb.'lerdir ⁽⁷⁸⁾. Karpat, ayrıca işçilerin çoğunun eğitimsiz olduğunu ancak cüz'î bir kısmının işi ile ilgili eğitim aldığını vurgulamıştır.

Şenyapılı ise bu bölgelerde çalışanların %55'inin ikinci bir iş değiştirdiğini ve meslek hareketliliğinin (mobility) yüksek olduğunu belirtmiştir⁽⁷⁹⁾.

Gecekondu ailelerinde ev kadınlarının oranının %90 civarında olduğu⁽⁸⁰⁾ ve şehirde kalış süresi arttıkça çalışmaya başlama oranının yükseldiği görülmektedir⁽⁸¹⁾.

Akkayan da Aşağıoba ve Yukarıoba köylerinden İstanbul'a göçle birlikte ailelerin ekonomik yapılarında köklü değişiklikler olduğunu, köyde ana ekonomik faaliyet ziraat, hayvancılık ve ormanda çalışma iken, şehirde işlerin farklılaştığını, çoğunluğun ücret karşılığı çalıştığını, şehirde herşeyin para ile alınmaya başladığını, aile ekonomisine katkıda bulunanların köye göre azaldığını belirtmiştir⁽⁸²⁾.

Şehire göçedenlerin gelirlerinde de artış görülmektedir. Şehirde uzunca bir süre kaldıktan sonra ailenin geliri gözle görülür bir biçimde artmaktadır⁽⁸³⁾. Buna rağmen, gecekonduların geliri şehirlilerin gelirinden düşüktür. Ancak köyde bırakıp geldikleri arkadaşları ve yakınlarının gelir düzeyleri ile karşılaştırılınca gözle görünür bir fazlalık olmaktadır⁽⁸⁴⁾.

Şehirde, ailede çalışan fertlerin az olduğunu söylemiştik. Ailenin çalışan fert sayısında azalmaya rağmen gelir düzeyinin arttığını vurgulamak istiyoruz. Köyde ana ekonomik güç, kaldırılan mahsül ve hayvan ürünleri, şehirde ise, bunun yerini doğrudan değişim sürecine giren para olduğu için gelir artışını bu da etkilemektedir⁽⁸⁵⁾.

Son olarak, şehirleşme sürecinde eski geleneksel yapıdan ayrıldığını belirtmek istiyoruz. Bunda kompleks teşkilatların gelişmesi önemli rol oynamaktadır. Ancak çarpık şehirleşme, Türkiye'nin büyük şehirlerinde farklı bir kesim de yaratmıştır. "İşportacı" olarak bilinen ve "lumpen meslekler" diye sınıflandırılan iş türleri şehirlerimizde çoğalmaktadır.

Kıray'ın yaptığı bir araştırmaya göre, İzmir'de "İhtisaslaşması ve teşkilatlanması hiç olmayan sayısını kimsenin bilmediği kadar işportacı vardır"⁽⁸⁶⁾.

Köylerden farklı olarak, İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük şehirlerimizde ayakkabı boyacılığı, simit satıcılığı, milli piyango bileti satıcılığı gibi yüzlerce görünmez iş türü ortaya çıkmıştır.

b) Meskenle İlgili Değişmeler

Şehire göçle birlikte göçedenlerin barınaklarında da değişmeler olmuştur⁽⁸⁷⁾.

Göçle birlikte evlerin ana yapı malzemelerinde değişme olmuş, kargir binalar şehir meskenlerinin özelliği olmuştur. Evlerin alanı küçülerek oda sayısı azalmış, oda başına düşen nüfus artmıştır. Evin kullanma amacı sadece ikâmetgâh olarak belirlenmiştir. Köy evlerinde bulunan mahsül depoları ahır gibi bölümler de girmiştir. Aydınlatma aracı olarak gaz lambası yerini elektiğe bırakmıştır. Meskenler çok katlı olmaya başlamış ve genellikle bahçe ortadan kalkmıştır⁽⁸⁸⁾. Köyde olmayan, kiracı ve ev sahipliği müessesesi ortaya çıkmıştır⁽⁸⁹⁾. Şehirde kalış süresi arttıkça mesken sahibi olan nüfus oranı artmaktadır. Ev eşyaları köyle karşılaştırılamayacak kadar da çoğalmıştır.

Gecekondu meskenlerinde bulunan halı, sandalye, koltuk, masa ve karyola gibi eşyalar daha çok göstermelik ve prestij eşyaları olarak bulunmaktadır. Bu eğilimin tersine şehir ailelerinde görülen minder, post, çul, ve hasır gibi döşeme eşyaları da temel görevlerini yitirmiş ve süs eşyaları haline gelmiştir. Bu durumlarıyla gecekondu aileleriyle, şehir aileleri birbirinden ayrılmakta, gecekondu ailesi daha çok köy ailesi, özellik ve alışkanlıklarını yaşatmaktadır⁽⁹⁰⁾.

2. Manevî Kültür Öğelerindeki Değişmeler

Şehire göçte maddî kültür öğelerinin yanında manevî kültür öğelerinde de değişme olmaktadır. Toplumdaki değişmeler ise aileden başlayarak yayılmaktadır. Ailedeki değişmeler diğer değişmelere de kaynaklık etmekte ve gelenek, görenek ve otorite kavramlarında ve anlayışında, insan ilişkilerinde değişmeler olmaktadır. Ayrıca yeni şehirli, şehirde kalış süresi arttıkça şehirdeki formel teşkilatları da yoğun bir şekilde kullanmaya başlamaktadır.

a) Ailedeki Değişmeler:

Şehire göçle birlikte ailede büyük değişiklikler gözlenmektedir. Ailedeki değişmeler de nüfus yapısındaki değişiklikler önemli bir etkindir. Akkayan, Aşağoba ve Yukarıoba köylerinden dışarıya göçedenler üzerinde yaptığı incelemede, genellikle genç nüfusun şehirlere göçtüğü sonucuna varmıştır. Ayrıca göçedenler içerisinde erkek ve öğrenim görmüş sonucuna varmıştır. Ayrıca göçedenler içerisinde erkek ve öğrenim görmüş olanların oranının fazla olduğuna dikkat çekmiştir⁽⁹¹⁾.

Şehire iş bulmak için gelen gençler kısa süre sonra eş ve çocuklarını da eski ailelerinden ayırarak getirmektedirler. Şehirde çekirdek aile olarak yaşamaktadırlar (92). Şehir toplumlarında geniş aile genelde dağılmıştır. Evlenme ve eş seçimi gençlerin kendi iradelerine göre yapılmaktadır. Genç kız ve erkekler evlilik öncesi anlaşarak karar vermektedirler. Aile ve çocuk sayısı da düşmeye başlamıştır.

Göçle birlikte ailenin fonksiyonları yeniden şekillenmektedir. Ailenin ekonomik birlik olmaktan çıkması, ücretli işte çalışmaya başlama gibi faktörler geniş aileden çekirdek aileye dönüşü zorlamaktadır. Meselâ İzmir'de çekirdek aile oranı %63,3 iken, klasik geniş aile %01'dir. İstanbul'da ise çekirdek aile %80 civarındadır⁽⁹³⁾. Buna karşılık Şahinkaya'ya göre Orta Anadolu'da geniş aile oranı %93,2 civarındadır.

Şehire göçte otorite kavramı ve anlayışında da değişmeler olmuştur. İlk olarak, kocanın otoritesi sürekli olarak işi için işyeri ve fabrikaya taşınması dolayısıyla sarsılmıştır⁽⁹⁴⁾. Ailenin eğitim ve koruma görevleri de evden uzaklaşmıştır.

b) Gelenek, Görenek, Örf ve Adetlerdeki Değişmeler

Göç sonucu, yeni şehirlinin eski alışkanlıklarını geleneklerini, göreneklerini örf ve adetlerini değiştiren iki sebep mevcuttur. Birinci sebep şehirin etkisidir. Hakim kültür olarak şehirin kültürü yeni gelenlere tesir etmektedir. İkinci sebep üretim biçimleri ve teknolojinin şehirleşme süreciyle bağımlı veya bağımsız, kendi kültürünü de beraberinde getirmesidir.

Göçün ilk yıllarında şehire gelen insanlar geleneksel aile değerlerine sıkı sıkıya bağlıdır. İlk yıllarda bu insanlar para kazanmak, köydeki ailesine para göndermek için şehirdedirler. Dolayısıyla geleneksel kesimlerle, özellikle akrabalarıyla ilişkileri devam eder⁽⁹⁵⁾.

Zaman geçtikçe şehire göçedenlerin akrabalık sorumluluklarında değişmeler olmaktadır. Şehirdeki ücretli iş ferdi bir faaliyet olması dolayısıyla ve akraba grubu üyelerinin birbirlerinden uzakta yaşamaları, köyle ilişkileri asgariye indirmektedir. Bu süreçte yalnızlaşan fert, yeni cemiyete (şehir toplumu) intibakın yollarını aramaktadır. Göçmen intibak için öncelikle maddî kültür öğelerini şehiri taklit ederek değiştirmeye başlar. İlk dönemlerde değişme sınırlıdır. Manevî kültür öğelerindeki değişmeler maddî kültür öğelerindeki değişmelerden daha uzun bir zaman sürecinde başlar. Buna gecekondulu kadınların kısa elbiselere karşı direnci örnek olarak gösterilebilir⁽⁹⁶⁾.

Manevi kültür öğelerindeki esas değişiklikler ise göçedenlerin ikinci kuşağında görülür⁽⁹⁷⁾.

Geleneksel kesimlerdeki yardımlaşma müessesinin şehire göç ile birlikte kaybolduğu veya bunun daha çok formal müesseseler aracılığı ile yürütüldüğü görülür⁽⁹⁸⁾.

"Köyden şehire göç etmiş kişilerde yardımlaşmanın daha çok köydekine benzer bir biçimde geleneksel şekilde olduğu ve şehirde kalış süresi uzadıkça yardımlaşmanın daha çok formal müesseseler vasıtasıyla gerçekleştiği" Kartal, tarafından da belirtilmektedir. Kartal, Çankırı köylerinde Ankara'ya göçedenler üzerinde yaptığı araştırmada şehirde kalış süresi 1-5 yıl olan deneklerin %61'inin herhangi bir problemle karşılaştığında akraba, arkadaş ve köylüleri ile yardımlaşmış söylemektedir. Buna karşılık şehirde kalış süresi 16 ve daha fazla yıl olan deneklerin yalnızca %30'unun akraba ve arkadaşları ile yardımlaşmış olduğunu vurgulamıştır⁽⁹⁹⁾.

Kır kökenli bu insanlar, şehirde kalış süresine paralel olarak belirli bir maddî refah düzeyine ulaştıkça eskiden ihmal edilen dinî görevlerini daha çok yerine getirildiği de görülür. Buna karşılık dinî görevlerinin tamamını uygulamayanların oranı da şehirde kalış süresi arttıkça artmaktadır⁽¹⁰⁰⁾.

Eski yaşayış ve ahlakla ilgili kabullerden "kadınların kısa etekle gezmesi haricindekiler (şehirde kalış süresi ne olursa olsun şehire göçeden erkeklerin %100'e varan bir oranı karşı çıkmaktadır) değişmektedir⁽¹⁰¹⁾. Köyde, "erkeğin iki adım gerisinde yürüyen kadın"ın resmî kurumlarda memur olarak çalışmasını isteyen erkek sayısı da artmaktadır.

Atalay da, Kırıkkale'de yaptığı araştırmada dinî hayat açısından şehirde iki grubun varlığını tesbit etmiştir. Bir uçta dine karşı ilgisiz kesim, diğer uçta ise dinî hayatın çok daha bilinçli bir şekilde yaşandığı kesim vardır. Atalay, "bürokrat, memur ve sanayi bürokrasisinde dinî tutumların zayıfladığını, alt sınıflarda ise dinî geleneksel olarak anlayın ve köylü davranışlar gösterenlerin çoğluğuna" dikkat çekmiştir⁽¹⁰²⁾.

Din anlayışı ve dinî hayat tarzı bakımından bu ikili yapı özellikle gecekondualarda kutuplaşmaya yol açmaktadır. Büyük şehirlerimizdeki mini etek ve çarşaf zıtlığı bunun en güzel örneğidir.

Gecekondualarda, özellikle de kadınlar arasında giyim kuşam tarzlarında, şa vardan, üçeteğe, bule-jeanden mini eteğe kadar geniş bir yelpazeye rastlanmaktadır. Gecekondu kadınları arasında köy motifli çorap ve elbise kullananlara rastlandığı gibi, daha pek çok yörenin mahallî giysisi ile şehir giysilerini karışık giyen kadınlara rastlanılır⁽¹⁰³⁾.

c) Resmî ve Özel Teşkilatları Kullanmaya Başlama:

Şehiri, köyden ayıran önemli bir faktörün şehirdeki, sosyal ve bürokratik teşkilatlar olduğunu belirtmiştik. Bu teşkilatları kullanma oranı da tabii olarak şehirde köyden daha yüksektir. Türkiye'de gecekondu vatandaş, bürokratik teşkilatları yeterince kullanmamaktadır⁽¹⁰⁴⁾.

Yasa, bir araştırmasında iş arayan gecekonduuların yalnızca birkaçının İş ve İşçi Bulma Kurumu'ndan faydalandığını ortaya koymuştur⁽¹⁰⁵⁾.

"Sosyal Değişme sonucunda gelişen topluluklar daha çok sayıda sosyal teşekkül kurmakta ve kurulu teşkilatlara iştirak daha yüksek nisbette olmaktadır. İptidaî topluluklarda, homojen, statik bir dışı kapalı kültüre sahip sosyal bünye dolayısıyla fertten önce varolan topluluk ferdî çevreler ve kendi çevresini sosyal değerlerine intibak ettirir. Bu durumda ferdin kendi iradesini kullanması söz konusu olmaz. İptidaî topluluklarda fertlerarası bir intibak düşünülebilirse de fiilî olarak ve mekanik bir şekilde ortaya çıkar.

Bu bakımdan bir gelişme prosesi olarak ele aldığımız sosyal değişme, fertlerin çevrelerini bozan, farklılaştıran bir karakter taşıyor... Grift bir karakter taşıyan cemiyet hayatına fertler çeşitli teşekküllerle katılmakta, endişeli ve kuvvetli baskılara karşı güç kazanmaktadır" (106).

Erkal, Adapazarı'nın şehirleşmesi ile ilgili gözlemlerinde "Sosyal teşekküller, bilhassa Adapazarı gibi hızlı bir sanayileşmeye sahne olan bir vilayetimizde, Şehirleşme-sanayileşme vetiresi içerisinde, şehirleşme hızına paralel olarak artmaktadır. Sosyal teşekküller, sosyal ve kültürel gelişmenin bir belirtisi olarak, mahallî meselelerin çözümüne de eğiliyorlar (107) demektedir.

"Kısa zamanda gelişen ve şehirleşen bir bölgenin, kısa zamanda ortaya çıkan bu bünye değişikliğinin bazı sosyal, kültürel, iktisadî meseleleri de beraberinde getireceği gözönünde tutulacak olursa bu meselenin hallinde devlet hizmetlerinin ve devlet müesseselerinin dışında belde halkına da bazı vazifeler düştüğü bir gerçektir. İşte bu kısa zamanda ortaya çıkan şehirleşme-sanayileşme vetiresi içinde, halkın mahallî meselelerinin halledilmesi için iştirak edecekleri kuruluşlar olarak sosyal teşekküller önem taşıyor" (108).

"Sosyal Değişme sonunda fertlerin ve grupların daha çok sayıda sosyal teşekkül kuralmaları mümkündür" demektedir (109).

Erkal'ın şehirleşme ile birlikte sosyal teşekküllerin arttı görüşüne ilâveten, Şenyapılı uzmanlaşmış bazı teşkilatların az kullanılmasına karşılık, özellikle tüketim pazarına katılma sağlayan teşkilatların şehirleşme sürecinde yoğun kullanıldığını belirtmektedir. Şenyapılı, araştırmasında, noter ve mahkeme gibi hizmetlerin çok kullanılmasına karşılık, avukatların az kullanıldığını fakat muayenehane ve taksitle alışveriş yapan mağazaların kullanım oranının çok yükseldiğini belirtmektedir (110).

B. Göç ve İntibak

1. Göçedenlerin Şehir Hayatına İntibakı

Bütün araştırmalar, şehire göç sonucunda göçedenlerin geleneklerinden koptuğunu ortaya koymaktadır. Yeni şehire göçeden insanlar şehirde artık köylü değildir. Toplumsal değişme sürecinde bu insanlar ya şehirle bütünleşmekte yani şehirli olmakta, veya şehire intibak etmekte tam şehirli olmasa bile, şehire uygun davranışlar göstermektedir. Ama şehir kültürünü kendi kültürleri lehine değiştiren ya da yeni bir kültür oluşturan insanlar da vardır. Bu noktada bütünleşme (integration) ve intibak kavramlarını birbirinden ayırmak gerekir kanaatindeyiz.

Bütünleşme, bir toplulukta mevcut müesseselerin, normların, menfaat birliklerinin, küçük cemaatlerin ve genellikle hakim olan tutumların işleyen bir bütün teşkil edecek şekilde birbirlerini tamamlama durumudur (111). Şehirle bütünleşme ise, şehir nüfusunun kendi içinde organik ilişkileri ve bir şehir kültürünün doğması olarak ifade edilebilir (112).

Şehire "intibak" ise, göçedenlerin, şehirle bütünleşmeleri değil, şehirle bir ilişki kuracak kadar uzlaşma içinde bulunmalarıdır (113).

Bütünleşme, ülkemiz şehirlerinde daha yıllarca ulaşılamayacak bir olaydır. Gelişmiş ülke şehirlerinde bile bütünleşme problemleri yoğun bir biçimde görülmektedir. Bu safhada şehire göç sürecinde üç oluşumla karşılaşabiliriz. Bunlardan birincisi, entegrasyon, yani bütünleşme, ikincisi göçedenlerin şehir kültürünü köyleştirmesi üçüncüsü göçedenlerin şehire intibakıdır.

a) Şehirle Entegrasyon -Bütünleşme-

Entegrasyonu, "bir toplulukta, mevcut müesseselerin ve normların küçük cemaatlerin, menfaat birliklerinin ve genellikle hakim olan tutumların, işleyen bir bütün teşkil edecek şekilde birbirlerini tamamlama durumudur" şeklinde tarif etmiştik. Sosyal entegrasyon ise, bir cemiyette maddî ve manevî kültür unsurlarının bir araya gelerek bir manâ ifade edecek ve işleyen bir bütün oluşturacak tarzda birbirlerini tamamlamasıdır, şeklinde tarif edilebilir ⁽¹¹⁴⁾.

Bütün dünyada, geç sanayileşmiş toplumlarda, şehire göçün başlamasıyla birlikte şehirlerin çevresini saran yoksul gruplar, şehirde iş bulamama veya yeterli gelir elde edememe, şehir kültürüne yabancılaşma gibi problemlerle karşılaşmaktadırlar. Sosyoloji literatüründe bu toplumların gözlenmesinde iki yorum ortaya çıkmıştır. Birincisi 1968-71 yılları arasında Latin Amerika şehirlerinde yerleşmiş göçmenlerin toplum hayatına katılmayıp "marjinal" kalmalarıyla ilgili olup, göçedenlerin geleneksel tutumları genel eğitim, sağlık gibi hizmetlere ulaşmalarını önüyor, tüketimlerini yeterli standarda ulaştırmalarına mani oluyor şeklindedir ⁽¹¹⁵⁾.

İkinci bir görüş, yine, 1960'larda Oscar Levis'in şehir fakirlerinin hayatlarını inceleyerek ileri sürdüğü, "fakirlik kültürü" analizidir. Levis, bu durumun kırdan göçedenlerle hızlı büyüyen az gelişmiş toplum şehirlerinde, modern sektörlerde, yeterli istihdam olmadığı zamanlarda ortaya çıktığını söylüyor. Bu durumun insanlarda bunalımlı, fatalist (kaderci) bir tutum geliştirdiğini ve sadece o dakikayı yaşamayı öğrettiğini vurgulayan Levis, fakirlerin yaşamlarını sürdürmek için gerekli psikolojik desteği bulamadıklarını söylemektedir.

Her iki halde de bütünleşmenin olmadığı sonucu ortaya çıkıyor. Ülkemizde bu süreç yukarıdaki iki yorum gibi cereyan etmemekle birlikte şehirle bütünleşme mümkün olmamaktadır. Murdock'a göre zaten kültürde tam bir (integration) denge başarılabilir. Yeniliğin diğer kültür elemanlarını tamamlamaları zaman ister. Böylece zamanla diğer yenilikler kaybolur ve yeni entegrasyon süreci başlar ⁽¹¹⁶⁾.

Türkiye'de şehire göçedenler, göçün ilk yıllarında kendilerini sürekli olarak köyle kıyaslamaktadırlar. Gelir düzeyleri de köye göre daha iyidir. Gerek inançları gerekse çeşitli sebeplerle bir gün başarılı olabileceklerine inanmaktadırlar. Ayrıca şehirlerimizdeki akrabalık gruplaşmaları da fatalist tutumları önlemektedir. Atalay Kırıkkale incelemesinde, Kırıkkale'den nüfusun çok renkililik gösterdiğini "adetâ bir insan yığınının bir araya toplanmış" olduğunu, gönüden kümeleşmelerin akraba ve hemşeri kümeleşmeleri olduğunu vurguluyor. Hemşeri grupları işyerlerinde ve "hemşeri kahveleri"nde devam ediyor. Zaman zaman hemşerilik resmî teşkilat şeklini alıyor. Kırıkkale'de bu tür 24 dernek tesbit edilmiştir. Bu grupların ve derneklerin çalışmaları sendikalara, siyasî partilere uzanmakta ve her kesimde etkinlik kurmaya çalışmaktadırlar ⁽¹¹⁷⁾.

Bu yapılaşma şehirle bütünleşmeyi engellerken, bütünleşme sonucu olabilecek problemleri de hafifletecek bir sonuç doğurmaktadır.

b) Şehire İntibak

Erich Fromm, intibakı statik ve dinamik olarak ikiye ayırıyor. Statik intibakı "mevcut kalıplara, yalnızca yeni bir alışkanlık edinerek ve karakter yapısının bütününe bozumsuz uyum", dinamik intibakı ise, "babasından korktuğu için başka türlü hareket etme imkânına sahip olmayan bir çocuğun sert ve ürkütücü babasının emirlerine itaat ettiği ve iyi bir çocuk olduğu zamanki intibakı" şeklinde ifade ediyor ⁽¹¹⁸⁾.

Ülkemizde kısa bir sürede şehirle bütünleşmenin mümkün olmadığını belirttik. Bütünleşme mümkün olmamasına rağmen şehire intibakın daha kısa sürede gerçekleşmesi mümkündür. Özellikle maddî kültür öğelerinde şehire intibak şehirlerimizde görülen bir

durumdur.

Ancak Türkiye'nin şehirleşmesinde intibakı engelleyen birçok sebep mevcuttur. Hızlı ve düzensiz şehirleşme intibakı engelleyen temel faktör olarak gösterilebilir. Ayrıca düzensiz şehirleşmenin de sebebi sayılabilecek ekonomik yapı yani ülkemizin yarı gelişmişliği intibakı geciktiren sebeplerdendir.

Şehire yerleşenlerin şehirden ayrılma eğilimi göstermeyecek kadar şehirle uzlaşmış olmaları intibakın ilk göstergesidir. Şehirle uzlaşma ise öncelikle iyi bir mesken sahibi olmakla mümkün olabilmektedir. İyi bir işi ve geliri olan insanlar şehirdeki çevresi ile uyumlu ilişkilere girebilmekte şehire yabancılaşmaktan çekmemeye başlamaktadır. Ayrıca eğitim de hem iyi bir iş sahibi olmakta hem de çevre ile iyi ilişkiler kurmakta önemli bir etken olmaktadır.

Ancak, Türkiye'de şehire göçedenlerin şehire intibakının gerçekleşmiş olduğunu söylemek mümkün değildir. Şehire göçedenler uyum sağlayabilmek için yeni uyum mekanizmaları, tampon mekanizmalar geliştirmektedirler. Çoğu zaman yeni bir kültür oluşturmaktadırlar. Bu açıdan gecekondular ne köy ne şehir denilebilecek önemli bir tampon mekanizma niteliğindedir.

c) Şehirin Göçedenlerden Etkilenmesi

Şehire göçedenlerin sayısı büyük şehirlerimizde şehirin yerli nüfusunun oldukça üstünde. Şehir göçedenlerle doldu⁽¹¹⁹⁾. O halde eskiler yenilere mi yeniler eskilere mi intibak edecek. Eskilere intibak mümkün olsa çoğunluğun azınlığa intibakı gerçekleşmiş olacak. Zaten şehirlerimizde hakim şehir kültürü de mevcut değil. Şehire gelenler geldikleri bölgelere göre şehirde mekan tutuyorlar. Gelenekleri görenekleri, alışkanlıkları benzer olanlar daha çabuk kaynaştığı için aynı mahalleleri seçiyorlar. Buralarda "kültür adacıkları" oluşturularak, şehir kültürüne de ihtiyaç duymuyorlar. Buna karşılık eski şehirliiler dağılık. Metropollerdeki birkaç semt haricindeki bölgeleri yeni göçedenler işgal etmiş durumda. Şehir kültürünü görünüşe göre köyden gelenler şekillendiriyor. Peki doğma büyüme şehirli olanlar bundan etkilenmeyecek mi? Bazı araştırmacılar Türkiye'de şehirlerin giderek köyleştiğini söylüyorlar. Karpat'da gecekondularda ortaya çıkan kültür örüntüsünün, şehirsiz özellikler kazanmaya başladığını aynı zamanda da şehir kültürünü yakından etkilediğini söylemektedir⁽¹²⁰⁾.

2. Şehirleşme Sürecinde Ortaya Çıkan Tampon Mekanizmalar

a) Gecekondular

Ülkemizde köyden şehire göç çok hızlıdır. Ama sanayileşme hızı şehire göçedenlerin ihtiyacı olan işleri yaratmamaktadır. Tarımsal yapının özelliklerinden dolayı şehire göçmek zorunda olan kitleler çok az gelirleri de olsa şehirde yaşama arzusunda dırlar.

Şehire göçedenler başlangıç olarak gecekondular bölgelerini seçerler. Ancak, sanayileşmenin yavaşlığı, hem güvenli hem de daha yüksek ücretli işlerin kıtlığı, gecekondular bölgelerini göçedenlerin kısa süreli konakladıkları geçiş alanları olmaktan çıkarmış, kesin bir kalıcılık özelliği kazandırmıştır⁽¹²¹⁾.

Gecekondular insanda güvensizlik duygusu egemendir. Sabit ve güveneceği bir işi ve "başını sokacak yeri olmayan" bu insanlar güvenlik mekanizmaları aramaktadırlar. İlk fırsatta barınacak bir yer yaparlar, şehirde. Ev onlara kısmi de olsa bir güven sağlar. Güven sağlayan ikinci ilişki ise yakın köylülerinin, akrabalarının yakınında yaşama, gerektiğinde onlardan yardım isteme duygusudur. Bu durum kendi kendine yeterliliği de beraberinde getirmektedir. Akarba ve hemşeri grupları ile eski ilişkilerini veya yeni oluşturacakları bir ilişkiler sistemi ile varlıklarını sürdürmeye çalışırlar. Bu ise gecekonduların şehire intibak ihtiyacını engeller.

Gecekondu, şehirde köydeki durumundan daha iyidir. Kendisini sürekli olarak köyle veya yakın gecekondu komşusuyla kıyasladığı için yeni arayışlara oldukça geç girer ki bu durum toplumsal patlamaları önleyecek bir mekanizma olur.

Şenyapılı (Tansı), Gültepe'de yaptığı bir araştırmada şehire göçedenlerin %83'ünün İstanbul'da akrabalarının varlığını ve %33'ünün Gültepe'de akrabaları ile birlikte oturduğunu ortaya koymuştur⁽¹²²⁾.

Bu oluşum göçedenlerin, şehire intibakını sağlayacak ilişkilere girmesini önlemektedir.

b) Ara Kültür

Gecekonducuların eski kültürlerinden kopmasına rağmen, yeni bir kültür oluşturmaları şehire intibakını engelleyen sebeplerden biridir. Gecekondu da oluşan bu yeni ve farklı kültüre "ara kültür" veya "geçiş kültürü" denilebilir. Gecekondu insanının hayatı geleneksel izler taşımaktadır. Hayat büyük ölçüde aile çevresinde dönmektedir. Gecekondu ailesinde geleneksel kültür ve davranışın da önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Giyim, kuşam geleneksel izler taşır. Geleneksel uğraşlar tercih edilir. Hemşerilik bağları gücünü korumaya devam eder. Gecekondulunun tamamı marjinal işlerde çalışmayı sürdürür⁽¹²³⁾.

Şehirde kalış süresi arttıkça çocukların "müsbet ilim" dallarında eğitim görmeleri konusunda ailenin eğilimi artar. Kitle haberleşme araçlarını izleme oranı yıllar geçtikçe yükselir. Gecekondulunun bu yapısı şehire göçedenlerin şehire "yumuşak iniş yapması"nı sağlaması dolayısıyla ülkemizde sosyal çalkantılar ve huzursuzlukları geçici bir süre için önlemede yardımcı olur.

Dip Notlar

(1) Tortop, Nuri, Mahalli İdareler 2. Baskı Ank. 1984, s. 68; Arslan, Süleyman, Türkiye'de ve İngiltere'de Merkezi İdarenin Mahalli İdareler üzerindeki Denetimi, AITIA Yayını, Ankara 1978, s. 225

(2) Kıray, Mübaccel; **Toplumsal Yapı Analizleri İçin Bir Çerçeve**, Toplum Bilim Yazıları, G.Ü. Yay., Ankara 1983, s. 11-29.

(3) Yörükkan, (A), **Şehir Sosyolojisinin Teorik Temelleri**, Ankara 1968

(4) V. Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 164.

(5) Keleş, Yavuz F., Geray C., **Şehircilik, Sorunlar, Uygulama ve Politika**, Ank. Ü. SBF Yay., Ankara 1973, s. 736.

(6) Akkayan, Taylan, **Göç ve Değişme**, İst. Ün. Ed Fak. Yay., İstanbul 1979, s. 81.

(7) Akkayan, a.g.e., s. 82; Güçbilmez, Erdoğan; **Yenimahalle ve Kayadibi Karşılaştırmalı Köy Araştırması**, Ank. Ü. SBF, Ankara 1972, s. 41.

(8) Bilgi için bkz. **Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması**.

(9) Türkdöğen, Orhan, **Türkiye'de Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları**, At. Ü. İşl. Fak., Erzurum 1970, s.235.

(10) Eserpak, Altan; **Sosyal Kontrol, Sapma ve Sosyal Değişme**, Ank. Ü. Eğitim Fakültesi Yay., Ankara 1979, s.27.

(11) **Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması**, DPT Yayını, Ankara 1970.

(12) Tortop, Nuri, Mahalli İdareler, s. 68.

(13) Keleş, R-Yavuz, F-Geray, C, a.g.e., s.744.

(14) Tütengil, C. Orhan, **100 Soruda Kırsal Türkiye'nin Yapısal Sorunları**, Gerçek Yay. İstanbul 1975, s.15.

(15) Güçbilmez, a.g.e., s.22; Akkayan, a.g.e., s.75; Eserpak, a.g.e., s.24

(16) **Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması** s.242.

(17) Keleş, Ruşen, **Kentleşme ve Konut Politikası**, s.289.

(18) **Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması**, s.246.

(19) Akkayan, a.g.e., s.153.

(20) Türkdöğen, **Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları**, s.29-30-31.

(21) **Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması**, s.138.

(22) Kurtkan, Amiran, **Köy Sosyolojisi**, İ.Ü. İktisat Fakültesi, İstanbul 1968, s.148.

- (23) Türkdoğan, Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları, s.197.
- (24) Frayer Hans, İctimai Nazariyeler Tarihi, Çev. T.Çağatay, Ankara 1960, s.125.
- (25) Türkdoğan, Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları, s.205.
- (26) Kıray, Mübeccel, Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası, Ereğli, DPT yayımı, Ankara 1964, s.184; Yasa İbrahim, Ankara'da Gecekondu Aileleri, SSYB Yayını Ankara, 1966. s.22; Güçbilmez, a.g.e., s.248.
- (27) Güçbilmez, a.g.e., s.254.
- (28) Güçbilmez, a.g.e., s.254.
- (29) Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması, s.110.
- (30) Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması, s.111; Sencer, a.g.e., s.327; Akkayan, a.g.e., s.97.
- (31) Kıray, Ereğli, s.115; Timur, Serim, Türkiye'de Aile Yapısı, H.Ü. Yay., Ankara 1972, s.110.
- (32) Kıray, Ereğli, s.117.
- (33) Sencer, a.g.e., s.327.
- (34) Ortaylı İlber, **Osmanlı Toplumunda Aile**, Türkiye'de Ailenin Değişimi, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Yay, Ankara 1984, s.79-80.
- (35) Türkdoğan, Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları, s.169.
- (36) Kahl, Joseph, **Endüstrileşme ve Şehirleşmenin Bazı Sosyal Sonuçları**, Çev. B.Atalay, At. Ü. İşletme Dergisi, Cilt 5, Sayı 12, Erzurum 1981, s.215.
- (37) Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması, s.65.
- (38) Tümürtekin, Erol, Türkiye'de Şehirleşme ve Şehirleşme Fonksiyonları, İ.Ü. Yay., İstanbul, 1973, s.251.
- (39) Fındıkoğlu, Z.Fahri, **Adapazarı'nın Şehirleşmesi ve Başlıca Sosyolojik Problemler**, 1966-67 Yılı Sosyoloji Konferanslar, İ.Ü. Yay., İstanbul 1967, s.1-60.
- (40) Güçbilmez, a.g.e., s.78.
- (41) Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması, s.144.
- (42) Kurtkan, Amiran, Köy Sosyolojisi, s.149.
- (43) Türkdoğan, Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları, s.48-49.
- (44) Kahl, a.g.m., s.186-234; Türkdoğan, a.g.e., s.54.
- (45) Kıray Mübeccel, **Toplumsal Değişme ve Kentleşme, Kentsel Bütünleşme**, TGAV Yay; Ankara, 1982, s.57-66.
- (46) Yörükan, a.g.e., s.141.
- (47) Ortaylı, İlber, Türkiye İdare Tarihi, TODAİE Yayını, Ankara, 1979, s.194.
- (48) Yörükan (A), a.g.e., s.18.
- (49) Şenyapılı, Tansı, **Bütünleşmemiş Kentli Nüfus Sorunu**, ODTÜ Yayınları, Ankara 1978, s.4
- (50) V. Beş Yıllık Kalkınma Planı, s.164.
- (51) Keleş, **Kentleşme ve Konut Politikası**, s.24.
- (52) Yörükan (A), a.g.e., s.18-19
- (53) Milgram, Stanley, **Kentlerde Yaşama Deneyimi**, Çev. A. Dönmez, Ank. Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi Yıl 1983, s.116, sayı 1, s.49-69
- (54) Geniş bilgi için bkz: Ortaylı, **Türkiye İdare Tarihi**.
- (55) İspir, a.g.e., s.59; Keleş, Ruşen, **Şehirciliğin Kuramsal Temelleri**, Ank. ÜSBF, Ankara 1972, s.5.
- (56) Şenyapılı, (Ö), a.g.e., s.21.
- (57) Keleş, Ruşen, **100 Soruda Şehirleşme Konut**, Gecekondu, Gerçek Yayın, 3. Baskı, İstanbul 1983, s.32.
- (58) Keleş, **Kentleşme ve Konut Politikası**, s.287.
- (59) Keleş, **100 Soruda Şehirleşme Konut**, Gecekondu, s.289.
- (60) Yörükan, (A), a.g.e., s.18-19.
- (61) Tofler, Alvin, **Şok**, Çev. S.Sargut, Altın Kitaplar, İstanbul 1983, s.18.
- (62) Tofler, a.g.e., s.92.
- (63) Tofler, a.g.e. s.89.
- (64) Kahl, a.g.m., s.192-193.
- (65) Kahl, a.g.m., s.192.
- (66) Ortaylı, İlber, **Türkiye İdare Tarihi**, s.228.
- (67) Frayer, Hans, **Sosyolojiye Giriş**, Çev. N.Abadan, Ank.Ü.SBF, Ankara, 1967, s.216.
- (68) Yörükan, a.g.e., s.22.
- (69) Fındıkoğlu, a.g.m., s.1-60.
- (70) Timur, a.g.e., s.31-32.
- (71) Sencer, a.g.e., s.346.

- (72) Fındıkoğlu, a.g.m., s.1-60.
- (73) Kahl, a.g.m., s.199.
- (74) Kıray, Mübeccel, *Toplumsal Değişim ve Kentleşme*, s.57-66.
- (75) Kahl, a.g.m., s.202.
- (76) Gencay, Mahir, *Gecekodu Problemi*, İm. İsk. Bak. Yay., No: 6, Ankara, 1962, s.5-6.
- (77) Yasa, a.g.e., s.23-24.
- (78) Karpat, Kemal, *The Gecekodu, Rural Migration and Urbanization*, Cambridge University Press, London, 1976, pg. 190.
- (79) Şenyapılı, a.g.e., s.112-113-114.
- (80) Yasa, a.g.e., s.130.
- (81) Kartal, Kemal, *Kentleşme ve İnsan*, TODAİE Yayını, Ankara 1978, s.67.
- (82) Akkayan, a.g.e., s.285.
- (83) Akkayan, a.g.e., s.255.
- (84) Yasa, a.g.e., s.141; Kartal, a.g.e., s.64; Şenyapılı a.g.e., s.115; Şenyapılı, (T), a.g.e., s.100.
- (85) Karpat, a.g.e., s.106.
- (86) Kıray, Mübeccel, *Örgütlemeyen Kent, İzmir'de İş Hayatının Yapısı ve Yerleşme Düzeni*, Sosyal Bilimler Derneği Yay., Ankara 1972, s.75.
- (87) Akkayan, a.g.e., s.254.
- (88) Şenyapılı, (T), a.g.e., s.87.
- (89) Şenyapılı, (T), a.g.e., s.89-92.
- (90) Yasa, a.g.e., s.72.
- (91) Akkayan, a.g.e., s.252
- (92) Atalay, Beşir, *Sanayileşme ve Sosyal Değişme*, DPT, SPD Yayını, Ankara 1983, s.33.
- (93) Atalay, a.g.e., s.47.
- (94) Atalay, a.g.e., s.34.
- (95) Kahl, a.g.m., s.220.
- (96) Akkayan, a.g.e., s.258.
- (97) Kahl, a.g.e., s.223.
- (98) Kartal, Kemal, *Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Kentleşme*, Yurt Yay., Ankara, 1983, s.234.
- (99) Kartal, *Kentleşme ve İnsan*, s.102.
- (100) Kartal, *Kentleşme ve İnsan*, s.235.
- (101) Kartal, *Kentleşme ve İnsan*, s.83.
- (102) Atalay, a.g.e., s.150.
- (103) Yasa, a.g.e., s.22.
- (104) Heper, a.g.e., s.67.
- (105) Yasa'dan Aktaran Heper, a.g.e., s.67.
- (106) Erkal, Mustafa, *Sakarya'da Sosyal Teşekküller ve Tesirleri, 1970-71 Yılı Sosyoloji Konferansları*, İstanbul, 1972, s.1-37.
- (107) Erkal, a.g.e., s.10.
- (108) Erkal, a.g.e., s.22.
- (109) Erkal, a.g.e., s.34.
- (110) Şenyapılı, (T), a.g.e., s.163-164.
- (111) Kurtkan, Amiran, *Fert ve Topluluk İlişkileri Bakımından Şahsiyet ve Cemiyet Tipolojisi*, Fındıkoğlu Armağanı, İ.İkt. Fak. Yay., İstanbul 1977, s.143-171.
- (112) Atalay, a.g.e., s.103.
- (113) Sencer, a.g.e., s.520.
- (114) *International Encyclopedia of the Social Science*, v.7 Third Edition, pg. 373.
- (115) Kıray, *Toplumsal Değişme ve Kentleşme* s.63.
- (116) Türkoğlu, Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları, s.24.
- (117) Atalay, a.g.e., s.103.
- (118) Fromm, Erich, *Hürriyetten Kaçış*, çev. Ayda Yörük, Tur Yay. 3.Baskı, İstanbul 1982, s.83.
- (119) Şenyapılı, (Ö), a.g.e., s.62.
- (120) Aktaran Heper, a.g.e., s.46.
- (121) Kıray, Mübeccel, *Az gelişmiş Ülkelerde Hızla Toprakdan Kopma ve Kentle Bütünleşme*, Toplum Bilim Yazıları, G.Ü. Yay. Ankara 1983, s.346.
- (122) Şenyapılı, (T), a.g.e., s.150.
- (123) Heper, a.g.e., s.113.

Türk Kooperatifçilik Kurumu'nun BASIN ÖDÜLLERİ

Türk Kooperatifçilik Kurumu, değişik faaliyetleri arasında, kooperatifçilik fikrinin yaygınlaştırılması ve genç nesillere kooperatifçilik ruh ve zihniyetinin gelişip yaygınlaşması amacıyla, basın yayın organları arasında değerlendirmeler yapıyor, "Kooperatifçilik Basın Ödülleri" veriliyor.

1988 ve 1989 yıllarında Anadolu Basını içerisinde verilen ödüller 1990 yılında kapsamı genişletilerek, ülke genelinde "Türk Basını Ödülleri"ne dönüştürüldü.

1931 yılında Atatürk'ün direktifleriyle kurulmuş olan Türk Kooperatifçilik Kurumu, kooperatifleri kalkınmada önemli birer araç saydığı için, kooperatifçilik ruh ve zihniyetinin gelişip yaygınlaşması için ülkenin her yerinde birer kamuoyu aydınlatma görevi yapan basının bu konuda önemli bir köprü durumunda olduğu görüşünün sahibi ve savunucusudur.

ŞİMDİDEN

Türk Kooperatifçilik Kurumu yetkililerince yapılan açıklamada, kooperatifçilikle ilgili, yazı, makale, araştırma vb. çalışmaların yapılarak, gazete ve dergilerimizde yayınlanması için şimdiden hazırlıklara başlanılmasının yararlı olacağı dikkat çekiliyor.

Ülke genelinde yaygın gazetelerimiz, dergilerimiz ve Anadolu Basını bünyesinde yer alacak, kooperatifçilikle ilgili her türlü yayın değerlendirmeye tabi tutulacak, bu yılın sonunda ödüle hak kazanacak, gazete, gazeteci ve araştırmacılar tesbit edilecek.

Türk Kooperatifçilik Kurumu yetkililerince yapılan açıklamada ayrıca, kooperatifçilik ödülleriyle ilgili duyurunun zaman zaman gazete ve dergilerde yayınlanarak, gerekli hatırlatmaların yapılmasının yararlı olacağı belirtiliyor.

Türk Kooperatifçilik Kurumu'nun haberleşme adresi:

Türk Kooperatifçilik Kurumu

Mithatpaşa Cad. No: 38/A Yenışehir/ANKARA

Tel: 131 61 25-131 61 26 Faks: 1340646

Türk Kooperatifçilik Kurumu Organları

YÖNETİM KURULU

Başkan : Hüsnü POYRAZ

Tarım, Orman ve Köyişleri Bakanlığı Müsteşarı

Başkan Yardımcısı : Dr. Şenol ERDOĞAN

Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı

Muhasip Üye : Turan TEKELİ

T. Süt Endüstrisi Kurumu Yönetim Kurulu Üyesi

Üye : Yrd.Doç.Dr. Burhan AYKAÇ

G.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi

Üye : Dr. Hüseyin BÜYÜKŞAHİN

Yem Sanayii T.A.Ş. Genel Müdürlüğü Teknoloji Dairesi Bşk.

Üye : Prof.Dr. Rasih DEMİRCİ

G.Ü. Fen - Edebiyat Fakültesi Dekanı

Üye : Yalçın DOĞAN

T.C. Ziraat Bankası Kızılay Şubesi Müdürü

Üye : Erol DOK

Ziraat Yüksek Mühendisi, İşadamı

Üye : Dr. Yusuf EKİNCİ

MEB Müsteşar Yardımcısı

Üye : Prof.Dr. Celâl ER

A.Ü. Ziraat Fakültesi Öğretim Üyesi

Üye : Ünal GÖKALP

T.C. Ziraat Bankası Proje Değerlendirme Müdürü

Üye : Ayhan İNAL

Türkiye Çimento Sanayii T.A.Ş. Dış Pazarlama Eski Müdürü

Üye : Kamil ÖZDEMİR

Pankobirlik Genel Müdür Yardımcısı

Üye : Kaplan YILDIZ

T.C. Ziraat Bankası Hamamözü Şubesi Müdürü

Üye : Niyazi YÜKSEL

T.O.K.B. Teşkilatlanma ve Destekleme Genel Müdürü

DENETLEME KURULU

Başkan : Nail TAN

Kültür Bakanlığı Devlet Türk Halk Müziği Korosu Uzmanı

Üye : Nihat BAYRAMOĞLU

T.C. Ziraat Bankası Gn.Md.lüğü Koop. II. Müdürü

Üye : Dr. Mustafa DOYUK

Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı Araştırma İstatistik Dairesi Bşk.

HAYSIYET DİVANI

Başkan : Celâl UZEL

Yüksek Mühendis, Koop-Kur Eski Genel Müdürü

Üye : Dr. Mehmet ÖNDER

T.İş Bankası Kültür ve Sanat Müşaviri

Üye : Prof. Dr. Mümtaz Turgut TOPBAŞ

YÖK Denetleme Kurulu Üyesi

Yönetim Kurulu Herhangi Bir Maaş,Ucret ve Hakkı Huzur Almamaktadır.

Kurum organlarının üyelerinin isimleri soyadı sırasıyla yazılmıştır.

FİSKOBİRLİK

findık tarım satış kooperatifleri birliği

“findık'ta dünya markası”

FINDIK UNU

KABUKLU FINDIK

FINDIK EZMESİ

İÇ FINDIK

NUGA

BEYAZLATILMIŞ FINDIK

FİSKO

KAVRULMUŞ FINDIK

FİSKAT

KIYILMIŞ FINDIK

FİSHEL

DİLİNMIŞ FINDIK

FINDIK FÜRESİ

PRALİN

GENEL MD. (GİRESUN): TEL.: 142 40 (4 HAT)
FAX: (051) 110 58
TLX.: 82477 FKB TR

ŞUBE (İSTANBUL): TEL.: (1) 143 69 70 (3 HAT)
FAX: (1) 149 98 10
TLX.: 25705 IFKB TR

BÜRO: (ANKARA) TEL.: (4) 131 31 50
FAX: (4) 131 08 82
TLX.: 43264 FAS TR